

PÓŁWYSEP BAŁKAŃSKI

NAPISAŁ

Dr TADEUSZ DYBCZYŃSKI

2208

61582

8025

914

Dybcz

Pońw

Dz. N.

PÓLWYSEP BAŁKAŃSKI

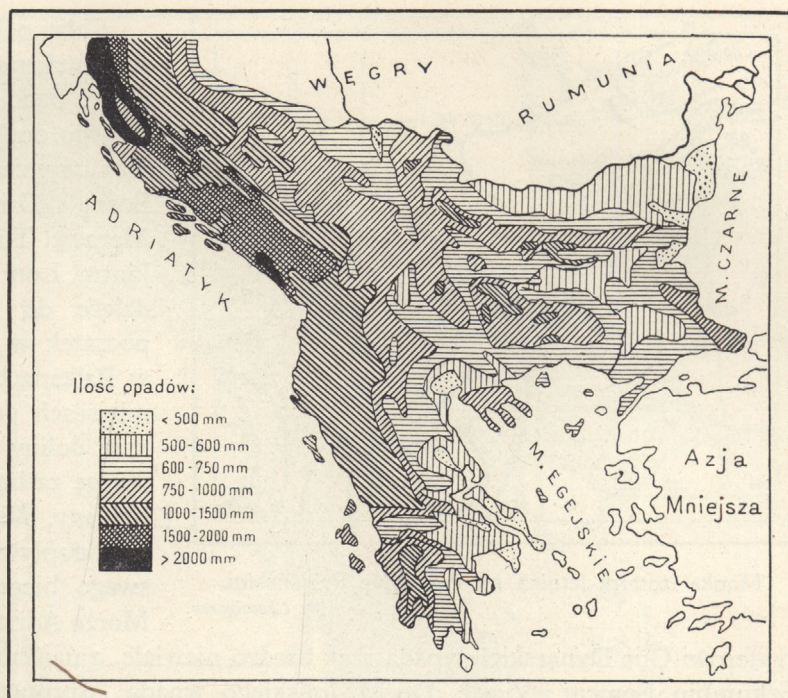
Z trzech wielkich półwyspów, stanowiących wspólnie Europę południową, najbardziej wysunięty ku wschodowi i najdalej sięgający na południe — to Półwysep Bałkański. Oblany jest z zachodu Morzem Adriatyckim i Jońskim, od południa Śródziemnym, od wschodu zaś Egejskim, Marmara i Czarnym. Północną granicę Półwyspu Bałkańskiego stanowi na wschód od stolicy Jugosławii — Belgradu — rzeka Dunaj aż do swego ujścia, na zachód dopływ Dunaju — Sawa aż po m. Lublanę, skąd do Zatoki Triesteńskiej Morza Adriatyckiego pod Monfalcone mamy już tylko lądową granicę umowną wśród gór. Tak zakreślony obszar liczy ok. 500.000 km² i pod względem swych wymiarów zajmuje wśród południowych półwyspów Europy drugie miejsce, ustępując nieco Półwypowi Pirenejskiemu, czyli Iberyjskiemu, a znacznie przewyższając obszar Półwyspu Apenińskiego. Najbardziej północnym krańcem Półw. Bałkańskiego jest teren wysunięty mocno na zachód, mianowicie załamanie Sawy poniżej Lublany (46° 8' sz. półn.). Przeciwległym krańcem jest najbardziej południowy przylądek całej Europy — Matapan — pod 36° 22' sz. półn. Najbardziej zachodnim punktem jest wspomniane wybrzeże Adriatyku pod Monfalcone (13° 34' dł. wsch.), najbardziej wschodnim — południowe, tzw. św. Jerzego, ramię ujścia rz. Dunaju do Morza Czarnego (pod 29° 37' dł. wsch.). W tych granicach Półwysep Bałkański ma przeszło 525 km rozciągłości południkowej i ok. 680 km rozciągłości równoleżnikowej, tworząc wielki trójkąt, którego podstawa zwrócona jest na północ. Zaznaczyć trzeba, że pod względem geograficznym do Półwyspu Bałkańskiego należy olbrzymia ilość wysp i wysepek rozsianych szczególnie u wybrzeży Adriatyku, Morza Jońskiego i Egejskiego. Wyspy te są niemal wszystkie odcięta przez morze częścią lądu, na Morzu Egejskim tak gęsto i licznie rozsiane, że stanowią wyraźny pomost między południową częścią półwyspu a pobliską Azją Mniejszą. Cały zresztą ten półwysep jest takim pomostem łączącym Europę z Azją. Ukształtowanie poziome Półwyspu Bałkańskiego da się przedstawić w ten sposób, że możemy w nim rozróżnić dwa główne obszary. Północny — właściwy trzon półwyspu, szeroko rozpostarty między M. Czarnym a Adriatykiem, i południowy — od 41° szer. półn., składający się z Półwyspu Greckiego, Chalcydyckiego i Gallipoli. Trzon półwyspu bardziej rozwiniętą linię brzegową ma jedynie u brzegów Adriatyku. Największymi są tu z półwyspów Istria i Peliasac. Półwysep Grecki, występujący w zachodniej stronie przez wydłużoną (127 km) a w najwęższym miejscu mającą zaledwie 2 km szerokości Zatokę Koryncką, rozpada się na dwie części, wyosabiając drugorzędny półwysep, zwany Peloponeskim (22.500 km²) albo Moreą. Wąski przesmyk, łączący ten Peloponez z jego pniem, ma nazwę Korynckiego albo Istmus i ma tylko 6,3 km szerokości w najwęższym miejscu. Półwysep Chalcydycki posiada trzy charakterystyczne w kształcie palców drobniejsze półwyspy: Hagion Oros (w starożytności — Akte) od wschodu, Longos (Sithonia) środkowy i Kassandra (Pallene) na zachodzie. Na Peloponezie podobnie jak na Chalcydyce występują trzy niewielkie półwyspy, z których środkowy mieści na swym krańcu ów najbardziej południowy przylądek całej Europy — Matapan albo

Tainaron. Z zatok najważniejsze są: na Adriatyku — Triesteńska, Fiumska, Splitska i Kotorska na wybrzeżu dalmatyńskim, zatoki: Drinu, Duressi (Durazzo), Krawastańska, Valońska — u wybrzeży albańskich. Na wybrzeżach greckich mamy prawie zupełnie odciętą od Morza Jońskiego Zatokę Artu, dalej wspomnianą już największą Zatokę Koryncką, do której szerokie wejście ma nazwę Kolpos Patron. Najbardziej zasobny w zatoki jest Peloponez. Mamy tu od zachodu mało wgłębioną w ląd Zatokę Arkadii (Kyparissiakós), a od południa, tj. właściwego M. Śródziemnego, silniej wcinające się zatoki — zachodnią Messeńską (Messiniakós) i wschodnią — Lakońską (Lakonikós). Od strony wschodniej, czyli Morza Egejskiego, mamy nasamprzód wydłużoną Zatokę Nauplia (Argolikós) a następnie Sarońską (Saronikós), która wgłębia się na wprost Korynckiej, co wyzyskane zostało przez przekopanie między tymi dwiema zatokami Kanału Korynckiego, poważnie skracającego drogi wodne po wybrzeżach Grecji. Z Morza Egejskiego wgłębiają się dalej zatoki: Lamias, Pagassitikós, Salonicka czyli Thermaikós, na Półwyspie Chalcydyckim — Kassandra i Hagion Oros oraz Ierisson i Orfanon, następnie koło półwyspu Gallipoli — Saros. Morze Marmara po stronie europejskiej większych zatok wcale nie posiada a Morze Czarne na wybrzeżu bałkańskim ma jedynie większe zatoki Burgaską i Warneńską u brzegów Bułgarii oraz kilka zatok o charakterze limanów u ujścia Dunaju w Dobrudży, z których to zatok największa ma nazwę Lacul (jezioro) Razelm. Wspominaliśmy wyżej o obfitości wysp geofizycznie związanych z Półwyspem Bałkańskim. Możemy je posegregować w pewne grupy o odrębnych, przyjętych z dawna nazwach. Przede wszystkim na Adriatyku zaczynając od półwyspu Istrii mamy grupę wysp Krasu chorwackiego — jak Krk (408 km²), Cherso (419 km²), Lusin (75 km²) i Rab (86 km²), potem wyspy wybrzeża welebickiego: Pag (287 km²), Maun, Olib, Silba i Vir. Od Silby na południe ciągnie się pas nieprzeliczonej liczby wysp i wysepek wybrzeża dalmatyńskiego. Największe z nich są: Dugi Otok, Sulet, Brač (395 km²), Hvar (289 km²), Vis, Korcula (273 km²) i Mljet (98 km²). Wybrzeże albańskie wysp prawie nie posiada a najważniejszą jest Saseno w ujściu Zatoki Valońskiej. Wśród wysp greckich na M. Jońskim mamy nasamprzód dużą W. Kérkyra czyli Korfu (589 km²), dalej na południu Leukas (Preveza) (292 km²), Kefalonia (717 km²) (Cefalonia) i Zakynthos (401 km²) czyli Zante. Na południe od Peloponezu mamy Kyterę albo Cyterę (262 km²) i największą (8.222 km²) z wysp opisywanego obszaru — Krete czyli Kandię. Te dwie ostatnie wyspy oddzielają od M. Śródziemnego Morze Egejskie, w którym na całej prawie szerokości jego południa rozpostarł się archipelag, tj. grupa wysp (przeszło 200) zwanych Cykladami (Kykladés), z których największe są wyspy: Naxos (442 km²), Andros (384 km²), Paros (195 km²), Tinos (195 km²) itd. U wschodnich wybrzeży środkowej Grecji mamy rozciągającą się w pobliżu wielką (3.580 km²) Wyspę Eubeę (Evvia), na północ od niej grupę Sporad, między którymi największa jest Skyros (202 km²). Osobno w północnej części M. Egejskiego wznosi się Evstratios, dalej duża Lemnos (477 km²). Dwie spore wyspy — Tasos (398 km²) i Samotraki (180 km²) znaczą granice M. Trackiego, stanowiącego najbardziej północną część Morza Egejskiego. Przedłużeniem Półwyspu Gallipoli jest dalej W. Imbros czyli Imroz (225 km²). Pewną ilość wysp posiada M. Marmara, wszystkie one należą jednak do wybrzeży azjatyckich. Na M. Czarnym wysp brak.

Pod względem ukształtowania pionowego Półwysep Bałkański przedstawia wielką różnorodność. Rozpatrując najogólniej jego budowę, w olbrzymiej przewadze górzystą, cały omawiany obszar możemy podzielić na kilka naturalnych części, uzależnionych od budowy i pochodzenia geologicznego. Cała zachodnia część półwyspu aż mniej więcej do linii Belgrad—Saloniki u nasady Półwyspu Chalcydyckiego — to pas górski, należący do alpejskiego systemu górotwórczego. Obejmuje on długi szereg grzbietów, które ciągną się wzdłuż wybrzeży Adriatyku pod ogólną nazwą Gór Dynarskich aż do rz. Drinu w Albanii i dalej na południu — Góry Albańsko-greckie, rozpadające się na szereg grup i pasm mniejszych, ciągnących się aż do krańców Peloponezu,

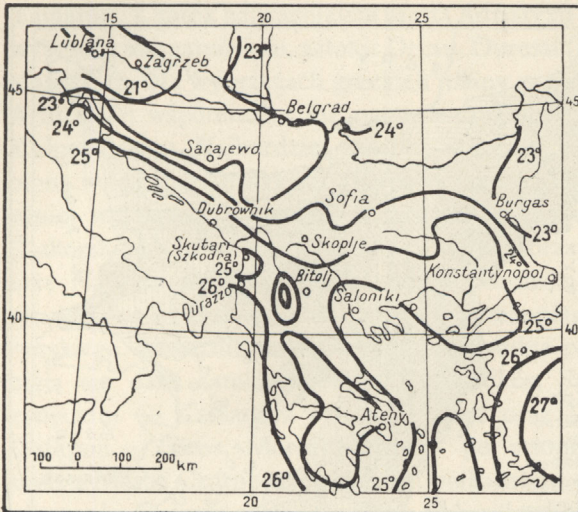
mających też przedłużenie na wszystkich niemal wyspach M. Jońskiego i Egejskiego łącznie z Kretą. Dynary zarówno jak Góry Albańsko-greckie są to wypiętrzenia fałdowe należące do systemu kredowego i późniejszych, z wtrąceniami tu i ówdzie utworów paleozoicznych. Składają się ze skał bardzo rozmaitych, wśród których występują w dużej ilości utwory fliszowe i wapień skaliste o charakterze krasowym przeważnie, nadającym charakterystyczne właściwości i wygląd całemu krajobrazowi. Nie są to góry zbyt wysokie. W Dynarach najwyższy szczyt Durmitor na obszarze Czarnogórza — ma 2.528 m wysokości.

W Górach Albańsko-greckich najwyższym wierzchołkiem jest lesisty historyczny Olimp (2.918 m), siedziba bogów starożytności — położony w pobliżu Zatoki Salonickiej. System górotwórczy alpejski na Półwyspie Bałkańskim reprezentują dalej we wschodniej części półwyspu Góry Bałkańskie, które właściwie stanowią najbardziej południowe wygięcie ku wschodowi łańcucha Karpat i zanikają w zapadlisku Morza Czarnego. Bałkany od łuku Karpat oddziela dolina Dunaju. Dzielimy je południkowo na trzy części: Bałkan Zachodni, Środkowy i Wschodni, inaczej Mały. Na południe od części środkowej doliną kilkunastokilometrowej szerokości oddzielone jest mniejsze i niższe pasmo górskie, zwane Antybałkanem, złożone z kilku części. Góry Bałkańskie, przeważnie zarosłe wspaniałymi lasami iglastymi i dębowo-bukowymi, w niższych częściach mają najwyższy szczyt w środkowej partii, mianowicie górę Jumrukczal (2.375 m). Pozostała część Bałkanów, tj. stosunkowo wąski pas między zachodnią ich częścią a Kopaonik Planiną na wschód od dopływu Morawy — Ibaru, objęty całym niemal dorzeczem Maricy i Strumy, opierający się na zachodzie o rzekę Axiós, wpadającą do Zatoki Salonickiej, na wschodzie o Morze Czarne i sięgający do brzegów Morza Egejskiego — czyli obszar całej wschodniej Jugosławii, południowej Bułgarii i wschodnich części Grecji, tj. Macedonii i Tracji oraz europejskich posiadłości Turcji — utworzona jest z szeregu bryłowych pasm górskich, wypiętrzonych w dużo starszym od alpejskiego okresie górotwórczym hercyńskim. Rozróżniamy tu mianowicie potężny Masyw Rodopski, zwany też Despoto Planina i Dospad Dagħ, odosobniony na wschodzie, głównie w Tracji tureckiej, grzbiet Istronça Dagłari i szereg większych obszarów dolinnych, jak dolina górnej i dolnej Maricy, Tundży, Strumy (Strymonu), Wardaru, Niszu, Owczę Pole, Kosowe Pole itp. Masyw Rodopski tworzą skały krystaliczne, przeważnie gnejsy ze spękaniem wypełnionymi utworami wylewnymi, głównie trachitami. Góry te w epoce dyluwialnej uległy częściowemu zlodowaceniowi, którego ślady pozostały w wielu miejscach. Najwyższym szczytem Gór Rodopskich jest Mus Allah (2.930 m) w grupie górskiej Rila Planina. Ostatnią składową częścią Półw. Bałkańskiego jest zapadlisko Dobrudży.

Mapka rozmieszczenia opadów atmosferycznych na Półwyspie Bałkańskim.

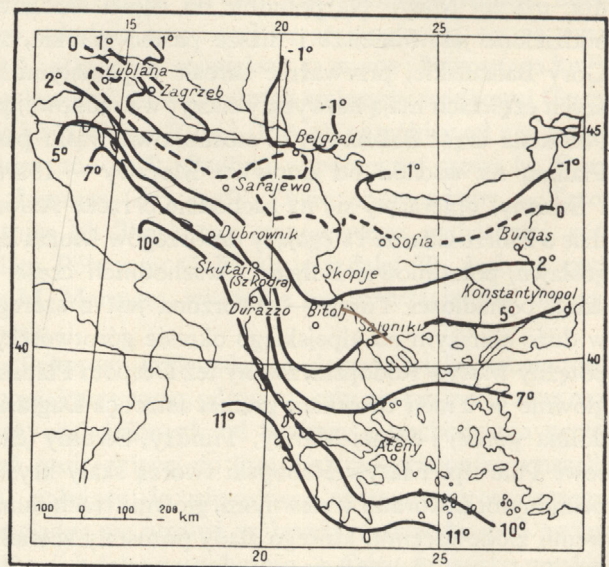
Wg Trebitszky'ego.

Mapka izoterm letnich na Półwyspie Bałkańskim.
Wg Chataigneau.

Cała północna część Półwyspu Bałkańskiego zraszana jest jedynie przez rzeki wpadające bądź bezpośrednio do Dunaju, bądź do jego dopływu Sawy. Z ważniejszych tych rzek wymienić należy: Kupę, Unę, Vrbas, Bosnę i Drinę — wpadające do Sawy, oraz Morawę, Timok, Ogost, Isker, Wit, Osmę, Jantrę, Łom — uchodzące do Dunaju. Wpadające do Sawy wszystkie niemal biorą początek w Górach Dynarskich, pozostałe w Bałkanach, jak jedne tak drugie w wielu miejscach przecinają grzbiety górskie, tworząc doliny przełomowe, wśród których na uwagę zasługuje dolina Iskeru, przecinająca Bałkany. Większość też wszystkich tych rzek i ich dopływów ma na przeważającej części swego biegu charakter rzek górskich. Do Morza Adriatyckiego dzięki krasowemu charakterowi Gór Dynarskich wpada rzek bardzo niewiele, a najważniejsze to Krka, Narenta, Drin, Szkumbin, Semeni i Vijosë. Do M. Jońskiego wpada Aspropotamos (Achelóos) i Ruphia (Alfeios). Do M. Egejskiego — Sperchiós, Salamoria (Peneios), Bystrzyca, Wardar, Struma, Mesta, wreszcie Marica, która przybiera szereg dopływów; z nich najważniejsze są Tundża i Ergene. Do M. Czarnego wpada szereg drobnych stosunkowo rzek, jak np. Kamczyk a przede wszystkim na pograniczu północnym całego Półwyspu Bałkańskiego potężny Dunaj. Doliny wielu z tych rzek są jedynymi drogami komunikacyjnymi wśród gór półwyspu. Oprócz rzek mamy następnie na Półwyspie Bałkańskim pewną ilość jezior. Brak ich w terenach krasowych, choć prawdopodobnie ukryte są w głębi skał w licznych, lecz nieznanych dotąd jaskiniach. Występują dopiero bardziej na południu, nasamprzód w Hercegowinie, najważniejsze jednak mamy na pograniczu Albanii. Przede wszystkim więc jezioro Skutari (Szkodra), dalej Ohrydzkie i Prespa. Istnieje dalej kilka drobniejszych jezior na terenie Grecji, szczególnie północnej, u nasady Półwyspu Chalcydyjskiego, i w Tracji. Na obszarze Bułgarii istnieje kilka znacznie większych jezior w pobliżu M. Czarnego, tak samo w nizinie Dobrudży.

Pod względem klimatycznym Półwysep Bałkański, jakkolwiek leży w strefie geograficznej umiarkowanie ciepłej, przedstawia się dość rozmaicie. Wybrzeża Adriatyku, M. Jońskiego i Egejskiego cechuje klimat śródziemnomorski. We wnętrzu odgrodzonym od morza górami klimat, zależnie zresztą od wzniesienia nad poziom morza, jest ostrzejszy, zdradzając cechy kontynentalizmu w miarę posuwania się

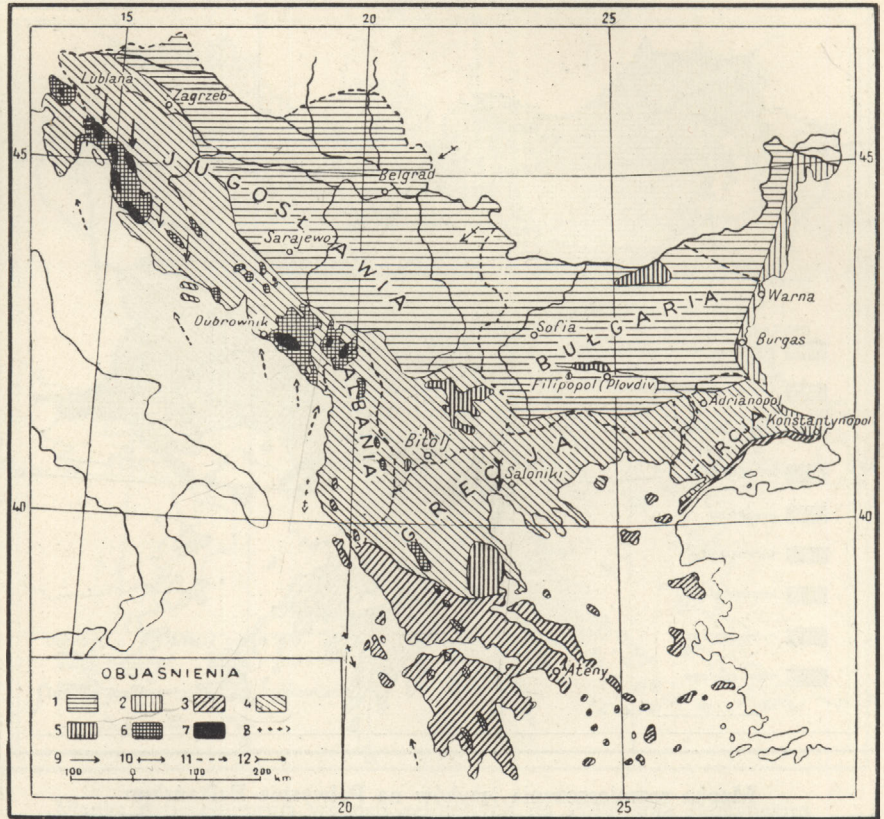

Mapka izoterm zimowych na Półwyspie Bałkańskim.
Wg Chataigneau.

w terenie ku wschodowi. W każdym razie i tu rozróżnić się daje klimat o deszczach umiarkowanie ciepłych i znacznej wilgotności w pasie przylegającym do strefy klimatu śródziemnomorskiego, dalej zaś we wnętrzu, w samych Bałkanach i górach objętych dorzeczem Sawy — klimat zimniejszy i wilgotny w okresie zimowym. Osobne cechy ma najbardziej wysunięta ku północy, ograniczona Dunajem i M. Czarnym — Dobrudża. Tutaj mamy klimat suchy i stepowy, podobnie jak w całej południowej Rosji, północnej i środkowej części Krymu oraz na północy Kaukazu.

Ten to klimat — czarnomorski — ma znaczne wahania temperatury i nieobfite letnie opady. Klimat ten nazywamy inaczej pontyjskim, gdy natomiast poprzedni, zajmujący duże przestrzenie basenu Dunaju — klimatem naddunajskim. Cały półwysep izotermą $+25^{\circ}$ dzieli się na połowę zachodnią cieplejszą i wschodnią chłodniejszą, izoterma ta zaś ma przebieg od Istrii do Chalcydyki. Co się tyczy opadów atmosferycznych, w grubszych zarysach mamy je w ilości powyżej 100 cm³ rocznie w pasie nadadriatyckim i nadjońskim, oraz w środkowym Bałkanie i Górach Rodopskich. Pozostałe tereny półwyspu, z wyjątkiem całej Dobrudży i strefy wzdłuż Dunaju, mniej więcej do ujścia Iskeru, w których opady nie przewyższają 50 cm, — mają ponad 50 cm³ rocznie opadu. Oczywiście, wyższe partie gór otrzymują częste opady śnieżne, które trwale bielą najwyższe grzbiety i szczyty górskie. Śnieg zresztą zimą nieobcy jest niemal całemu półwyspowi, z wyjątkiem okolic najcieplejszych, gdzie jednak też czasami, choć rzadko, się pojawia.

W związku ze swoim klimatem i ukształtowaniem powierzchni, Półw. Bałkański pod względem roślinności posiada aż pięć formacji roślinnych. Przeważa formacja śródziemnomorska, tj. lasów macchii, rozpowszechniona wszędzie na wybrzeżach morskich, miejscami do 200 km w głąb krajów — zwłaszcza Bułgarii i Grecji. Wyższe grzbiety górskie pasm takich jak Dynarskie, Góry Albańsko-greckie, Rodopskie i Bałkany, pokrywają piękne lasy mieszane, w niższych

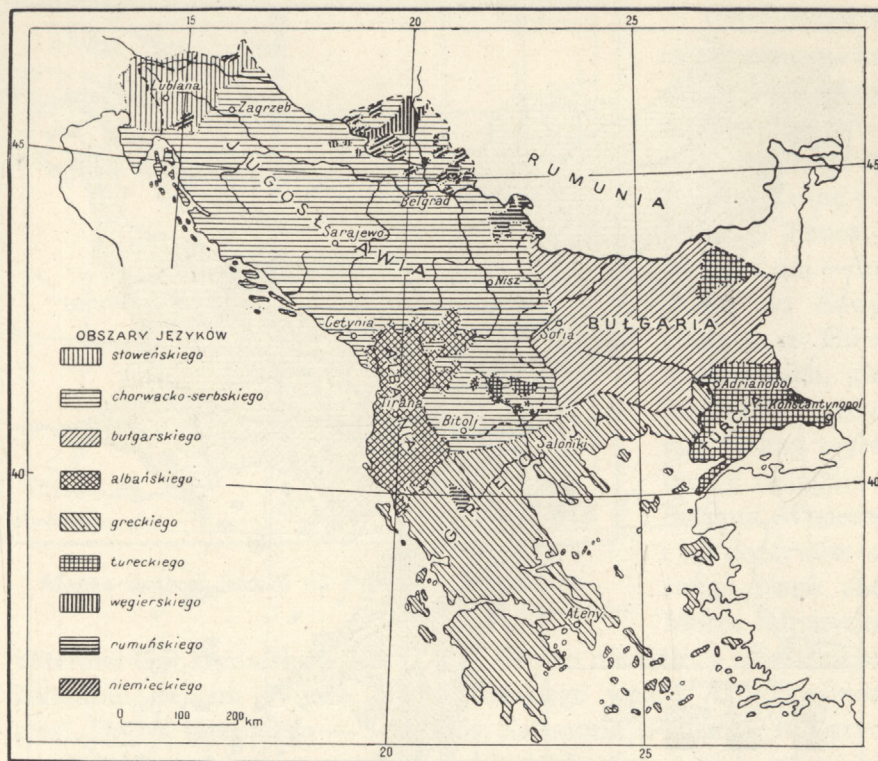

Mapka klimatyczna Półwyspu Bałkańskiego.

OBJAŚNIENIA:

1. Region klimatu naddunajskiego.	6. Obszary z opadem od 2000—3000 mm na rok.
2. " " pontyjskiego.	7. " " powyżej 3000 mm na rok.
3. " " śródziemnomorskiego.	8. Wiatry etezyjskie.
4. " odmiany klimatu śródziemnomorskiego z opadami jesiennymi.	9. " bora.
5. Obszary z opadem poniżej 500 mm na rok.	10. " košava.
	11. " šilok.
	12. Wiatry varदारac.

Wg Chataigneau.

Mapka rozmieszczenia języków na Półwyspie Bałkańskim.

Wg Chataigneau.

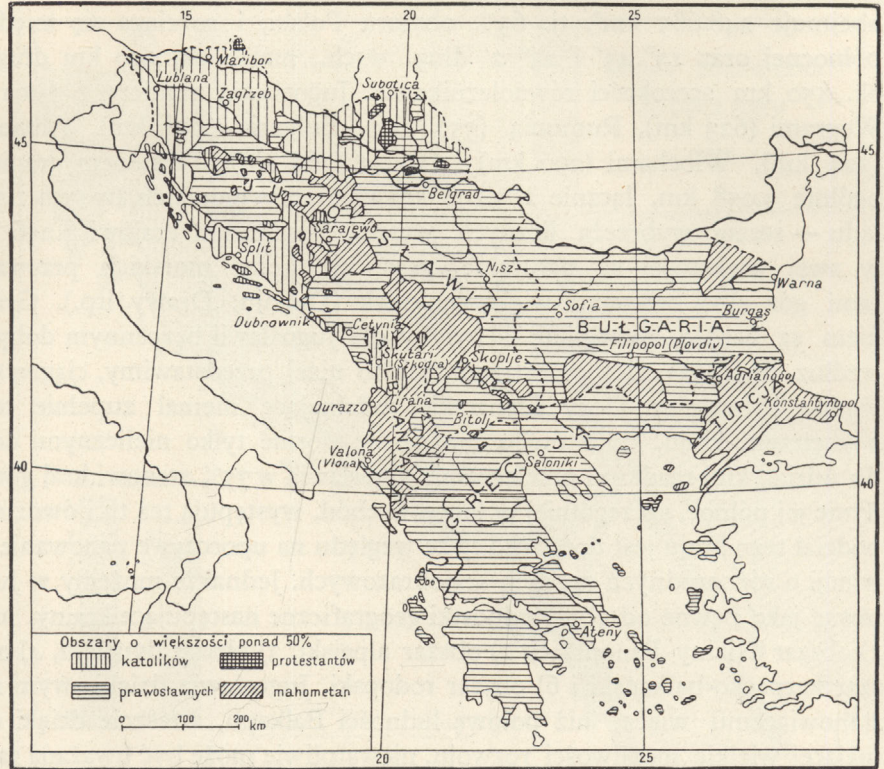
częściach przeważnie iglaste. Na szczytach najwyższych mamy również formację roślin wysokogórskich. Cała północno-środkowa i północno-zachodnia część półwyspu posiada formację lasów mieszanych i liściastych, taką samą jaką mamy w południowej części Europy środkowej. W części północno-wschodniej, a więc w Dobrudży, mamy wreszcie występowanie ostatniej formacji roślinnej — stepowej, ciągnącej się wzdłuż północnych wybrzeży Morza Czarnego. Na brzegach Dunaju i południowej granicy Do-

brudży występuje też północny zasięg buka pospolitego (*Fagus silvatica*). Poprzez południowy kraniec Albanii i Grecję do Istmu przechodzi też granica północnego zasięgu uprawy cytryn i pomarańcz.

Co się tyczy fauny Półwyspu Bałkańskiego, to należy ona całkowicie to tzw. królestwa Arktogeii i krainy holarktycznej, dzielnicy palearktycznej, prowincji zaś częściowo śródziemnomorskiej.

Półwysp Bałkański zamieszkuje około 28 milionów ludzi, którzy pod względem rasowym przedstawiają znaczną różnorodność. Cały zachód półwyspu reprezentowany jest głównie przez rasę armenoidalną, z wyjątkiem środkowej i południowej Grecji właściwej, gdzie podobnie jak na Chalcydyce, w całej Tracji i wschodniej Bułgarii łącznie z Dobrudżą występuje mieszanina rasy armenoidalnej ze śródziemnomorską. Przewaga typu armenoidalnego występuje też na Krecie. Dokładnie środek półwyspu w postaci wielkiego trójkąta, opierającego się o Dunaj i Sawę, między mniej więcej ujściami Driny i Jantry — a mającego wierzchołek u nasady Półwyspu Chalcydyjskiego — przedstawia mieszaninę trzech ras: nordyckiej, armenoidalnej i laponoidalnej. Pod względem narodowościowym mamy tu wielką mozaikę. Potomkami pierwotnych mieszkańców miejscowych na północno-zachodzie — Ilirów a na południu — Hellenów — są dzisiejsi Albańczycy (1,500.000) czyli Szkipetarowie oraz Grecy (7,200.000). Przybyszami późniejszymi są Słowianie, z których dziś mamy: Słoweńców (1,800.000), Serbów (8,500.000), Chorwatów (3,000.000) i Bułgarów (5,800.000). Mamy poza tym na półwyspie sporo Turków (1,000.000), tzw. Kucwołochów (100.000), Ormian, Cyganów oraz Żydów. Słoweńcy zamieszkują część wschodnią Istrii i okolice na północno-wschód od tego półwyspu; Chorwaci — północno-zachodnią okolicę Jugosławii; Serbowie resztę tego kraju mniej więcej do politycznej granicy z Bułgarią, od której po linię na wschód mieszkają zwarcie Bułgarzy. W głąb Jugosławii na wschód od Albanii wciska

się zwartą masą ludność albańska. Rozmieszczenie ludności greckiej odpowiada dość trafnie obszarowi państwowemu Grecji. Wschodni kąt Tracji, należący do Turcji, zamieszkują w większości Turcy, tu i ówdzie z domieszką Bułgarów, Żydów itd. Na obszarze, gdzie graniczą ze sobą wspólnie: Jugosławia, Bułgaria i Rumunia, mamy wreszcie zwarte występowanie w obszarze Jugosławii Rumunów. Na terenie Jugosławii w wielu też miejscach rozsiani są Turcy, a na wybrzeżach Istrii i wielu miejsc Dalmacji zamieszkują również Włosi.

Mapka rozmieszczenia wyznań religijnych na Półwyspie Bałkańskim.

Wg Chataigneau.

Pod względem wyznaniowym przeważa na całym Półwyspie Bałkańskim religia prawosławna. Zaledwie jakieś 25% ludności należy do innych wyznań, przede wszystkim do Kościoła Katolickiego. Katolikami są Słowenci i Chorwaci oraz część Albańczyków, którzy w większości swej są jednak jak i Turcy wyznania mahometańskiego (sunnici). Żydzi naturalnie przestrzegają swojego wyznania talmudycznego, choć niektórzy przyjęli chrzest w panującym przeważnie wyznaniu prawosławnym.

Półwysep Bałkański obejmuje całkowicie trzy organizacje państwowe, mianowicie Albanję, Bułgarię i Grecję. Największa z państw bałkańskich — Jugosławia — swymi północnymi kresami wkracza do Europy środkowej, obszar zaś turecki stanowi raczej kolonialną posiadłość położonej w Azji Turcji. Do półwyspu wreszcie zaliczamy Dobrudżę, która pod względem przynależności stanowi prowincję państwa rumuńskiego. Poniżej rozpatrzemy wszystkie te kraje kolejno, zaczynając od Jugosławii.

JUGOSŁAWIA

WSTĘP

Nazwa. — Obszar. — Położenie. — Podział na krainy naturalne. — Stanowisko na Bałkanach.

Nazwa Jugosławii (Jugoslavija) urzędowo datuje się od r. 1929 i, jak łatwo się domyśleć, jest wytworem sztucznym, wskazującym, że obejmuje Słowian południowych. Do tego czasu państwo to od czasu swego powstania po wojnie światowej w 1918 r. miało nazwę królestwa Serbii, Chorwacji i Słowenii (Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca), w skrócie SHS. Jest to największy kraj na Bałkanach, na północy swej częściowo zawadzający już o Europę środkową. Powierzchnia jego

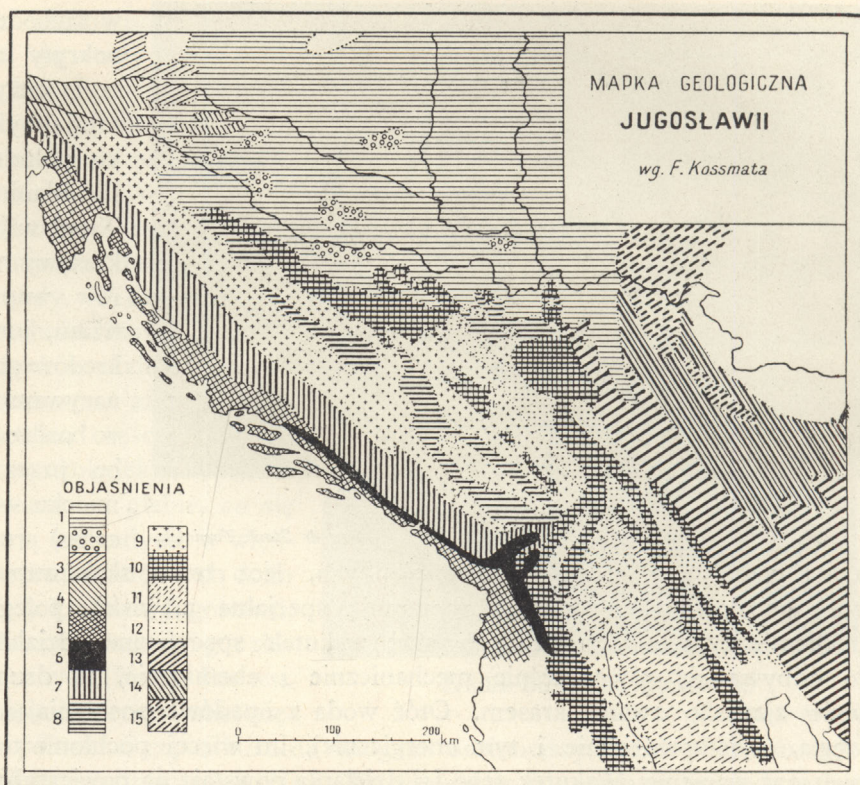
obejmuje 248.665 km², tj. 63% obszaru Polski, i rozciąga się między 40° 50' i 46° 53' szer. północnej oraz 13° 43' i 23° 2' dług. wsch., mając ok. 900 km długości południkowej oraz ok. 450 km szerokości równoleżnikowej. Jugosławia graniczy z 7-ma państwami, mianowicie: Węgrami (623 km), Rumunią (557 km), Bułgarią (536 km), Albanią (466 km), Niemcami (324 km), Włochami (290 km) i Grecją (262 km). Te siedem granic lądowych wynoszących ogólnie 3.058 km, łącznie z 5.198 km wybrzeży morskich (w tym 1.590 km wybrzeży samego lądu — reszta wybrzeża licznych wysp), dają razem krajowi 8.256 km obwodu. Granice te w swej większości są naturalne, gdyż nie licząc morskich przeważnie przechodzą grzbieciami gór albo brzegami większych rzek (Dunaju, Drawy itp.). Granice morskie z Adriatykiem są bardzo rozwinięte i byłyby dla Jugosławii bezcennym dobytkiem, gdyby nie to, że wzdłuż nich na całej przestrzeni, jak to niżej przedstawimy, ciągną się trudno dostępne, bezwodne i bezleśne Góry Dynarskie, odcinające niemal zupełnie to wybrzeże od łączności z wnętrzem kraju, do którego można się dostać tylko nielicznymi dolinami rzek wpadających do Adriatyku i rzadkimi przełęczami. Jugosławia w 75% stanowi kraj górzysty. Niziny zajmują jedynie jej północ, szczególnie północo-wschód, występują też tu i ówdzie nad morzem. Naturalny podział tego kraju jest dość trudny ze względu na uporczywe panowanie nazw historycznych prowincji o różnorodnych cechach krajobrazowych. Jednakże możemy w Jugosławii wyróżnić i traktować jako pewne odrębne jednostki geograficzne następujące krainy, mające własną fizjonomię: 1) obszar Niziny Panońskiej, 2) obszar alpejski, 3) obszar dynarski, 4) obszar dalmatyński, 5) obszar karpacko-bałkański i 6) obszar rodopski. Jugosławia dzięki swym rozmiarom i zaludnieniu, stanowiącemu więcej niż połowę ludności Bałkanu, wreszcie dzięki stanowi swej gospodarki, mającej wielkie możliwości rozwoju, niewątpliwie może być uważana za pierwszy i najważniejszy kraj półwyspu, zasługujący również na uwagę wskutek wielkiej różnorodności i piękności krajobrazu. Specjalnie Polskę kraj ten winien interesować ze względu na pokrewieństwo duchowe narodów Jugosławii, zwłaszcza Chorwatów i Słowenów — z nimi; są oni bowiem jedynymi ze Słowian południowych, których wiąże z nami nie tylko pochodzenie plemienne, lecz i wspólność religii katolickiej oraz kultury zaczerpniętej ze starożytnego Rzymu. Pod względem obszaru Jugosławia zajmuje też prawie połowę Półwyspu Bałkańskiego.

CHARAKTERYSTYKA FIZJOGRAFICZNA JUGOSŁAWII

Ustrój pionowy. — Budowa geologiczna. — Odwodnienie. — Klimat. — Roślinność. — Świat zwierzęcy. — Ludność.

Już wyżej zaznaczono, że ok. 75% powierzchni Jugosławii stanowią wyżyny i góry. Olbrzymia ich większość wyłoniła się w alpejskim okresie górotwórczym, tj. podczas trzeciorzędu, i obejmowana jest w geologii nazwą Dynarydów. Są to góry fałdowe, biegnące mniej więcej równolegle w kierunku z północo-zachodu ku południo-wschodowi, dzielące się na bardzo wiele pasm o odrębnych nazwach. Dynarydy zaczynają się już w Alpach, obejmując południowo-wschodnie ich łańcuchy. Ta część Dynarydów, która znajduje się w obrębie Jugosławii, ma nazwę Gór albo Alp Dynarskich, bowiem południowe ich przedłużenie stanowią Góry Albańsko-greckie. Do alpejskiej formacji górotwórczej należą też występujące na północo-wschodzie Jugosławii — poza Morawą i dopływem jej — Niszawą, skrawki Pasma Bałkańskiego od południo-zachodu i wciskające się weń z północo-wschodu skrawki Karpat południowych. Między tymi dwoma pasmami gór powstałych w okresie alpejskiej fazy górotwórczej mamy stosunkowo wąski pas gór stanowiących przedłużenie zachodnie bułgarskiego Pasma Rodopskiego, powstałego w okresie górotwórczym hercyńskim a więc o wiele starszym, tj. wcześniejszym. Rozpatrzmy nasamprzód wspomniane Dynarydy. Alpejska ich część, najbardziej północna, sięga poza granice Jugosławii — do Włoch

i Niemiec. Na terenie Jugosławii obejmuje północno-zachodni skrawek Słowenii. Występują tu przede wszystkim na granicy z Włochami krańcowe pasma przeważnie triasowych (obj. Nr 4) Alp Julijskich z najwyższym szczytem Jugosławii, pogranicznym z Włochami, zaśnieżonym, pięknym Triglavem (2.864 m), nazwanym tak prawdopodobnie już w bardzo dawnych czasach przez miejscowych Słowian na cześć bożka o trzech głowach, identycznego z tym, który był również czczony u Słowian znad Bałtyku

Objaśnienia numerowe mapki są zamieszczone w tekście.

w okolicach dzisiejszego Szczecina. Na pograniczu zachodnim z b. Austrią mamy znów grupę górską zwaną Karawankami. W południowej ich części mamy tzw. Alpy Sawińskie z najwyższym szczytem Grintovec (2.569 m). Na wschód od nich rozciągają się następnie już dużo niższe pasma, zwane Pogorjem (Nr 3), z najwyższym szczytem, zwanym Velka Kopa (1.542 m). Tak Alpy Julijskie jak i Karawanki mają ku południowi szereg przedgórz oddzielonych od siebie odnogami Niziny Panońskiej od wschodu i należą do najbardziej malowniczych terenów Jugosławii. Na południe od Alp Julijskich mamy początek Dynarydów. Geograficzną granicę między Alpami a Dynarydami jest linia: Postojna (włoska Postumia, na półn.-wschód od Triestu) — Lublana (Ljubljana) — dolina Temenicy i Krki. Dynarydy Jugosławii składają się z kilku mniej więcej równoległych pasów. Nasamprzód pas obejmujący wybrzeże Adriatyku i liczne wyspy przybrzeżne. Rozciąga się on aż do Albanii, tworząc tzw. zewnętrzną strefę Dynarydów, zbudowaną z wapieni i fliszowych marglistych piaskowców, należących do systemów geologicznych od kredy do oligocenu włącznie (Nr 5). Strefa ta obejmuje malownicze, zarosłe bujną najczęściej roślinnością śródziemnomorską wzgórza przeważnie kilkusetmetrowej najwyższej wysokości. W południowej części tej strefy, zaczynając od Biokowej Planiny na wprost wyspy Brać, przylega do niej a raczej pokrywa ją wąski pas utworów skalnych pochodzenia od górnego karbonu do eocenu, które to utwory zwą łuskowymi (Nr 6). Rozszerzają się one nieco głębiej w ląd ku wschodowi w okolicach Zatoki Kotorńskiej. Na wschód od tych dwu stref, stanowiących wspólnie wybrzeże dalmatyńskie Jugosławii, mamy rozciągający się na kilkadziesiąt km pas wysokiego tzw. Krasu (Nr 7). Utwory skalne objęte tą nazwą a zaczynające się właśnie w okolicach wspomnianej już Postojny, składają się na wyżynę, która tworzy szereg pasm górskich różnej wielkości i wysokości oraz wzniesień i kotlin o charakterystycznej budowie. Z ważniejszych pasm krasowych wymienimy nasamprzód zaczynający się w okolicach Zatoki Fiumskiej Hrvatski Kras, dalej Wielką i Małą Kapelę. Bliżej Adriatyku nagi

Triglav (2.864 m).

Fot. dr Stank Tominešek.

kalną postać czy rodzaj skał wapiennych, lecz teren skał wapiennych bez względu na wiek geologiczny, w którym występują specjalne zjawiska, polegające na mechanicznym i chemicznym niszczeniu tych skał wskutek specyficznej działalności wody. Niszczenie to odbywa się równocześnie mechanicznie i chemicznie, to drugie jednak powoduje głównie zjawisko zwane krasem. Otóż woda z opadów, pochłaniając z atmosfery dwutlenek węgla, wyjątkowo silnie i tym energiczniej, im więcej pochłonie tego gazu, zdolna jest rozpuszczać wapienie. Wskutek tego jej działania powstają na powierzchni skał wapiennych niezliczone ilości bruzdek i wgłębień, które z biegiem czasu schodzą się ze sobą i zlewają w coraz większe, najczęściej lejkowatego kształtu wgłębienia. Te drobne początkowo, wyżłobione przez chemiczną działalność wody „lejki“ łączą się stopniowo ze sobą, kolejno stwarzając wgłębienia coraz większych rozmiarów i w związku z tektonicznymi warunkami terenu wielkie płaskodenne zagłębienia, zwane poliami. Gromadzące się w tych wszystkich wgłębieniach wody opadowe nie mają normalnego odpływu i często odchodzą do głębokich szczelin skalnych, a prowadząc swą w dalszym ciągu działalność niszczącą wypływają w głębi skał coraz obszerniejsze korytarze i jaskinie, tworząc w nich całe rzeki, wodospady i jeziora. W swym podziemnym nieustannym krążeniu woda rozpuszczając w sobie wapien, ściekając szczuplejszymi ilościami, równocześnie ten nabyty przez siebie składnik stopniowo osadza, gdy ma go w sobie nadmiar. Toteż we wszystkich wapiennych jaskiniach woda ściekając z ich stropu drobnymi kroplami szybko wyparowuje, osadzając warstwa po warstwie trochę wapienia. Powstają w ten sposób w ciągu wieków i tysiącleci olbrzymich niekiedy rozmiarów nacieki wapienne, które o ile są zwisające ze sklepień pieczar, to nazywamy je stalaktytami, a jeżeli narastają od dołu do góry — stalagmitami. W ciągu dłuższych okresów tworzenia się takich sopli — jednego nad drugim — z czasem zlewają się one wspólnie w kolumnę czyli słupek. Groty, posiadające nieraz sklepienie podparte takimi kolumnami i usiane mnóstwem owych stalaktytów i stalagmitów, przedstawiają niezrównany, przepiękny widok. Niekiedy bywa, że wody opadowe uchodzą do bardzo głębokich prostopadłych szczelin, zwanych w Jugosławii ponorami. U stóp gór krasowych, gdzie występuje zwłaszcza nieprzepuszczalne dla wody podłoże skalne, z tych niezliczonych potoków podziemnych i jezior wydostaje się woda na zewnątrz w postaci licznych i zasobnych źródeł a często obfitych potoków, dających w sprzyjających warunkach początek całym rzekom. Bywa, że rzeki niekiedy urywają swój bieg wskutek wciągnięcia swych wód do jakiejś „ponory“, a potem czasami po upływie kilku km pod ziemią (np. Pojk w olbrzymich, 14 km długości jaskiniach Postojny ginie w nich na przestrzeni 9 km!) wypływają znowu na powierzchnię.

w zachodniej części, we wschodniej pokryty lasami Welebit, z najwyższym szczytem Vaganjski Vrh (1.758 m). Jakby dalszym ciągiem Welebitu ku południowi jest Pasma Dinar-ske Planina z najwyższym szczytem Troglav (1.913 m). Omawiany pas krasowy zbudowany jest z utworów wapiennych, należących do triasu, jury a szczególnie systemu kredowego. Skały wapienne, które nazywamy krasowymi, występują w bardzo wielu miejscach świata, bo przez nazwę krasu (po niemiecku — karst, po włosku — carso) rozumiemy nie jakąś lo-

Zdarzają się wypadki, że wielkie nawet jaskinie zapadają się nagle. Tworzą się wtedy tzw. zapadliska krasowe na powierzchni. Powstaniu ich towarzyszy zawsze mniej lub więcej silny wstrząs — to znaczy trzęsienie ziemi, dające się odczuwać nieraz w znacznym promieniu dokoła. Tereny krasowe nie posiadają zalesienia, a wskutek przepuszczalności podłoża istniejąca dawniej gleba została uniesiona przez wody. W drobniejszych tylko wgłębieniach powierzchni krasowych, wśród tego mnóstwa żeberek i żłobków skalnych osadza się w niewielkiej ilości czerwona ziemia (terra rosa), będąca nierozpuszczalną częścią wapieni. Toteż na krasie uprawa czegokolwiek jest prawie niemożliwa, chyba na nawiezionej glebie, co się tu praktykuje; spotykamy ją też jedynie w większych rozmiarach na obszarze znaczniejszych dolin i polij. Na wschód od strefy krasowej Jugosławii, równoległe do niej mamy dalej pas wzgórz i gór złożonych z wapieni mezozoicznych (Nr 9). Pas ten, rozszerzający się ku południowi, przecina mniej więcej pośrodku szerokości w północnej części kilkoma smugami drobniejszymi a na południu większymi — występowanie łupków paleozoicznych (Nr 8). Na wschodzie do tego pasa przylega w dwu oddzielonych od siebie obszarach teren występowania jeszcze wapieni rogowcowych (Nr 10). Wapienie te ciągną się dalej na południe kilkoma smugami, przecinając pas wapieni mezozoicznych i obejmując sobą na obszarze tzw. Serbii południowej szeroki pas tzw. masywu pelagońskiego (Nr 11), złożonego głównie z łupków krystalicznych i marmurów. Dwie ostatnie formacje stykają się już bezpośrednio — na północy z zapadliskiem panońskim (Nr 1) a na wschodzie z utworzoną z granitów i serpentynów tzw. strefą wardarsko-kopaonicką (Nr 12), przylegającą i związaną z odnogami Gór Rodopskich (Nr 13) hercyńskiego pochodzenia górotwórczego. Wszystkie wspomniane wyżej pasy występowań geologicznych, rozłożonych na wschód od strefy krasu, przedstawiają zawiły splot grzbietów wyżyn i kotlin, wśród których mamy szereg grup górskich objętych określonymi nazwami, ze szczytami o dość znacznych wysokościach. Najwyższym szczytem tej części Jugosławii jest na terenie tzw. Czarnogórza w grupie górskiej Drobnjaci—Durmitor (2.528 m). W południowo-serbskiej, przylegającej do Albanii części Jugosławii grupa górska Šar Planina ma najwyższy szczyt Ljuboten (2.510 m). Od nasady Półwyspu Chalcydyjskiego wkracza wreszcie pasem znacznej bardzo, bo około stu km, szerokości obszar górski zaliczany do Masywu Rodopskiego. Jest on oparty na cokole granitowym, częściowo utworzonym z gnejsów i łupków krystalicznych. Należą do niego pograniczne z Bułgarią — Osogowa Planina, Grupa Kozjaka (1.352 m), Goliak Planina z Kitką (1.193 m) i Jastrebac Planina ze szczytem Gjulica (1.566 m) itp. Do Gór Rodopskich zaliczane są geograficznie również pasma geologiczne tkwiące w masywie pelagońskim i grupie wardarsko-kopaonickiej, a grupujące się na pograniczu z Grecją aż do wielkich jezior — Prespa i Ohrydzkiego na granicy z Albanią. Na wschodnich mianowicie wybrzeżach pierwszego z tych jezior wznosi się w grupie górskiej Bigla najwyższy szczyt Rodopu jugosłowiańskiego — i w ogóle trzeci z rzędu pod względem wysokości wierzchołek Jugosławii — malowniczy Peristeri (2.537 m). Ostatnia wreszcie kraina górska Jugosławii, wysunięta najbardziej na wschód, u granic Rumunii i Bułgarii — to łuk karpacko-bałkański, wygięty ku wschodowi.

Źródła Buny pod Mostarem.

Fot. R. Mareka.

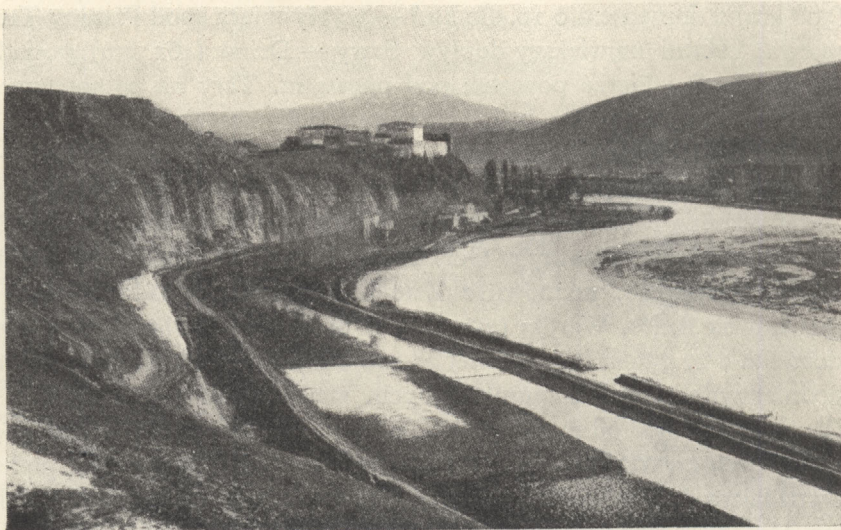
Żelazne Wrota na Dunaju.

części tych gór kruszcowych mamy też najwyższy szczyt — Midżur (2.186 m). Między łukiem bałkańskim Jugosławii, w którym wyróżniamy m. i. Ozren Planinę, sięgającą 1.280 m, Zeleni Vrh (1.369 m) i Suva Planinę (1.820 m), a położonym na zachód obszarem rodopskim mamy szeroką nieckę, utworzoną z mocno sfałdowanych utworów od permu do trzeciorzędu, po której płynie dopływ Dunaju Morawa, tworząc dość szeroką dolinę. Zapadlisko pannońskie wreszcie na całej północy Jugosławii tworzy ostatnią krainę naturalną, różniącą się od poprzednich tym, że przedstawia na terenie Jugosławii południową, zaledwie trzecią część wielkiej niecki, otoczonej ze wszystkich stron wielkimi łańcuchami górskimi Karpat, Alp, Dynarów i Bałkanów. Niecka ta, o nazwie Panońskiej albo też Węgierskiej, we wczesnym trzeciorzędzie (paleogenie) stanowiła morze, którego zarzysy ustaliły się dopiero w miocenie. Osady tego morza miocenińskiego, zwane sarmackimi, pokryte zostały następnie utworami późniejszymi płytkiego dolnopliocenińskiego wysłodzonego jeziora, które po morzu zostało w niecce, zwanymi w geologii lewantyńskimi. Ostatecznie nieckę wypełniły kolejno osady górnopliocenijskie i rzeczne dyluwialne i aluwialne, tworząc z niej obszerną nizinę w dzisiejszym jej wyglądzie. Nizina ta na obszarze Jugosławii dzięki temu, że przepływa ją we wschodniej części Dunaj, do którego w tej okolicy wpadają cztery większe rzeki (Drawa, Sawa, Cisa i Morawa), ma tu nazwę niekiedy Chorwackiej Mezopotamii czyli Pięciorzecza. Nizina ma ogólne nachylenie ku północy, w zachodniej swej połowie jest jednak bardziej wzniesiona. Równinność jej terenu przerywają w szeregu miejsc oderwane wyspy wzgórz (Nr 2), jak Zagrebacka Gora (1.035 m), Kalnik (643 m), Moslavina (489 m), Bilogora (307 m), Papukgorje (953 m), Psunj (984 m), Motajiča Planina i wreszcie Fruška-gora (539 m), wzdłuż południowych wybrzeży Dunaju. W północno-zachodniej części niziny mamy też mniej więcej wyspowato występujące przedgórze Alp Wapiennych. W najniższej położonych partiach niziny, mianowicie wzdłuż brzegów dolnej Cisy, w widłach między Sawą i Drawą, wreszcie nad brzegami Dunaju w pobliżu ujścia Drawy, mamy tereny zabagnione. Obszar Niziny Panońskiej w Jugosławii między jej wschodnią granicą i Rumunią ma nazwę Banatu Jugosłowiańskiego a teren między Cisą a Dunajem nosi nazwę Baczka. Teren objęty Dunajem i Sawą aż po góry Psunj — to już Sławonia. Dalej na zachód rozciąga się aż do Adriatyku Chorwacja, a wzdłuż pogranicza z Niemcami od Węgier do granicy włoskiej na południo-zachodzie — Słowenia (Slovenija). Słowenia w znacznej części to już kraj górzysty, tak samo Chorwacja, której wschód tylko leży na Nizinie Panońskiej. Z niziny tej wzdłuż rzek płynących z gór wnętrza kraju wciskają się liczne doliny, mające przeważnie wielkie znaczenie dla gospodarki kraju, jako tereny żyzne i nadające

Karpaty, zwane w tej części Bańackimi (Nr 15), przecięte poprzecznie na przestrzeni około 100 km doliną przełomową Dunaju, zwaną Żelaznymi Wrotami, planinami: Mirocz, Leskovač, Homolje, Lisac (1.453 m), andezytową Crną Górą — wciskają się w masyw bałkański (Nr 14) trójkątnym klinem, którego przedłużeniem są oddzielone doliną Timoku wschodnio-serbskie góry kruszcowe, zbudowane na granitowym jądrze z archaicznych i paleozoicznych łupków krystalicznych. W południowej

się zazwyczaj do upraw, poza tym jako naturalne łożyska arterii komunikacyjnych.

Odwodnienie Jugosławii dokonywa się do trzech głównych zlewisk: Morza Czarnego, Egejskiego i Adriatyku. Najważniejszym ze zlewisk jest zlewisko czarnomorskie. Arterią główną jego jest rz. Dunaj, która przepływa Jugosławię na przestrzeni 362 km od granicy węgierskiej do rumuńskiej, korytem szerokości od $\frac{1}{2}$ do $1\frac{1}{2}$ km,

Dolina Wardaru pod Skoplje.

Fot. R. Mareka.

poza tym jako rzeka graniczna z Rumunią poprzez Karpaty Banackie — zwężonym korytem, tworząc tzw. Żelazne Wrota na przestrzeni 229 km. Lewymi dopływami Dunaju na terenie Jugosławii są płynące z północy: Cisa (170 km) i Temesz. Płynąc po zupełnie płaskim obszarze niziny obydwie te rzeki tworzą wielką ilość zakoli. Znacznie większą ilość rzek i ważniejszego znaczenia mamy jako prawe bezpośrednie i wtórne dopływy Dunaju. Są nimi: nasamprzód Drawa, która biorąc początek w Karyntii (Niemcy) przepływa w pierw najbardziej północny skrawek kraju a potem płynie wzdłuż granicy węgierskiej, wkraczając powtórnie do Jugosławii całkowicie w pobliżu swego ujścia do Dunaju. Z ogólnej swej długości, sięgającej 720 km, Drawa ma 311 km na obszarze Jugosławii i 95 km jako rzeka graniczna. Powierzchnia jej dorzecza ma 11.570 km². Drugim i najważniejszym po Cisie (977 km) dopływem Dunaju w ogóle jest Sawa (940 km) — największa i najważniejsza rzeka Jugosławii, biorąca początek kilkoma źródłowymi potokami u stóp Triglawu w Alpach Julijskich i płynąca całkowicie przez Jugosławię. Dorzecze jej ma 94.700 km² a żeglowna jest na przestrzeni 590 km, tj. od m. Siskaku do Dunaju pod Belgradem, w którego pobliżu rozlewa się już jako rzeka wyraźnie nizinna. Trzecim najważniejszym dopływem bezpośrednim Dunaju jest Morawa (568 km), biorąca początek w południowej części kraju u stóp rodopskiej grupy górskiej Kara Dagħ (1.804 m). Od m. Niszu tworzy dość szeroką dolinę a od m. Cuprija staje się żeglowną na przestrzeni ok. 150 km aż do swego ujścia, położonego na półn.-wschód od m. Smederevo nad Dunajem. Dorzecze Morawy obejmuje 36.640 km². Ostatnią większą rzeką wpadającą do Dunaju akurat w miejscu, gdzie Jugosławia graniczy jednocześnie z Rumunią i Bułgarią — to Timok (135 km) wypływający spod Zielonego Vruhu (1.369 m) w Bałkanie na wschód od m. Niszu. Z licznych choć bardzo drobnych dopływów Drawy wymienimy tylko Murę, mającą źródła w Salzburgu (Niemcy) a płynącą z ogólnej swej długości 445 km tylko 129 km przez Jugosławię, w czym 70 km jako graniczna z Niemcami i Węgrami. Sawa główne swe dopływy ma od południa. Są nimi: Krka (1111 km) o dorzeczu 1.997 km², wypływająca z okolic Lublany, Kupa (276 km) z dorzeczem o powierzchni 11.484 km², wypływająca z okolic Jeziora Cerknickiego na pograniczu włoskim i wpadająca pod Sisakiem do Sawy; Una (241 km) o dorzeczu z powierzchnią 8.390 km², wypływająca spod Ilicy Planiny (1.654 m) w pasmie Dynarskim a wpadająca pod Jasenovacem; dalej Vrbas (240 km) z dorzeczem o 5.400 km² — wypływająca spod Planiny Vranica na zachód od Sarajewa; Bosna

(308 km) z dorzeczem o 10.480 km² — wypływająca spod Planiny Treskavica na południe od Sarajewa; ostatni największy dopływ Sawy — Drina (461 km) posiada też największe dorzecze (19.680 km²) i bierze początek pod nazwą rz. Tary na północnym pograniczu Albanii u stóp Žiovo-Planiny (2.130 m), będąc spławnym tylko na swym ujściowym odcinku po nizinie. Niedaleko od źródeł Driny bierze też początek główny jej prawy dopływ — Lim (220 km). Głównymi wreszcie dopływami Morawy są: prawy — Niszawa zaczynający się na terenie Bułgarii pod Vidlič Planiną i lewy — Morawa Golijska z dopływem Ibarem, wypływającym jak i wspomniany Lim spod Mokrej Planiny w Górach Przeklętych na północnym pograniczu Albanii. Do zlewiska Morza Egejskiego, mianowicie Zatoki Salonickiej, wpada Wardar, przemianowana na terenie greckim na Axiós. Wardar (350 km) na obszarze Jugosławii przepływa 264 km i ma powierzchnię dorzecza o 21.930 km² (z ogólnej 28.100 km²). Początek tej rzeki, której dolina jest jedną z najdogodniejszych arterii komunikacyjnych, znajduje się u wschodnich granic Albanii pod Barič Planiną na zachód od m. Gostivaru. Wreszcie do Morza Adriatyckiego uchodzą z najważniejszych, nielicznych zresztą rzek: Krka dalmatyńska — biorąca początek pod szczytem Dinara (1.831 m) i wpadająca do Zatoki Szybenickiej, wypływająca w pobliżu źródeł Krki — Cetina, która ominąwszy Mosor Planinę wpada do Adriatyku pod m. Omis nad Bračkim Kanałem (Cieśniną), wreszcie największa i najważniejsza z adriatyckich rzek Jugosławii Narenta, inaczej Neretwa (218 km) z dorzeczem o 5.581 km². Rzeka ta ma źródła u stóp szczytu Lelija (2.032 m) i przepływając w malowniczych wąwozach Hercegowiny wpada bagnistą deltą do Cieśniny Neretlińskiej. Ostatnią większą rzeką jest pograniczny u ujścia a wypływający z Gór Przeklętych — mianowicie spod Žljebu (2.183 m), przepływający Albanie Drin (240 km). Oprócz wymienionych wyżej najważniejszych rzek wspomnieć też trzeba o kilku największych jeziorach Jugosławii. Na pierwszym miejscu należy tu postawić Jezioro Skadarskie (Skutari albo Szkodra). Ma ono 370 km², z czego 230 km² należy do Jugosławii, mianowicie część północna i zachodnia. Jest to jezioro krasowe, największe na całym Półwyspie Bałkańskim, mające zwierciadło wody tylko na wysokości 6 m n. p. m., o największej głębokości 44 m, średnio 9 m głębokości, co zresztą zależy dużo od zmienności wodostanu. Odwadniane jest ono do Drinu po stronie albańskiej, przybiera też od północnej zwłaszcza, bagnistej, strony parę rzeczek, jak np. Morača. Brzegi południowe wysokie, usiane drobnymi wysepkami. Drugim co do wielkości jest pograniczne z Grecją jezioro Prespa (286 km²), z którego na część jugosłowiańską przypada 186 km², mające do 55 m głębokości. Jest ono odwadniane podziemnie do położonego o 10 km na zachód malowniczego Jeziora Ohrydzkiego, oddzielonego sięgającym 2.043 m grzbietem Galičica. Jez. Ohrydzkie (Liqeni Ohrit — po albańsku) ma 268 km², z czego 171 km² przypada na Jugosławię. Głębokość tego jeziora dochodzi do 285 m. Brzegi ma wysokie na znacznej przestrzeni i strome. Wody jego są mocno zarybione. Istnieje jeszcze na granicy z Grecją od strony wschodniej dużo już mniejsze od poprzednich jez. Dojran. Ma ono tylko 52 km², z czego do Jugosławii należy 25 km²; odwadniane jest do Wardaru. Istnieje poza tym niezbyt wiele co prawda drobnych jezior w kotlinach górskich, o których trudno tu wspominać. Część dawniejszych jezior osuszono i na ich miejscu prowadzone są obecnie uprawy.

Pod względem klimatycznym Jugosławia przy swoich osobliwościach budowy pionowej, w związku z położeniem geograficznym na przeważającym obszarze, cechuje się posiadaniem cech lądowych klimatu; jedynie wybrzeża Adriatyku na pasie bardzo nieznacznej szerokości należą do obszaru klimatu śródziemnomorskiego. Przeważający klimat lądowy staje się coraz ostrzejszy w kierunku wschodnim i północnym. Lata — z wyjątkiem terenów wysokogórskich — cechują znaczne upały spowodowane tym, że w tym czasie opady są nieznaczne, bezleśne zaś w znacznej części obszary skalne szybko i silnie się nagrzewają. Zimą w zamkniętych kotlinach panują mrozy. Bliższe pojęcie o stosunkach klimatycznych da nam poniższa tablica:

Miejscowość	Geograficzna		Wyso- kość n. p. m.	Średnia temperatura powietrza			Średnia roczna ilość opadów atmosf.
	szerokość płn.	długość wsch.		najzimn. miesiąca	najcieplejszego miesiąca	roku	
1. Lublana	46° 3'	14° 3'	285 m	-2,5° I	+19,6° VII	+ 9,0°	1.420 mm
2. Zagrzeb	45° 49'	15° 55'	155 m	-0,6° I	+21,6° VII	+10,9°	
3. Belgrad	44° 48'	20° 27'	140 m	-1,6° I	+22,0° VII	+11,1°	619 mm
4. Banjaluka	44° 46'	17° 12'	165 m	-0,7° I	+21,3° VII	+10,8°	
5. Sarajewo	43° 52'	18° 26'	560 m	-2,6° I	+19,4° VII	+ 9,1°	842 mm
6. Prijepole	43° 23'	19° 40'	450 m	-1,6° I	+19,8° VII	+ 9,8°	
7. Mostar	43° 20'	17° 40'	60 m	+5,4° I	+25,7° VII	+15,2°	1.235 mm
8. Dubrownik	42° 38'	18° 7'	15 m	+8,7° I	+25,0° VII	+16,5°	1.500 mm
9. Vranje	42° 33'	21° 54'	500 m	-2,2° I	+21,4° VII	+10,7°	
10. Skoplje	42° 0'	21° 26'	245 m	-1,4° I	+23,2° VII	+11,8°	487 mm
11. Bitolj	41° 01'	21° 23'	620 m	-1,0° I	+22,2° VII	+11,7°	726 mm

Śródziemnomorski klimat wybrzeży Adriatyku cechuje szczególnie wysoce ciepła zima. Już wybrzeża Istrii mają średnią temperaturę stycznia sięgającą $+6^{\circ}$, gdy położone o dwa stopnie geograficzne bardziej na południe miejscowości takie jak Hvar na wyspie tejże nazwy (pod 43° sz. płn.) mają $+8,6^{\circ}$, a jeszcze dalej odsunięte od lądu wyspy, jak np. Vis — jeszcze wyższą temperaturę ($+9,8^{\circ}$). Latem różnice temperatur, zależne od szerokości geograficznej, w dużym stopniu maleją, jakkolwiek widzimy też znaczne odchylenia. Np. średnia temperatura lipca dla m. Fiume dosięga $+22,9^{\circ}$, gdy dla wspomnianego wyżej Visu $+25,1^{\circ}$ a dla jeszcze dalej położonego na południu m. Budva, kilkadziesiąt zaledwie km od granic Albanii — tylko $+26,1^{\circ}$. Co się tyczy opadów atmosferycznych, są one największe (ponad 2.000 mm rocznie) na zboczach gór ciągnących się na pograniczu Istrii z Jugosławią, w Hrvatskim Krasie i po obydwu zboczach pasma Welebit, następnie w okolicach Zatoki Kotorskiej w Czarnogórze, gdzie np., jak w mieście Crkvice, opady roczne dosięgają 4.626 mm a w stolicy dawnego Czarnogórze — m. Cetynii — 3.530 mm. W miarę posuwania się ku południowi daje się też zaznaczać coraz wyraźniej występowanie letniej pory suchej. Największe opady w południowej części wybrzeży Jugosławii mamy nasamprzód w grudniu a wtórnie — w marcu. Pozostające w związku z opadami zachmurzenie latem na południu prawie nie istnieje, wyraża się też na skali zachmurzenia liczbą 2. Wskutek takich stosunków termicznych, spotęgowanych tym, że gołe skały Dynarydów nadzwyczaj szybko wchłaniają w siebie ciepło i również szybko ciepło to tracą, w związku ze stanem ciśnienia powietrznego równocześnie nad Morzem Śródziemnym, mamy na wybrzeżu gwałtowne wiatry. Gdy nad Adriatykiem zapanuje silna zniżka barometryczna a nad wybrzeżem zwyczajka — oziębione nad lądem powietrze wdziera się gwałtownie ze stromych zboczy Gór Dynarskich ku morzu, niosąc suchość i chłód. Wiatr tego rodzaju, występujący zimą i powodujący nagłe oziębienie wybrzeży dalmatyńskich, ma nazwę bora. Przeciwnieństwem jego jest wiejący w okresie wiosennym lub jesiennym gorący wiatr z południa — sirocco, wiejący z Afryki, ale wskutek pochłonięcia nad Morzem Śródziemnym i Adriatykiem dużej ilości wilgoci niosący silne opady, którymi zwilża przede wszystkim wybrzeże dalmatyńskie. Klimat wnętrza krajów, jak to już zaznaczono, jest wybitnie lądowy. Latem panuje tu temperatura mniej więcej o parę (4—5) stopni wyższa niż nad brzegami Adriatyku. Wahania średnich najwyższych letnich temperatur mieszczą się w granicach od $+30^{\circ}$ do $+37^{\circ}$, zimą od -10° do -20° . Najmniejsze opady w Jugosławii mamy na pograniczu północnym w Pięciorzeczcu Jugosłowiańskim, dolinie Morawy, Wardaru, zresztą w szeregu drobniejszych miejscowości. Rozkład opadów ilustruje mapka na str. 5. W dorzeczu Drawy na pograniczu ze Styrią największe opady przypadają

Jezioro Ohrydzkie. Cerkiew Jana Bogosłowa. Fot. T. Serstevens.

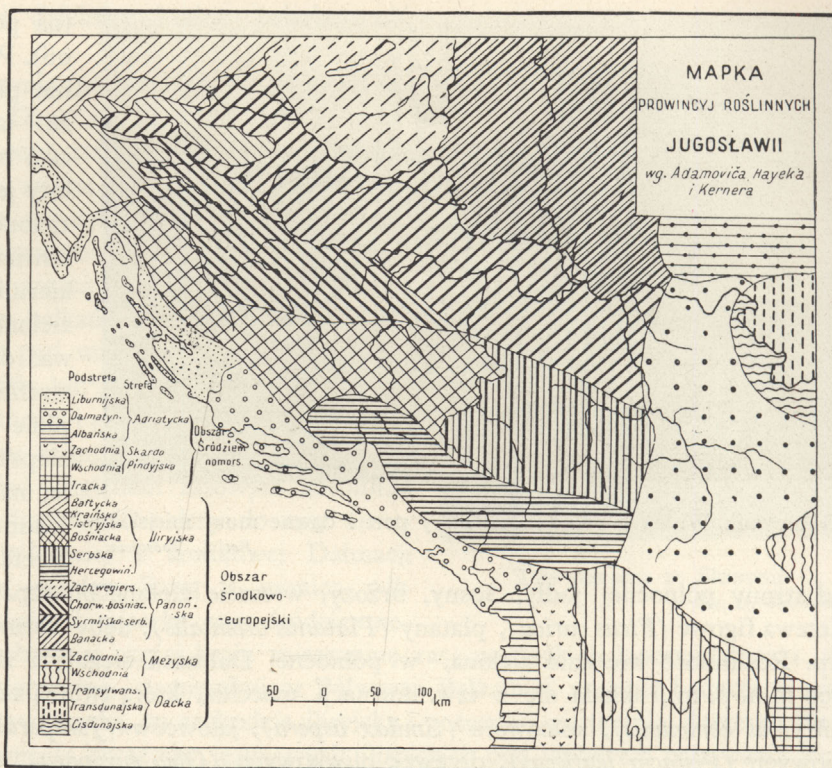
na miesiąc VII a wtórne na X. Zimą opadów ok. 15% całorocznej ilości. W położonej na południe od Chorwacji prowincji Krainie największe opady przypadają na październik. Na właściwej Nizinie Panońskiej — na północ od Dunaju — przewaga deszczów istnieje w m. czerwcu. Opady zimą prawie wszędzie, a zwłaszcza na wyższych wysokościach, są w postaci śniegu, który nawet na obszarze Macedonii odsłoneczne stoki gór pokrywa swą szatą. W głębi

Jugosławii bywają często również burze gradowe. Panującymi wiatrami są zwłaszcza w ziemie północno-zachodnie; przyczyniają się też one do zmiany temperatury. Środkowa część Macedonii, tej najbardziej południowej prowincji Jugosławii, często jest nawiedzana przez tzw. vardarac (nazwa od doliny Wardaru) — zimny i b. silny wiatr, który daje się we znaki szczególnie wtedy, gdy zrywa się bezpośrednio po ciepłych i wilgotnych wiatrach, niosących się z nad Morza Egejskiego.

Świat roślinny Jugosławii, uzależniony w dużym stopniu od stosunków klimatycznych kraju, da się podzielić na dwie dziedziny. Większa — środkowo-europejska — obejmuje prawie cały kraj, z wyjątkiem stosunkowo wąskiego pasa nadbrzeżnego nad Adriatykiem i obszaru obejmującego prawie całą południową Jugosławię, mniej więcej od 42,5° sz. płn., do granic Grecji i Bułgarii, który stanowi dziedzinę drugą, śródziemnomorską. Dziedziny te prawie zupełnie odpowiadają podziałowi klimatycznemu, zwłaszcza dziedzinie śródziemnomorskiej. Dziedzinę śródziemnomorską na obszarze Jugosławii dzielimy na pięć stref. Pierwszą strefą jest bałtycka, która wkracza do Jugosławii na samym pograniczu ze Styrią i Karyntią, obejmując Pogorje i Karawanki. Mamy tu florę lasów środkowogórskich, spotykanych na stokach alpejskich, złożoną ze sosen, jodeł i buków. Drugą strefę, zwaną panońską, dzielimy na kilka podstref, jak zachodnio-węgierska, chorwacko-północno-bośniacka, banacka i syrmijsko-serbska, co uwidoczniła mapka na str. 19. Strefę panońską cechują dęby, kasztany jadalne, buki, chmiel, lecz we wschodniej jej połowie brak już obecnie świerków, a i kasztany jadalne stały się dość rzadkie. Takie wschodnie prowincje jak Bačka i Banat stanowiły ongi tereny stepowe, zarosłe ostnicą (*Stipa pennata*), dyptamem (*Dictamnus fraxinella*), niektórymi słonoroślami i innymi roślinami sobie właściwymi, — dziś wskutek rozwiniętego rolnictwa zostały zupełnie prawie przekształcone na obszary uprawne. Trzecią strefę stanowi tzw. strefa mezyska, ciągnąca się dziś szerokim pasem od Dunaju wzdłuż granic Bułgarii aż do Šar Planiny i stąd skracająca prawie równolegle do Wardaru, granicy Bułgarii z Grecją. W obrębie tej strefy mamy masowe występowanie bzu, klonu (*Acer intermedium*) oraz sosny czarnej (*Pinus nigra*). Wreszcie czwarta strefa roślinna, iliryjska, stanowiąca przejście do dziedziny śródziemnomorskiej, ciągnie się od Alp Julijskich i Karawanków, wciskając się nieco w strefę panońską a następnie ciągnąc się rozszerzającym się ku południowi pasem aż do granic strefy mezyskiej. W stre-

fie iliryskiej rozróżniamy cztery podstrefy: istryjsko-kraińską, bośniacką, serbską i hercegowińską. Cechuje ją roślinność podobna jak w strefie mezyjskiej, zwana formacją Šibeliak, i kolczaste, znoszące suszę zarośla rozmaitych krzewów i roślin. Na znacznych przestrzeniach mamy tu również lasy iglaste z sosny czarnej. W dolinie Neretwy występuje sosna białokora (*Pinus leucodermis*) a nad Ibarem osobny gatunek świerku (*Picea omorica*). Na pograniczu z Rumunią koło samego Dunaju mamy na małym obszarze

rozprzestrzenienie ostatniej, piątej strefy, zwanej dacką. W obrębie opisanej środkowo-europejskiej dziedziny florystycznej na północnych nizinach mamy występowanie roślinności bagiennej i lasów nadbrzeżnych, tutaj też prowadzona jest uprawa takich roślin jak zboże, buraki cukrowe, konopie, różne jarzyny. Na terenach wzniesionych, nie więcej jednak niż na 600 m n. p. m., występują lasy wysokopienne obok roślinności z formacji Šibeliak i lasów mieszanych z krzewem mannowym. W tej strefie dojrzewa wino, pomidory, melony — poza tym dają wspaniałe zbiory drzewka morwowe, brzoskwiniowe, wiśniowe i śliwkowe. Następna strefa pionowa, sięgająca do 1.600 m, tzw. podgórska, posiada lasy z czarnej sosny, parę gatunków dębów (*Quercus sessiliflora, conferta, pedunculata*); w jej też obrębie najniższej dojrzewają jabłka, gruszki, orzechy, wyżej zaś nieco — na wysokości do 900 m n. p. m. — sięga uprawa pszenicy i kukurydzy. Pola uprawne (jęczmienia, żyta, kartofli, gryki itp.) sięgają 1.450 m, jak i przy nich domy mieszkalne, obok których na takich nawet wysokościach spotyka się drzewka czereśni. W obszarze podalpejskim granica lasów dosięga 2.000 m, choć najczęściej wznosi się tylko do 1.700 m n. p. m. W najwyższych poziomach obszarów podalpejskich roślinność karłowacieje, umniejszone postacie drzew łącznie z krzewami borówek i innych podobnych roślin stanowią przejście do łąk górskich, tj. hal, niewiele jest jednak takich grzbietów i szczytów, na których by prawdziwie alpejska roślinność występowała na cokolwiek większej przestrzeni. Do takich grzbietów należą np. Kapaonik Planina (2.140 m) i kilka innych, zwłaszcza na pograniczu z Bułgarią. Druga dziedzina świata roślinnego — śródziemnomorska — obejmuje w Jugosławii, jak to już wyżej wspomniano, przede wszystkim całe wybrzeże Adriatyku i zachodnią część najdalejzego południa Jugosławii. Te dziedziny dzielimy na dwie strefy: nadbrzeżną, tj. adriatycką, w owej południowej części kraju — bardziej oddalonej od morza — zwaną skardopinduską. Strefa adriatycka nadmorska w obrębie Jugosławii dzieli się jeszcze na dwie podstrefy — liburnijską (do Zatoki Szybenickiej) i dalmatyńską

Dubrownik. Widok z południa na stary port i dawne mury miejskie.

Fot. L. Toćovicia.

(na południe do granic Albanii). Podział ten ma uzasadnienie przede wszystkim w tym, że ta podstrefa liburnijska, jako bardziej północna, nie należy jeszcze do krain o wiecznie zielonej roślinności, stanowi bowiem region jedynie w tym kierunku przejściowy. Wiecznie zielona flora zaczyna występować dopiero w tej drugiej podstrefie, charakteryzując ją zaś pinie (*Pinus pinea* L.), sosna alepska (*Pinus halepensis*) i dalej na południu — sosna białokora (*Pinus leucodermis*). Strefę skardo-pinduską cechują

od strony północnej jodły, sosny, brzozy, wreszcie zielone bukszpany (*Buxus sempervirens*), drzewa figowe (*Ficus carica*), platany (*Platanus orientalis*), dęby kermesowe (*Quercus coccifera*) itp. Roślinność wiecznie zielona, w północnej Dalmacji sięgająca 200 m a w południowej 300 m n. p. m., składa się z tzw. formacji macchia, którą tworzą zarośla drzewek mirtowych (*Myrtus communis*), kolcowoju (*Smilax aspera*), jałowców (*Juniperus sabina*), drzewek pistacjowych (*Pistacia leutiscus*), drzewek oliwkowych (*Olea europaea*), drzewek laurowych czyli wawrzynowych (*Laurus nobilis*), krzewów różnych, jak np. chruściny (*Arbutus unedo*) itp.; dalej składa się z wymienionych już lasów sosnowych, zaklimatyzowanych na żywopłoty agaw i opuncji, wreszcie gajów figowych, oliwkowych, pomarańczowych, cytrynowych i winnic z uprawą jednoczesną w podszyciu najczęściej kukurydzy. W regionie liburnijskim roślinność jest zbliżona do dopiero co opisanej wyżej, tworząc tzw. pseudomacchie — z bukszpanem, dębem kermesowym, jałowcami itp., mając też wspomnianą wyżej formację Šibeliakową, złożoną z jaśminów (*Jasminum officinale*), sumaków (*Rhus coriaria*), pistacji itp. roślin, poza tym dęby, jesiony, oleandry (*Nerium oleander*), platany, tamaryszki (*Tamarix myricaria*). Z roślin uprawnych najważniejsze są w tej strefie: drzewo morwowe (*Morus alba*), mak, winogrona, konopie, koper włoski. Na wyższych poziomach kraju, w pasie podgórskim, który sięga nawet do 1.300 m n. p. m., jak np. w okolicach pobliskich Albanii — najczęstszymi uprawami są: kukurydza, pszenica, tytoń, rośliny strąkowe, takie drzewa owocowe jak śliwki, wiśnie, kasztany jadalne, orzechy włoskie itp. W pasie górskim, który na południu mieści się między 1.300 a 1.600 m n. p. m., istnieje uprawa głównie kartofli, buraków, kukurydzy. W najwyższym pasie górskim granice lasów sosnowych wyznacza linia wierzby oraz karłowacenie drzew mających w podszyciu jałowce, berberysy (*Berberis vulgaris*), różaneczniki (*Rhododendron* sp.), szakłaki (*Rhamnus* sp.) itd. Skalne najwyższe wierzchołki oczywiście zarosłe są mchami i porostami różnych gatunków.

Świat zwierzęcy Jugosławii w przeciwieństwie do wielu innych krajów środkowej i zachodniej Europy posiada jeszcze dość liczną grubą, drapieżną zwierzynę. Są tu więc pospolite wilki i niedźwiedzie, lisy, borsuki, kuny, jelenie, sarny, dzikie świnie, zające, na szczytach górskich kozice. Z ptaków — po lasach głuszce, na Dunaju i Wardarze obficie bociany, wszędzie orły i sępy, na wodach kormorany. W południowej Jugosławii częsta jest szarańcza. Rzeki obfitują w różnorodne ryby, m. i. w pstrągi. Rybołówstwo morskie na Adriatyku daje dużo gatunków i w dużej ilości. Fauna Jugosławii pod względem zoogeograficznym

należy do palearktycznej dzielnicy krainy holarktycznej królestwa Arktogeii.

Ludności posiada obecnie (początek 1938 r.) Jugosławia co najmniej 15,400.000. Dane na początek 1936 r. wskazywały ludności 14,950.000, statystyczne zaś obliczenia z r. 1931 wykazywały 13,934.038. Obecne zaludnienie świadczy, że Jugosławia należy do tych jeszcze krajów, w których ludność stosunkowo bardzo szybko wzrasta i wykazuje znaczną gęstość, znaczącą się liczbą 61,9 mieszkańca na 1 km². Wśród państw bałkańskich Jugosławia przedstawia państwo największe pod względem zajmowanej przestrzeni, mianowicie 248.665 km², zarazem najpierwsze pod względem liczby mieszkańców i gęstości zaludnienia. W całej Europie co do obszaru zajmuje 12 miejsce, pod względem liczby ludności 9. Pod względem rasowym absolutna większość mieszkańców Jugosławii należy do rasy armenoidalnej, jedynie w północnej i środkowej Dalmacji a również na obszarze między Sawą a granicą północną państwa mamy dużą domieszkę rasy śródziemnomorskiej, w całej zaś wschodniej części kraju mieszaninę ras: nordyckiej, laponoidalnej i armenoidalnej. Szczepy starożytne, zamieszkujące Półwysep Bałkański, grupują badacze w trzy gromady: na wschodzie tzw. tracką, na zachodzie iliryjską i pośrodku, na terenie dorzecza Wardaru — macedońską. Gromada szczepów językowych iliryjskich pod wpływem panowania Rzymian częściowo się zromanizowała, macedońska jednak i tracka została pod wpływem Greków. Po Gotach, którzy w czasie wędrówki narodów zawadzili o Półwysep Bałkański w VI i VII po Chrystusie, przybyły tu ludy słowiańskie. Z tych Słowian, którzy zajęli resztki ziem nie

Typ pasterza ze Słowenii.

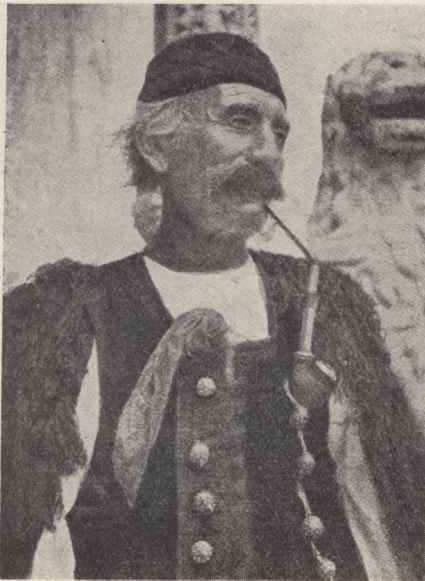
Fot. H. Siennickiej.

Typ Słowenki w charakterystycznym czepcu (auba).

Z alb. doc. dra J. Goląbka.

objętych przez Gotów, lub takie np. ludy jak Albańczycy, którzy nie poddali się wpływowi Słowian, utworzyły się nasamprzód dwa narody serbski i bułgarski. Późniejszy najazd koczowniczych najeźdźców ze wschodu, z którymi i Serbowie, i Bułgarzy wiodli nieustanne boje, wpłynął w pewnym stopniu na ich odrębność, zwłaszcza na Bułgarów. Te wszystkie wpływy a jeszcze później — bo w wieku XIV — najazd Turków, powodują, że na dzisiejszym terenie Jugosławii stosunki narodowościowe mamy dosyć powikłane i płaczą się one jeszcze przy tym z wyznaniowymi. Przede wszystkim w północno-zachodniej części kraju mieszkają Słoweńcy, których jest ok. 1,200.000. Zowią ich niekiedy Windami. W historii wystąpili na widownię w w. VI po Chrystusie, prowadząc walki z Awarami. Pod wpływem Niemców, którzy nimi rządzą, Słoweńcy przyjęli chrystianizm, jednakże wskutek parcia niemieckiego terytorium swoje przesunęli nieco na wschód; zresztą dziś jeszcze garść ich mieszka w południowej Styrii i Karyntii pod panowaniem niemieckim i w okolicach Triestu oraz północnej Istrii pod panowaniem włoskim. Język słoweński jest bardzo zbliżony do języka serbsko-

Typ Dalmatyńca z Szybenika.

Fot. H. Siennickiej.

chorwackiego i w piśmie posilkuje się alfabetem łacińskim. Na południe od Słoweńców, których cechuje pracowitość, oszczędność i wrodzone zdolności artystyczne przy mniej dodatnich cechach charakteru, mianowicie skrytości i pewnej gwałtowności, mieszkają Chorwaci, zwani też Kroatami. Jest ich ok. 3,500.000 i zamieszkują teren mniej więcej do rz. Vrbas i poza Sawę na północo-wschód, wkraczając również na Istrię i Dalmację. Przeważającą część reszty Jugosławii zamieszkują Serbowie, między którymi a Chorwatami ta jest jedynie różnica, że o ile ostatni urabiani pod wpływem kultury zachodniej od wieków są katolikami i w języku pisanym posilkuje się alfabetem łacińskim, to Serbowie, nie różniący się zupełnie pod względem językowym, lecz tylko używający w piśmie tzw. cyrylicy, alfabetu wschodniego, używanego w księgach liturgicznych a opartego na alfabecie greckim, nie są katolikami, lecz prawosławnymi. W istocie więc Chorwaci i Serbowie stanowią jeden naród, którego wspólną ilość oblicza się obecnie na ok. 12,000.000. Powstanie jednak Jugosławii po wielkiej wojnie — jako państwa łączącego wspólnie Słoweńców, Chorwatów i Serbów — wysuwa obecnie zagadnienie stworzenia z tych trzech tak bliskich sobie przede wszystkim pod względem językowym elementów — jednego narodu jugosłowiańskiego. Zagadnienie to prawdopodobnie będzie z czasem mniej więcej pomyślnie rozwiązane, o ile spistość państwa będzie wzrastać, ku czemu zmierzają wysiłki wszystkich światlejszych przywódców wszystkich tych trzech bratnich sobie ludów. Na obszarze Jugosławii dzięki przyczynom historycznym, o których już wspominaliśmy wyżej, a również dzięki konfiguracji państwa powstałego po trosze sztucznie, poza Jugosłowianami mamy jeszcze sporo narodowości innych. Przede wszystkim Jugosławia wchłonęła w dorzeczu Cisy i Temeszu ok. 520.000 Węgrów i tamże prawie drugie tyle Niemców osiadłych z dawna, gdy kraj ten należał do b. Austro-Węgier. Na tym samym odcinku, następnie na południe od Żelaznych Wrót Dunaju, poza tym wyspowo na pograniczu z Grecją, mieszka ogółem ok. 420.000 Rumunów, na pograniczu z Bułgarią ok. 200.000 Bułgarów. Na północo-wschód od Albanii, stanowiąc jakby jej ciąg dalszy — wcinają się w głąb kraju zwartą masą ok. 490.000 Albańczyków. Wreszcie po całym kraju rozsianych jest ok. 50.000 różnych innych narodowości. Wśród ostatniej grupy mamy w szeregu miejscowości kraju osiadłych już dawno kolonistów rolnych Polaków, w ogólnej liczbie około 18.000. Nie mniej niż pod względem narodowościowym także i pod względem wyznaniowym mamy w Jugosławii podobną rozmaitość. Otóż najliczniejszym wyznaniem jest prawosławie serbskie, liczące ok. 48,7% ogółu mieszkańców, tj. 7,500.000. Po nim idzie katolicyzm, który ma wyznawców nie tylko wśród Słoweńców i Chorwatów i obejmuje 37,5% ludności państwa, tj. 5,775.000. Dalej idą: mahometanie 11,2%, tj. 1,725.000 — część środkowych i południowych Serbów i przeważnie wszyscy jugosłowiańscy Albańczycy, protestanci — 1,7%, tj. 262.000, żydzi — ok. 0,5%, tj. 77.000, na koniec katolicy obrządków wschodnich, tj. unicy — ok. 0,32%, tj. 49.000; reszta przypada na wszelkie inne wyznania (ok. 12.000, tj. 0,08%).

STOSUNKI GOSPODARCZE JUGOSŁAWII

Bogactwa mineralne. — Rolnictwo i hodowla. — Przemysł. — Handel. — Komunikacje.

Jugosławia, mając tak wielce urozmaicony teren pod względem budowy pionowej i geologicznej, dzięki warunkom, w jakich do niedawna istniała, w wielu kierunkach upośledzona, mało a nawet prawie wcale nie jest dotąd bliżej zbadana pod względem zawartości w jej ziemiach bogactw kopalnych. Stanowi do dzisiaj kraj przeważnie rolniczy. Postępujące jednak z roku na rok badania i poszukiwania geologiczno-górnice nasuwają dane pozwalające wnioskować, że kraj ten jest bardzo nawet zasobny w bogactwa mineralne. Dotąd stwierdzono, że w Jugosławii znajdują się złoża następujących ciał kopalnych: węgla — co prawda przeważnie brunatnego, tj. lignitu, rud żelaznych, miedzianych, ołowianych, antymonowych, chromowych, złota, bauksytu, magnezytu, soli i wapieni nadających się do fabrykacji cementów. Węgiel kopany w Jugosławii, jak to już zaznaczyliśmy, to w 90% lignit czyli brunatny, o dużo mniejszej wartości niż węgiel kamienny. Produkcja obydwu tych ciał rośnie z roku na rok. Gdy w r. 1933 sięgała 4,155.199 ton metrycznych, to już roku następnego sięgała 4,312.436 ton m. a w r. 1935 — 4,428.304 t. Większość kopalń (2/3) znajduje się w rękach prywatnych. Produkcja węgla krajowego jednak Jugosławii nie wystarcza i musi ona dowozić węgla spore ilości, między innymi — mniej więcej 30% ogólnego importu węglowego — z Polski. Z kolei po węglu największą ilość wyprodukowano w Jugosławii rud ołowianych, głównie z kopalń pod Trepča i Mežica, mianowicie w r. 1934 — 749.183 tony metryczne a w następnym roku 743.407 t m., więc nieco mniej. Po rudach ołowianych przypada kolej na rudy miedziane, których Jugosławia jest jednym z głównych producentów w Europie. Rudy te dobywa się głównie koło Boru w Serbii. Produkcja ich w r. 1934 osiągnęła 662.015 ton m., malejąc przejściowo w roku 1935 do 648.550 ton metr. W r. 1934 z otrzymanej rudy wytopiono czystej surowej miedzi 44.000 ton. Główna kopalnia miedzi znajduje się w rękach francuskiego kapitału, który jednak nie może czy nie chce założyć odpowiedniej huty do elektrolitycznego wytapiania miedzi, wskutek czego metal ten wysyłany jest za granicę w charakterze surowca, mimo to stanowi ok. 10% sumy ogólnego wywozu kraju. Dopiero po miedzi przypada produkcja rud żelaznych, które kopie się głównie pod Ljubijow, Varesz w Bośni oraz pod postacią syderytów i limonitów między Topusko-Priedor i Sanski Most. W roku 1934 dobyto ich 179.841 ton metrycznych, w r. 1935 — 234.729 t m. Następną z kolei jest produkcja bauksytu — minerału będącego głównym surowcem do wyrobu aluminium (glinu). W r. 1934 dobyto bauksytu 84.828 t, w 1935 — 216.179 t m. Rud chromowych, występujących w południowej części kraju, a najbardziej koło Skoplje, w roku 1934 dobyto ogółem 47.352 tony m., a w r. 1935 — 52.367 t. Kopalnictwo soli dało w roku 1934 — 41.922 t m., w 1935 — 43.549 t m. Rud manganowych dobyto w 1934 r. 1.103 tony, w r. 1935 jednak tylko 328 ton. Z dwu kopalń rud antymonowych koło Podrinje dobyto w r. 1935 1.807 ton. Produkcja pozostałych ciał jest dotąd jeszcze nieznaną. Wspomnieć należy poza tym o kopalnictwie piritów, które w r. 1934 sięgało 22.513 t m., a w 1935 r. — 83.648 t m. Jak z powyższych danych widać, Jugosławia posiada bogactwa górnicze, produkcja ich jednak, dopiero od niedawna rozpoczęta, nie miała czasu należycie się rozwinąć; przeważająca zresztą część kraju jeszcze nie jest bliżej zbadana pod względem geologicznym i brak na ogół rodzimych kapitałów na eksploatację już zbadanych i zasobnych w kopaliny terenów.

Rolnictwo. Jugosławia jest krajem w olbrzymiej większości rolniczym. Przeszło 80% ludności kraju zajmuje się rolnictwem i hodowlą, jakkolwiek z ogólnej powierzchni kraju, równej 24,866.500 hektarom, na role przypada zaledwie 29%, tj. 7,211.285 ha, na łąki zaś i pastwiska — w znacznej części górskie — 24%, czyli 5,967.960 ha, w pewnych okresach pomyślniejszych nawet o 3%, tj. 745.995 ha, więcej. Dodamy w tym miejscu, że lasy zajmują w Jugosławii pokażny odsetek — 31%, czyli 7,708.615 ha. Reszta obszaru kraju to różne nieużytki, szczególnie

w górach, wewnętrzne obszary wodne i tereny zabudowane. Lasy mamy głównie w Bośni, Hercegowinie, Słowenii i Chorwacji. Niegdyś znaczna część dziś gołych, skalistych Gór Dynarskich była pokryta lasami. Zniszczenie ich, dokonywane już od czasów rzymskich, było główną przyczyną zmiany klimatu na tym obszarze i uczynienia z niego miejscami bezpłodnej, skalnej pustyni. O ile Rzymianie wycinali lasy Dynarów dla uzyskania odpowiednich drzew na budowę swych okrętów, to znacznie później osadzający się tutaj Turcy — którzy zawojowali cały Półwysep Bałkański — dokonali dzieła zniszczenia przede wszystkim dla uzyskania większego obszaru pastwisk, potrzebnych im dla rozwoju hodowli owiec. Gospodarka rolna stoi jeszcze na ogół na dość niskim poziomie i ogranicza się przede wszystkim do uprawy zbóż, głównie takich, jak kukurydza, pszenica i jęczmień. Kukurydza stanowi główny produkt żywnościowy kraju i produkcja jej jest tak znaczna, że jest nawet poważną pozycją (1934 r. — 18,7%) w szeregu artykułów wywozowych Jugosławii. Ziemia na terenie właściwej Serbii, Bośni, Hercegowiny i Czarnogórze już przed wojną światową była przeważnie w rękach włościan, mających w olbrzymiej większości bardzo niewielkie gospodarstwa. Na obszarze Chorwacji, Słowenii, tzw. Sławonii i Wojwodiny — prowincyj, które od dłuższego czasu były pod panowaniem węgierskim przed wojną, chłopcy ziemi posiadali bardzo mało, gdyż wszystkie niemal użytkowne obszary należały do arystokracji austriackiej i węgierskiej. Powstała po wojnie światowej zjednoczona Jugosławia przeprowadziła u siebie reformę rolną i znaczną akcję kolonizacyjną na korzyść ludu, wskutek czego struktura rolna kraju bardzo się zmieniła, tak że dzisiaj mniej więcej 70% rodzin chłopskich ma średnio po 1,5 ha, ok. 10% ma od 2—3 ha, ok. 4% — od 3—5 ha, ok. 4% — od 5—10 ha i ok. 3% — po 10 ha z górą. Oczywiście takie rozdrobnienie gospodarstw rolnych nie jest ideałem, tym więcej że z natury rzeczy przez przyrost rodziny gospodarstwa te muszą się jeszcze bardziej z biegiem czasu rozdrabniać. W każdym razie obecnie ziemia już się nie koncentruje w rękach nielicznych uprzywilejowanych jednostek, zważywszy zaś, że ci drobni rolnicy stanowią czynnik bardzo pracowity i o bardzo małych wymaganiach osobistych — ma to olbrzymie i dodatnie znaczenie dla rozwoju stosunków gospodarczych kraju, którego byt dotąd opiera się przede wszystkim na produkcji rolnej. Dziś, w związku ze stanem światowej produkcji rolnej, zwłaszcza pozaeuropejskiej, napotyka ona znaczne trudności, jeżeli chodzi o zbyt produktów przez konkurencję stale tracących na cenie. Przedstawimy poniżej w osobnej tabliczce dane dotyczące uprawy pięciu głównych produktów rolnych Jugosławii za dwa niedawne lata (1934 i 1935).

Produkty rolnicze	Plon w tonach			Obszar uprawny w ha		
	1934	1935	1936	1934	1935	1936
1. Kukurydza	5,154.180	3,028.401	5,180.000	2,624.220	2,442.643	2,705.000
2. Pszenica	1,859.614	1,989.485	2,920.000	1,999.800	2,044.410	2,211.000
3. Jęczmień	409.935	375.527	—	416.800	417.280	—
4. Owies	333.434	277.875	—	366.230	367.310	—
5. Żyto	195.291	196.086	—	245.020	249.170	—

Jeżeli widzimy przeważnie spadek ilości plonów z wyjątkiem pszenicy i żyta, częściowo daje się on wytłumaczyć nie zawsze jednakowym urodzajem, częściowo zaś tym, że — jak to wskazuje ubytek obszaru zajmowanego przez odpowiednią uprawę — produkcja danego zboża została prawdopodobnie zastąpiona produkcją innego jakiegoś, bardziej korzystnego plonu; rozwija się bowiem w Jugosławii coraz bardziej uprawa rentowniejszych roślin przemysłowych. Należy do nich burak cukrowy, który w r. 1934 osiągnął 480.100 ton, len, chmiel, którego produkcja w r. 1934 równała się 1.400 tonom i prawie cała (95%) stanowiła artykuł wywozowy za granicę.

Poważną rolę odgrywa uprawa tytoniu, którego produkcja w ilości 6.000 ton (1934 r.) pochodzi głównie z Macedonii, gdzie stanowi jakieś 40% ogólnej ilości miejscowych upraw, następnie z Wojwodiny, Hercegowiny i północnej Serbii; cała też prawie jest w kraju przerabiana fabrycznie. Konopie na włókno uprawiane było w r. 1936 na 53.000 ha, dając plon w ilości 50.000 ton. Upra-

Kosowe Pole.

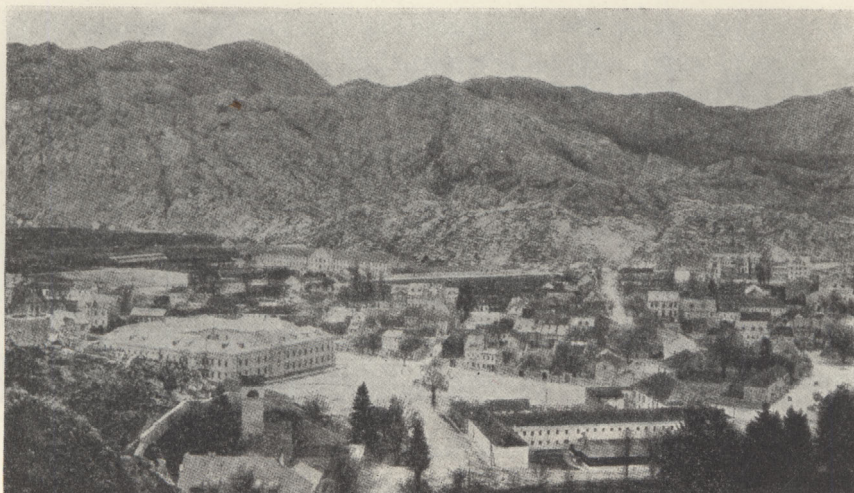
Fot. Bureau de Presse.

wiane są poza tym w Jugosławii kartofle, których produkcja w r. 1934 osiągnęła 1,843.800 ton, buraki pastewne, których w r. 1933 zebrano 465.700 ton, nawet ryż, którego niedawna w ogóle uprawa dała w 1933 r. 3.200 ton plonów; ostatnio poczyniono próby uprawy bawełny. Co się tyczy innych rodzajów upraw, to wypada wspomnieć przede wszystkim o rozwijającej się uprawie winorośli, która jednak tylko w zachodnich okolicach Jugosławii postawiona jest racjonalniej. W roku 1934 Jugosławia wyprodukowała 3,867.000 hektolitrow wina, które przedostaje się już w sporej ilości na rynki zagraniczne.

Ogrodnictwo słynie przede wszystkim z doskonałych śliwek, których produkcja w 1934 r., głównie z Serbii i Bośni, osiągnęła 448.300 ton, i które w kraju w dużej części (40%) zużywane są na wyrób słynnych śliwowic (nalewek), wypijanych przez ludność i wysyłanych za granicę. Produkcja jabłek w r. 1934 dochodziła do 76.700 ton, gruszek zaś — do 53.400 ton. Inne owoce, jak m. i. melony, pomarańcze, cytryny itp., uprawiane są w cieplejszych strefach kraju, nie odgrywają jednak większej roli w gospodarce kraju. Orzechów wyprodukowała Jugosławia w 1933 r. 29.900 t. Ponieważ wywóz zboża jest mniej dochodowy a przy tym napotyka na różne utrudnienia, o których wspominaliśmy wyżej — w ostatnich latach władze kraju popierają szczególnie uprawę roślin oleistych, tytoniu, buraków cukrowych i owoców. Specjalnie uprawa tytoniu daje państwu oraz ludności duże dochody, a warto zaznaczyć, że Polska jest jednym z głównych odbiorców tytoniu jugosłowiańskiego.

Leśnictwo. Już wyżej zaznaczono, że lasy stanowią mimo wytrzebienia ich w wielu miejscach, bardzo poważny odsetek powierzchni kraju (31%). Prawie połowa (47%) lasów należy do państwa, 34% do osób prywatnych, a 19% do gmin. Pod względem swego charakteru przedstawiają się one w ten sposób, że najczęściej (47%) mamy w Jugosławii lasów mieszanych z przewagą zresztą drzew liściastych, następnie idą lasy bukowe (24%), dębowe (18%), na ostatku iglaste (11%). Dzięki bogactwu swych lasów Jugosławia zajmuje w Europie piąte miejsce z rzędu wśród producentów drzewa i z wywozu drzewa czerpie dla siebie bardzo poważne zyski.

Hodowla. Ten dział gospodarki, związany ściśle z rolnictwem, stosunkowo jest dosyć rozwinięty. Na pierwszym planie stoi hodowla owiec, których r. 1936 było w Jugosławii ogółem 9,568.000 sztuk. Na drugim miejscu stoi hodowla bydła rogatego, którego w tymże roku liczono 4,074.000 sztuk. Oprócz zwykłego bydła rogatego mamy w Jugosławii hodowane w pokaźnej ilości ok. 38.000 bawoły, używane jako siła robocza. Na trzecim miejscu należy postawić ho-

Cetynia.

Fot. J. Tošović.

w Czarnogórze, z wnętrzem, tj. miasteczkiem *Virpazar* w pobliżu jez. Skutari. Linia kolejowa wznosząc się serpentynami przedstawia się nadzwyczaj malowniczo. Sam Bar był i jest fortecą założoną jeszcze przez Weneccjan, którzy panowali na tym wybrzeżu. Ufortyfikowane jest również nadbrzeżne miasteczko *Ulčinj* (5.000 mieszk.), położone bliżej granicy albańskiej, starodawne

Ulcinium, dość handlowe. W głębi niziny Moračy m. *Podgorica* (15.000 mieszk.). Ludność Czarnogórze, mogąca być uważana za góralską, nie jest liczna i pod względem kulturalnym stoi bardzo nisko, słynęła jednak dotąd z waleczności. Do ujemnych jej cech należy rozpowszechniony dotąd zwyczaj krwawej zemsty i wiele innych pierwotnych obyczajów. Czarnogórze jest to kraj na ogół bardzo biedny i dziki, lecz nadzwyczaj malowniczy, zarówno na swych wybrzeżach jak i we wnętrzu, zwłaszcza w terenie grupy górskiej Durmitora, słynnej z pięknych lasów górskich i jeziorok.

7) Hercegowina (Hercegovina), tzn. księstwo — jest to kraina górską rozciągająca się między Czarnogórzem a zapleczem zachodnim doliny Neretwy (Narenty) z jednej strony, z drugiej opierająca się prawie o Adriatyk na zachodzie i na wschodzie prawie całkowicie również o wschodnie przedłużenie doliny Neretwy. Pod względem geologicznym Hercegowina przedstawia się zupełnie tak samo jak Czarnogórze, tj. ma te same równoległe pasy utworów dynarskich i od wschodu pozadyńskich wapieni mezozoicznych. Najwyższe grzbiety to Sedlo (2.387 m) i Vlasulja (2.339 m) na północno-wschodnim pograniczu z Czarnogórzem, w pobliżu źródeł Neretwy, oraz na zachodzie, za Neretwą, w takich szczytach jak Čvrstnica (2.228 m) i po lewej stronie Neretwy Prenj Planina (2.102 m). Między mnóstwem pasm górskich leżą znane nam już doliny-polja, głównie zamieszkałe przez ludność serbską i chorwacką, wyznania przeważnie prawosławnego, w zachodniej części i nad morzem — katolickiego. Część ludności w głębi krainy wyznaje mahometanizm. Klimat Hercegowiny jest mniej wilgotny od klimatu Czarnogórze, choć ma w szeregu miejscowości, szczególnie na stoczach grzbietów wschodnich w pobliżu Neretwy, opady dochodzące do 3.000 mm rocznie, przeważnie będąc śródziemnomorskim, o tyle zmodyfikowanym, że ma deszcze jesienne. Najgęściej zaludnione (40—70 mieszk. na km²) jest wybrzeże. W głębi Hercegowina ma gęstość średnią 40 mieszk. na km², czego przyczyną jest górzystość i lesistość krainy. Na całym wybrzeżu uprawa winogron i oliwek, w głębi, zwłaszcza gdzie występuje terra rosa — uprawa kukurydzy, tytoniu itp. Ludność, jak i w Czarnogórze, zajmuje się przede wszystkim hodowlą bydła i kóz, na drugim planie trudniąc się rolnictwem, któremu nie bardzo sprzyja przeważnie krasowa budowa krainy. Obyczaje ludności tutaj również takie same jak w Czarnogórze („zadruga“, zemsta rodowa itp.). Głównymi ośrodkami Hercegowiny, która w średniowieczu miała różne nazwy, jak Hum, Chulmin, Zahumlia i w r. 1440 dopiero uzyskała tytuł książęcy — są przede wszystkim: *Trebinje* (5.000 mieszk.) nad dopływem Neretwy, Trebinjojčica, z wieloma pomnikami przeszłości, jak np. stare klasztory, poza tym w głębi

kraju *Nevesinje* (891 m n. p. m.), u stóp *Velež Planiny*, obok bezodpływowego *Neve-sinsko Polja*, jednego z największych w *Hercegowinie*, z uprawą pszenicy. Ściśle mówiąc, *Hercegowinę* trudno wyodrębnić od sąsiadującej z nią od północy i wschodu, wielokrotnie większej i ważniejszej *Bośni*.

8) *Bośnia*. Ta część *Jugosławii* zajmuje niemal jej środkową część, opierając się na wschodzie o *Serbię*, na północy i zachodzie o *Chorwację* i *Slawonię*, na południu o *Dalmację* i *Hercegowinę*. Niedługo *Bośnia* była częścią *Ilirii*, następnie należała częściowo do *Chorwacji* i *Serbii*, przez wiek *XIV* i początek *XV* w. była osobnym królestwem, pokąd nie została ujarzmiona (1526 r.) przez *Turków*, pod których panowaniem przetrwała do okupacji *austriackiej*, a w r. 1908 aneksji przez *Austro-Węgry*. Cała *Bośnia* jest krajem bardzo górzystym, przeciętym szeregiem dopływów *Sawy*, takich jak pograniczna z *Chorwacją* *Una*, *Vrba*, *Bosna* i pograniczna z *Serbią* *Drina*, poza tym rzek mających ujście w *Adriatyku* za pośrednictwem *Neretwy*. Wszystkie te główne rzeki kraju z szeregiem swoich dopływów tworzą sieć rzeczną i system dolin rzecznych, wśród których skupia się życie kraju, mogącego być zresztą podzielonym na kilka drobniejszych, mniej więcej naturalnych jednostek. Góry *Bośni*, o których jeszcze wspomnimy, utworzone ze skał bardzo urozmaiconego pod względem geologicznym pochodzenia, są poważnie zalesione, gdyż w środkowej np. części *Bośni* lasy zajmują ok. 65% powierzchni kraju, tworząc dość zawiłą sieć grzbietów, które na zachodzie należą do *Dynarydów* i dają w ogóle niezmiernie urozmaicony, miejscami przepiękny krajobraz. Ludność *Bośni* stanowią *Serbowie* i *Chorwaci*, przeważnie wyznania prawosławnego (44%), następnie mahometańskiego (31%), a najmniej katolickiego (23%). W *Bośni* znajduje się też kilkunastotysięczna kolonia *Polaków*, zajmujących się rolnictwem, jak przeważająca część ludności, która uprawia jęczmień, kukurydzę, kartofle, pszenicę, zajmuje się sadownictwem — rozwiniętym szczególnie w kierunku uprawy winogron, śliwek i innych owoców, poza tym plantowaniem doskonałego tytoniu. Naturalnie rozwija się tu również poważnie hodowla, szczególnie nierogacizny i owiec. Owce dostarczają wełny, która pozwala na rozwój przemysłu sukienniczego o charakterze rękodzielniczym. Naturalnie bogactwo lasów dostarcza drzewa w bród na potrzeby licznych tartaków i wywóz. Poza tym *Bośnia* posiada bogactwa kopalne, takie jak węgiel kamienny, bauksyt, rudy żelazne, manganowe, ołowiane, srebrne, cynkowe, miedzi, chromu, soli jadalnej itp. Pod względem klimatycznym cała prawie *Bośnia* leży w obrębie klimatu *dunajskiego*, jedynie w zachodniej swej części mając klimat śródziemnomorski, właściwy *Dynarydom*, lecz z jesiennymi opadami. *Bośnia* jest dużo urodzajniejsza od *Hercegowiny* i bardziej gospodarczo urozmaicona. Możemy w niej rozróżnić aż siedem oddzielnych części, różniących się krajobrazowo i stanowiących mniej więcej odrębne jednostki naturalne. Nasamprzód wzdłuż granic *Slawonii*, tj. przeważnie rz. *Sawy*, mamy dość szeroki (mniej więcej 50 km) pas tzw. północnej i północno-zachodniej *Bośni*. Jest on najmniej górzysty, stanowi bowiem przejście od gór kraju do doliny *Sawy* i w ogóle *Niziny Węgierskiej*. Pas ten obejmuje w pobliżu *Sawy* takie niskie planiny, jak *Prosara* (363 m), *Motajiča* i *Vučjak* (366 m), w głębi zaś kraju przede wszystkim zalesioną *Kozara Planinę* (978 m), gdzie na jej południowym podgórzu mamy takie osiedla jak *Prijedor* (4.600 mieszk.) nad dopływem *Uny*, rz. *Saną*. Bardziej

Bar.

Z przewodnika *Tauša*.

Wieśniaczki katolickie z Latchvy pod Sarajewem.

Fot. Serstevens.

handlu drzewem, poza tym mające jedyną salinę w całej Jugosławii i kopalnie węgla brunatnego. Druga prowincja Bośni, to Bośnia południowa. Rozciąga się ona na zachód od Driny do doliny Neretwy na południu, Niecki Sarajewskiej i rz. Bosny. Mamy tu Javor Planinę (1.537 m), na której północnych stoczach wznosi się stara osada górnicza *Srebrenica*, koło Zvezda Planiny — m. *Vareš* (3.200 mieszk.), środkowy punkt okręgu górniczego żelaznego, znanego od XV w., dalej *Romanija Planina* (1.647 m). Trzecią prowincją jest Zagłębie czyli Niecka Sarajewska. Leży ona w dolinie górnej Bosny, otoczona malowniczo dokoła *Ozren Planina* (1.532 m), *Romanija Pl.*, z wierzchołkiem *Trebović* (1.829 m), wreszcie zalesioną kopą *Igman Planiny* z położonym za nią szczytem *Bielasnicą* (2.067 m). Kotlina ta ciągnie się na przestrzeni 80 km. Wzdłuż dość kręto płynącej tu rz. Bosny i na wschodnim jej krańcu, na wysokości 537 m n. p. m., w malowniczej okolicy rozłożyło się główne miasto Bośni *Sarajewo* (80.000 mieszk.). Jest to jedno z najbardziej charakterystycznych miast Jugosławii, posiadające dzięki mieszanej ludności, wyznań prawosławnego, katolickiego i mahometańskiego, najbardziej może wschodni wygląd. Szeręg kościołów i cerkwi, kilkadziesiąt meczetów nadaje swoisty wygląd miastu; poza tym wiele budowli publicznych, m. i. ratusz w stylu maurytańskim, muzeum krajowe itp. Miasto to znane jest z przemysłu fabrycznego tkackiego, poza tym z rękodzielnicstwa: wyrobu dywanów, wyrobów z drzewa, skóry, żelaza, stali, miedzi itd. Początek jego sięga XV w. *Sarajewo* jest przy tym ważnym węzłem kolejowym, łączą-

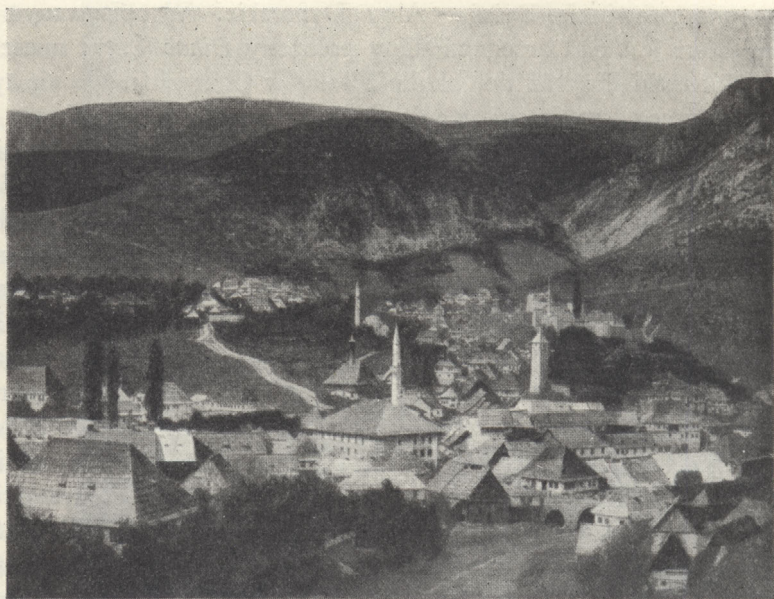

Sarajewo.

Fot. H. Kopčić.

na wschodzie w urodzajnej, burakodajnej dolinie małego dopływu Sawy m. *Derventa* (6.500 mieszk.), a jeszcze dalej na prawym brzegu samej Sawy *Brčko* (7.000 mieszk.), główne targowisko śliwkami, i w pobliżu Driny — *Bijeljina* (11.500 mieszk.), m. znane z targów nierogacizną. Cały obszar między Sawą, od grzbietu *Vučjak* aż do Driny, ma nazwę *Posawiny*. Za graniczącymi z tą *Posawiną* planinami *Trebovac* i *Majewića* (916 m) wznosi się na stokach ostatniej m. *Tuzla* (14.500 mieszk.), ważne środowisko

cym gród ten z Chorwacją (przez Brod), z Adriatykiem (Dubrownik) i Serbią (Kraljevo). Środkowa część Bośni, rozciągająca się między Bosną a rz. Vrbas, obniżając się ku północy posiada takie planiny jak Vlačić Planinę z najwyższym szczytem Vlačka Gromila (1.919 m). U stóp południowych tego najwyższego w Bośni pastwiska górskiego leży nad dopływem Bosny, Lašva, m. *Travnik* (6.810 mieszk.). Ku północy mamy jeszcze Vucja Pl. (1.394 m) i Borja Planina (1.667 m). Najważniejsze osiedla tej prowincji jednak mieszczą się nad Vrbasem. Są to: *Banja Luka* (22.165 mieszk.),

Travnik w Bośni.

Fot. R. Marek.

miasto ogrodów, złożone z części tureckiej i europejskiej, z młynami i tartakami. Pod Banja Luką znajduje się klasztor trapistów, prowadzący słynną na cały świat wielką wytwórnę serów. Od Banja Luki w górę rzeki, sunącej ku głębokiej dolinie Vrbasu, prowadzi jedna z najbardziej malowniczych dróg (73 km) jezdnych i kolejowych do m. *Jajce* (5.000 mieszk.). Położone na odosobnionym wzgórzu — ongi stolica Bośni, miasto to posiada kilka meczetów i kościołów, m. i. klasztor franciszkanów, gdzie pochowany był ostatni król Bośni Tomasevič, dawny zamek królewski i słynne katakumby w skałach. Na wpadającej pod miastem do Vrbasu z zachodu rz. Pliva wspaniały 30-metrowej wysokości wodospad. Następną z kolei prowincja Bo-

śni — to tzw. płasko-wzgórze zachodnio-bośniackie. Ciągnie się ona od Vrbasu do rzeki Sawy i Uny, nawet ją przekraczając na północo-zachodzie. Prowincja ta, w części nad Uną zwana Krajiną, jest nieco mniej górzysta. Z ważniejszych jej wzniesień: na północy Kozara Planina (978 m), Grmič Planina ze szczytem Crni Vrh (1.604 m), Osjecenica (1.795 m), Klekovača (1.961 m) i Smiljevača (1.647 m). Trzy ostatnie grzbiety właściwie rozpoczynają już na-

Jajce nad Plivą, dawna siedziba królów bośniackich.

stępną prowincję Bośni — Alpy Dynarskie. W opisywanym płaskowzgórzu najważniejszym miastem jest nad brzegami Uny położony *Bihac* (8.374 mieszk.), połączony koleją ciągnącą się w dół rzeki Uny aż do okolic Sisaku w Chorwacji. Co się tyczy Alp Dynarskich — stanowią one szereg grzbietów wapiennych z działu tzw. Krasu Wysokiego, ciągnących się na przedłużeniu Pasma Welebeckiego ku Hercegowinie na południu. Od szczytu Dinara (1.831 m) zawdzięczają swą nazwę. Wśród stromych, dzikich grzbietów, dochodzących do znacznych wysokości, jak np. w Sator Planinie (1.872 m), w Janskim Vrhu (1.790 m) w Činčer (2.086 m), mamy liczne i obszerne „polja“. Największe z nich Livanjsko Polje ciągnie się 60 km przy 5—10 km szerokości. Było ono niegdyś dnem jeziora, dziś zresztą też do 9 mies. w roku bywa pod wodą. Najważniejsze z osiedli w Alpach Dynarskich, to m. *Livno* (4.500 mieszk.), znajdujące się w połudn.-wsch. części Livanjsko Polja. Za ostatnią wreszcie prowincję Bośni, mającą odrębną fizjognomię, uważać możemy przepiękną, pograniczną częściowo z Hercegowiną dolinę rz. Neretwy, aż prawie do jej błotnistej deltowego ujścia, należącego do Dalmacji. Neretwa (Narenta) tworzy na przestrzeni 200 km, silnie wygiętego ku zachodowi łuku, głęboką, niezmiernie malowniczą dolinę, dzięki swej górzystości i zasłonięciu mającą inny klimat (śródziemnomorski) i w związku z nim bujną roślinność. Najważniejszym osiedlem jest tu *Mostar* (20.295 mieszk.), będący faktycznie głównym miastem Hercegowiny. Jest to miasto o mieszanych cechach zachodnio-europejskich z wschodnimi, które tu właśnie bodaj najdalej na zachód się wysunęły. Nazwę swą Mostar zawdzięcza od zbudowanego koło 1500 r. kamiennego mostu na Neretwie, mającego łuk o rozpiętości 28 m. Istnieje w nim kilka kościołów, cerkwi i meczetów, konak, tj. zamek, i tzw. Čaršija, tj. targi (bazar). W okolicach Mostaru winnice, sady owocowe, uprawa tytoniu itd. Przez Mostar przechodzi linia kolejowa ze Sarajewa do Dubrownika w Dalmacji.

9) Dalmacja. Ostatnia ta kraina Jugosławii, ciągnąca się na przestrzeni ok. 300 km wzdłuż brzegów Adriatyku, w 40% składa się z przeszło 900 wysp i wysepek, obejmując poza tym niemal cały pas wybrzeża morskiego, rozszerzający się do 70 km, szczególnie w części północnej do podnóży Welebitu i Alp Dynarskich, na południu zaś zwężający się do dwukilometrowej nawet smugi podnóży górskich (koło Zatoki Kotorskiej). Pospolicie do Dalmacji zalicza się adriatyckie wybrzeża Jugosławii już od Suszaku, zaliczając zresztą do niej i wybrzeża Istrii, należące do Włoch. Ponieważ część tych wybrzeży od Suszaku do końca wybrzeży Welebitu już uwzględniliśmy przy opisie Chorwacji, zostaje wspomnieć tu o reszcie wybrzeża. Zaznaczyć należy w tym miejscu, że w obrębie tej jugosłowiańskiej właściwej Dalmacji leży jako enklawa nadmorska posiadłość włoska, zwana Dalmazia Italiana, z portem *Zara*, oraz wśród wysp grupa bardziej od brzegu oddalonych wysp, jak *Lagosta*, *Gradišća* i kilkadziesiąt w ich pobliżu wysepek i skałek. Pod względem geologicznym cały opisywany obszar należy do fałdowych utworów drugorzędowych, jedynie najbardziej północną część, obejmującą okręgi *Kotari* i *Zagora*, tj. tę najbardziej rozszerzoną — tworzą skały trzeciorzędowe i flisz kredowy. Mamy tu szereg wyżyn dość jednostajnie się przedstawiających i opadających stromo ku morzu, wśród których wznosi się kilka większych grzbietów, ciągnących się zgodnie z ogólnym kierunkiem Dynarydów, tj. na południo-wschód. Największe są: *Svilaja Planina* (1.509 m), *Mosor Planina* (1.330 m) i *Biokoro Planina* ze szczytem *Sveti Juro* (1.762 m). Dwie te ostatnie planiny ciągną się u samych wybrzeży Adriatyku. U nasady jeszcze półwyspu *Peljesac* mamy szczyt *Tmor* (906 m), a w pobliżu Zatoki Kotorskiej szczyty sięgające powyżej 1.200 m. Wspomniany półwysep *Peljesac*, przedstawiający się w postaci występu lądowego blisko 70-kilometrowej długości a średnio 6 km szerokości, który z biegiem czasu pod wpływem niszczącej działalności fal morskich na brzegi niewątpliwie zostanie odcięty od lądu i utworzy nową wyspę, zbliżoną zupełnie do wszystkich pozostałych — ma szczyt *Vipera* sięgający 961 m. Na w. *Brač* — wierzchołek *St. Vito* ma 778 m. Powstanie tak licznych i wielkich

wysp przybrzeżnych, pod względem swej geologicznej budowy niczym się nie różniących od wybrzeża, wytłumaczyć się da tym, że liczne i duże nieraz doliny, wyżłobione przez rzeki między pasmami górskimi dawnego lądu, a w związku z fałdową budową Dynarydów, tworzącą szereg mniej więcej równoległych grzbieatów i doliny podłużne między nimi, zostały w swoim czasie zatopione przez morze przy obniżeniu się poziomu wskutek późniejszych ruchów górotwórczych. Wybrzeże dalmatyńskie prócz licznych zatok, jak np. Szybenicka, Splicka i Kotorska, w części północnej (w Kotari) ma kilka jezior, z których największe nadmorskie Vranskoje (7 km dł., 3 ½ km szer.). Ponieważ odgraniczające od wschodu Dalmację potężne krasowe pasmo Dynarów stanowi dużą zaporę z wnętrza wyżu Jugosławii, bardzo mało rzek kieruje swe wody ku Adriatykowi. Już wymienialiśmy Zimanję, wpadającą do Novigradskiej Zatoki Kanału Morlackiego, Krkę, wpadającą do Zat. Szybenickiej; wspomnimy tu jeszcze o płynącej spod stóp Dynarów rz. Cetynii, uchodzącej do morza pod m. Omis, ze wspaniałym wodospadem Vela Gubavica. Do Dalmacji należy całe deltowe, zabagnione ujście pięknej Neretwy. Większe wyspy, jak Brač, Hvar, Korčula czy Mljet, posiadają tylko drobne rzeczki, płynące najczęściej jako górskie potoki z wnętrza wyspy. Klimat Dalmacji jest śródziemnomorski z opadami jesiennymi, w niektórych miejscach dosięgającymi 300 cm rocznie. W głębi krainy — na wyżynie, bliżej Dynarów oczywiście, występują silniej cechy klimatu lądowego, zbliżonego do klimatu całego kraju. Dalmacja jest narażona często na wiejące z gór suche i zimne, gwałtowne wiatry bora, a również na ciągnące od morza ocieplające wiatry, zwane šilok. W związku z łagodnym klimatem roślinność również należy do krainy śródziemnomorskiej, w której panuje macchia, gaje oliwne, winnice. Ludność — Dalmatyńcy są właściwie Chorwatami i Serbami, przeważnie katolikami, osiadłymi tu w VII wieku i podpadłymi później pod władzę cesarstwa rzymskiego, bizantyńskiego, wreszcie Wenecji, których wpływ też zaznaczył się poważnie. Ludność ta trudni się głównie rybołówstwem, częściowo rolnictwem i sadownictwem, hodowlą bydła. Wiekowa styczność z morzem wyrobiła z niej nie-najgorszych żeglarzy. Właściwie rolnictwo jest bardzo ograniczone z powodu braku żyznych terenów; uprawia się też winogrona, oliwki, figi, migdały, wiśnie itd., głównie jęczmień, kukurydzę, pszenicę. Hodowla głównie owiec, osłów i mułów. Bogactw kopalnych Dalmacja niewiele posiada: jest tu bauksyt, asfalt, żelazo, ołów, siarka, węgiel brunatny, marmury, wapienie na cement, sól, gliny. Przemysł słabo rozwinięty: wyrób likierów (marasquino z wiśni), oliwy jadalnej, konserw z ryb morskich, mydła, szkła na flaszki; zakłady elektryczne itp. Ostatnio szybko rozwija się hotelarstwo w związku z wzrastającym wciąż zainteresowaniem turystycznym tym pięknym krajem, pełnym słońca, błękitnych wód Adriatyku i wiecznotrwałej zieleni. W lądowej części Dalmacji mamy miasteczko *Knin* (3.000 mieszk.), ważny węzeł kolejowy jednej z wielu

Młodzież z Obrovač w Dalmacji północnej.

For. Serstevens.

Do Dalmacji należy całe deltowe, zabagnione ujście pięknej Neretwy. Większe wyspy, jak Brač, Hvar, Korčula czy Mljet, posiadają tylko drobne rzeczki, płynące najczęściej jako górskie potoki z wnętrza wyspy. Klimat Dalmacji jest śródziemnomorski z opadami jesiennymi, w niektórych miejscach dosięgającymi 300 cm rocznie. W głębi krainy — na wyżynie, bliżej Dynarów oczywiście, występują silniej cechy klimatu lądowego, zbliżonego do klimatu całego kraju. Dalmacja jest narażona często na wiejące z gór suche i zimne, gwałtowne wiatry bora, a również na ciągnące od morza ocieplające wiatry, zwane šilok. W związku z łagodnym klimatem roślinność również należy do krainy śródziemnomorskiej, w której panuje macchia, gaje oliwne, winnice. Ludność — Dalmatyńcy są właściwie Chorwatami i Serbami, przeważnie katolikami, osiadłymi tu w VII wieku i podpadłymi później pod władzę cesarstwa rzymskiego, bizantyńskiego, wreszcie Wenecji, których wpływ też zaznaczył się poważnie. Ludność ta trudni się głównie rybołówstwem, częściowo rolnictwem i sadownictwem, hodowlą bydła. Wiekowa styczność z morzem wyrobiła z niej nie-najgorszych żeglarzy. Właściwie rolnictwo jest bardzo ograniczone z powodu braku żyznych terenów; uprawia się też winogrona, oliwki, figi, migdały, wiśnie itd., głównie jęczmień, kukurydzę, pszenicę. Hodowla głównie owiec, osłów i mułów. Bogactw kopalnych Dalmacja niewiele posiada: jest tu bauksyt, asfalt, żelazo, ołów, siarka, węgiel brunatny, marmury, wapienie na cement, sól, gliny. Przemysł słabo rozwinięty: wyrób likierów (marasquino z wiśni), oliwy jadalnej, konserw z ryb morskich, mydła, szkła na flaszki; zakłady elektryczne itp. Ostatnio szybko rozwija się hotelarstwo w związku z wzrastającym wciąż zainteresowaniem turystycznym tym pięknym krajem, pełnym słońca, błękitnych wód Adriatyku i wiecznotrwałej zieleni. W lądowej części Dalmacji mamy miasteczko *Knin* (3.000 mieszk.), ważny węzeł kolejowy jednej z wielu

Split w Dalmacji. Plac przed przedsionkiem pałacu Dioklecjana.

Photo Putnik.

linii łączących wybrzeże Adriatyku z wnętrzem Jugosławii. Koło Knina na rzece Krka istnieją piękne wodospady. Główne miasta leżą jednak nad morzem. Nasamprzód *Biograd* (Zara Vecchia) na wprost wyspy Pasman — starożytne Blandona albo Alba Maris — ze starym zamkiem królewskim. Miasteczko to ma 1.500 mieszkańców i leży na uboczu. Dużo ważniejszy jest nad głęboko wciętej zatoką, do której wpada Krka, *Šibenik* po polsku *Szybenik* (15.216 mieszk.). Położone amfiteatralnie i niezwykle malowniczo na okolicznych wzgórzach, ujawnia w sobie wiekowy wpływ Wenecji na budownictwo. Port wojenny. Posiada katedrę gotycką z XV w., stary ratusz. Należy do dawniejszych w Dalmacji, prawdopodobnie sprzed roku 1.000. Handluje wywożąc głównie drzewo, bauksyt, węgiel, wino, likiery, tkaniny, karbid i inne produkty chemiczne. Posiada wielkie zakłady elektryfikacyjne, korzystające z energii wód rz. Krki. Jednocześnie kąpielisko morskie. Najważniejszym ośrodkiem jednak jest stolica Dalmacji, starożytny niewątpliwie jeszcze z czasów przedchrześcijańskich *Split* (po włosku Spalato), miasto liczące 35.332 mieszk., zbudowane na niewielkim półwyspie u stóp Mosor Planiny (1.330 m). Naokoło czworobocznego placu Dioklecjana, który tu mieszkał po swej rezygnacji z tronu w r. 305, mieści się Stare Miasto, które rozrosło się przez powstanie dokoła Nowego Miasta i kilku przedmieść. Split posiada dużo starych pamiątkowych budowli, jak np. katedrę ze wspianą wieżą-dzwonnica, świątynię Jowisza, tzw. Złote Wrota, ruiny dioklejańskiego wodociągu, pałac rektorski gotycki, mieszczący dziś muzeum, baszty miejskie itp. Miasto stanowi największy port Jugosławii, prowadzi ożywiony handel, posiada rozwinięty przemysł kamieniarski, likierów, wyrobu win, kąpiele morskie i siarczane. Po drugiej stronie zatoki *Trogir* (23.525 mieszk.), stare handlowe miasto ze starożytną, piękną katedrą i innymi pamiątkowymi budowlami. Obok Splitu starożytny *Solin* (Salonae) z ruinami wielkich wspianych budowli publicznych z czasów rzymskich, przedchrześcijańskich, jak amfi-

Port Makarska w Dalmacji.

Fot. Serstevens.

teatr, termy, bazyliki, mury miejskie itp. U stóp wyniosłej Biokowej Planiny mamy wspaniale położony port i kąpielisko morskie — m. *Makarska*. Na samym niemal południu Dalmacji mamy wreszcie perłę Adriatyku — cudnie położony i pełny pamiątkowych i pięknych budowli *Dubrownik* (po włosku *Ragusa*), liczący ok. 10.076 mieszkańców. Tarasowato rozłożone na stokach góry *Srgj* (*Sergiusza*, 412 m wys.), choć stosunkowo późno, bo w VII w. założone, miasto to dzięki handlowi szybko się rozwijało i aż do r. 1808 było osobną republiką arystokratyczną, zależną kolejno od Wenecji, Węgier i Turcji, potem Francji i Austrii. *Dubrownik* poza cudnym położeniem i bujną, niemal zwrotnikową roślinnością — z palmami, kaktusami itp. — jest ważnym portem, całorocznym kąpieliskiem morskim. Jako miasto słynie z pięknej katedry i kilku innych starych kościołów, pałacu rektorskiego z XIV w., murów miejskich, datujących się od XI wieku, zresztą wielu innych pamiątkowych budowli. W najbliższej okolicy znajduje się również dużo bardzo interesujących miejsc i budynków pamiątkowych, zwiedzanych przez licznych turystów, którzy bawiąc w Jugosławii nie mogą i nie powinni ominąć przepięknego *Dubrownika*.

Z mnóstwa wysp dalmatyńskich wspomnimy jeszcze tylko kilka słów o paru najważniejszych. Ogólnie dzielimy je na północno-dalmatyńskie, ciągnące się od takich jak *Silba* i *Olib*, położonych na zachód od dużej wyspy *Pag* u wybrzeży welebickich w zatoce *Quarnero*, aż do wysp na wprost *Zatoki Szybenickiej*. Największą z tych wysp północno-dalmatyńskich jest *Dugi Otok* (*Lunga*), gdyż ma 44 km długości przy 3 km szerokości (117 km² w ogóle), z głównym osiedlem, maleńkim kąpieliskiem morskim *Sali* oraz najwyższym szczytem *Vela Straža* (336 m). W tej grupie wysp dalmatyńskich liczbowo przeważają drobne zupełnie wysepki. Największych rozmiarów są wyspy

Dubrownik w Dalmacji. Pałac Rektorów. Fot. Taub.

środkowo-dalmatyńskie, dochodzące do półwyspu Peljesac. Pierwsze miejsce wśród tych wysp zajmuje Brač (po włosku Brazza) o 395 km², z największą (ok. 30.000 mieszk.) ludnością i największym bogactwem w ziemiopłodach. Wyspę tę oddziela od lądu Brački Kanał, w największym miejscu zaledwie nieco przewyższający 5 km. Malownicza ta wyspa ze szczytem Sv. Vid, dochodzącym 778 m, z powodu górzystości i pocięcia wąwozami ma osiedla przeważnie u brzegów morskich, z których najważniejszym jest m. *Supetar* (2.500 mieszk.), po włosku San Pietro. Mieszkańcy Brača uprawiają pewien gatunek

złocieni do wyrobu z niego pewnego znanego proszku na owady, zajmują się pszczelnictwem — naturalnie winoroślą oraz kopalnictwem granitu, wapieni i asfaltu. Najpiękniejszą z tej grupy jest jednak Hvar (289 km²), po włosku Lesina, malownicza i również pokryta zalesionymi górami (najwyższa Sv. Nikola, 626 m), długości 68 km, z bogatą roślinnością i uprawą, z kopalniami marmuru i łupków, z głównym m. *Hvar* (2.300 mieszk.). Wyspa Hvar liczy ok. 22.000 mieszk. i posiada bardzo łagodny klimat, przypominający południową Grecję lub Sycylię, toteż stolica jej stanowi pierwszorzędne zimowe kąpielisko; znana też jest z kilku dawnych budowli pamiątkowych. Z większych wysp najbardziej na zachód wysunięta w. Vis (włoska Lissa, 85 km²) ma ok. 11.000 mieszkańców i bogatą roślinność południową, jak np. palmy daktylowe, granaty, opuncje, rozdrębny (*Eucalyptus*) itp. Główne miasto — *Vis* (5.500 mieszk.) nad głęboko wciętą zatoką, otoczone starymi murami — kąpielisko morskie. Tuż za Visem leżąca, okryta lasami wysepka Biševo (Busi) słynie z licznych grot skalnych, a zwłaszcza z pięknej Groty Błękitnej, najbardziej przypominającej słynną Lazurową Grotę na w. Capri pod Neapolem we Włoszech i również odwiedzanej przez turystów. Wreszcie w. Korčula (273 km²), po włosku Cursola, będąca jakby przedłużeniem półwyspu Peljesac, mająca ok. 21.000 mieszk., zajmujących się uprawą wina, owoców, oliwek, rybołówstwem oraz żegluga. Główne m. *Korčula* (2.300 mieszk.) leży na północnym wybrzeżu, tam gdzie najbliższa przestrzeń (1 km) dzieli całą wyspę od półwyspu Peljesac, na wprost góry Vipera (961 m), z której wspaniały widok na cały archipelag wysp tego odcinka. Na koniec spośród przeważnie drobnych i blisko brzegów położonych wysepek południowej Dalmacji jedyna większa Mljet (98 km²) jest wulkanicznego pochodzenia, do dzisiaj posiada też szczeliny ziejące parami siarkowymi. Są tu dwie interesujące grotty, bardzo bujna roślinność, wzgórze do 514 m i ludności ok. 3.000 mieszk. Główne osiedle — drobna wioska *Babino-Polje* u stóp najwyższego szczytu.

JUGOSŁAWIA JAKO PAŃSTWO

Dzieje powstania. — Ustrój. — Władze. — Herb. — Flaga państwowa. — Wojskowość. — Sprawiedliwość. — Stosunki ludnościowe. — Stosunki religijne. — Finanse. — Oświata. — Miary i wagi.

Dzisiejsze państwo jugosłowiańskie powstało ze zjednoczenia dwóch głównych elementów narodowościowych, tj. Serbo-Chorwatów i Słoweńców, a kilku odrębnych pod względem prawno-

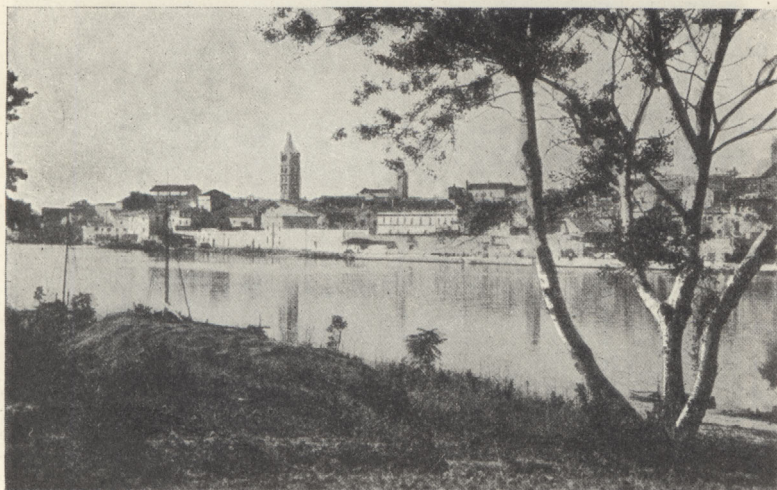
politycznym formacji państwowych, mianowicie z ziem dawnego królestwa Serbii, królestwa Czarnogórze, krajów korony węgierskiej, austriackich i krajów wspólnych monarchii austro-węgierskiej. Ziemie te i narody bratnie zjednoczyły się dzięki wyjątkowym okolicznościom: wybuchłej w r. 1914 wojnie światowej — oraz dzięki temu, że myśl i wola zjednoczenia powstała znacznie wcześniej i przejawiała się w organizowaniu społeczeństwa jugosłowiańskiego ku osiągnięciu

Korčula, gł. m. wyspy Korčuli.

Fot. Taub.

tego wielkiego i słusznego celu, uzasadnionego wspólnotą pochodzenia i dobrze zrozumianą racją stanu obydwu narodów. Pierwsi Słowianie na Półwysep Bałkański, do prowincji rzymskich, zwanych Pannonią i Noricum, przybyli prawdopodobnie już w wieku VI po Chrystusie, tj. w tym samym czasie, kiedy według naszych starodawnych legend miały powstawać również pierwotne państwa Lecha, Czecha i Rusa. Najpierwszą organizacją ówczesnych Słowian bałkańskich było państwo króla Somona (623—658 r.) na dzisiejszym terenie Słowenii, istniejące pod władzą własnych książąt do czasów Karola Wielkiego, który w r. 976 pobił Słoweńców i wcielił ich ziemie do Karyntii. Od tego czasu aż do 1918 r., tj. przez 942 lata, Słoweńcy podlegali Niemcom i Austriakom, którzy też więcej niż połowę terenu dawnej Słowenii zniemczyli. Chorwaci usadowili się na obszarze dzisiejszej Chorwacji, wówczas państwa Awarów, prawdopodobnie nieco później niż Słoweńcy, w początkach czy połowie wieku VII, i po upadku państwa awarskiego przeszli pod rządy frankońskie a później węgierskie. Dopiero w 924 r. Chorwację i Sławonię zjednoczył i usamodzielniał Tomisław, książę chorwacki, ale to trwało bardzo krótko i kilkaset następnych lat Chorwaci podpadali z przerwami w zależności od Węgier, Wenecji (Dalmacji), Turcji, Austrii, ostatecznie Węgier. Do Węgier też po okresie (1777—1814 r.) pewnej samodzielności zostali wcieleni i zaczęli podlegać gwałtownej madyaryzacji, pod której wpływem obudziło się w Chorwatach i prawie wspólnie dzielących z nimi losy Słoweńcach odczucie potrzeby dążenia do niepodległości. Początki państwa serbskiego, zbudowanego przez lud niczym nie różniący się od Chorwatów, lecz jedynie osiadły bardziej od nich na wschód i południe — sięgają wieku IX. Powstały nieco później dwa ośrodki państwowe serbskie. Jeden, zwany Rascją w dzisiejszej tzw. Serbii zachodniej z gł. m. Novipazar, drugi bardziej od tamtego na zachód położony — na obszarze Czarnogórze, zwany Duklja bądź Zeta. Źródłem powstania dwu tych odrębnych państweczek było to, że pierwsze przyjęło chrześcijaństwo z Bizancjum, drugie zaś z Rzymu. Istnienie Duklji było krótkie, Rascja natomiast za rządów Stefana Nemanji (1168—1200) rozrosła się i syn jego Stefan uniezależnił kraj, stając się pierwszym koronowanym królem Serbii. Największy rozkwit Serbii datuje się do połowy XIV w. za rządów Stefana Duszana, który władał jako car Serbów i Greków. Po nim państwo rozpadło się na księstwa, które stopniowo uległy Turcji, a wielu Serbów wówczas wywędrowało do południowych Węgier, znaczna zaś część szlachty przyjęła islam, żeby pozostać przy wpływach. Dopiero w 1804 r. wybuchło pierwsze powstanie przeciw Turkom, zgniecione wkrótce, a dopiero po drugim (1815 r.) Serbia uzyskała autonomię, zdobywając ostatecznie niepodległość dopiero po wojnie tureckiej w latach 1876—78. Jak z powyższego szkicu

Rab, gł. m. wyspy Rab. Budowle weneckie. Fot. R. Marek.

historycznego widać, Jugosławia dzisiejsza ma bardzo bujną przeszłość, rozwiniętą koło wielu i dość różnorodnych ośrodków, a które ostatecznie scementował nasamprzód tzw. ruch iliryjski (pierwotni mieszkańcy Jugosławii byli Ilirami), a zaraz potem w latach 1848/49 wspólne wystąpienie Chorwacji i Serbii przeciw Węgrom. Od tej pory dążenia tzw. Wielkoserbów skierowane były ku rozbiciu Austro-Węgier, co umożliwiłoby dopiero zjednoczenie wszystkich zachodnich Słowian południo-

wych we wspólnym państwie. Już w czasie wojny światowej (1915 r.) emigracja Słowian południowych w Stanach Zjednoczonych Amer. Płn. zorganizowała się i słała oddziały ochotnicze przeciw państwu centralnym, a w Londynie powstał Komitet Jugosłowiański pod przewodnictwem Chorwata dra Trumbića. Komitet ten w dwa lata później zawarł na wyspie Korfu układ z rządem serbskim, wygnanym wówczas z kraju, mocą którego to układu narody: słoweński, chorwacki i serbski zawiązały unię, która zrealizowana została ostatecznie po ukończeniu wojny światowej przez powstanie państwa. W myśl pierwotnych planów miało ono być federalistycznym i dlatego też nazwało się pierwotnie Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca — w skrócie: królestwo SHS — i dopiero w r. 1929, kiedy król Aleksander I zniósł konstytucję dla usunięcia stronnictw federalistycznych, ustawowo zmieniono nazwę na Królestwo Jugosławii. Otóż od tej chwili do obecnej państwo opiera się na konstytucji z 1931 r., która wprowadziła dwuizbowy system parlamentarny, złożony z tzw. Narodnej Skupštiny i Senatu, które to instytucje mają władzę ustawodawczą łącznie z królem dziedzicznym w prostej linii i z prawem primogenitury. Skupština, tj. Sejm jugosłowiański, składa się z 368 posłów, wybieranych na okres czterech lat w powszechnym, bezpośrednim, równym, wolnym i jawnym głosowaniu przez obywateli mających co najmniej 21 lat, poseł jednak musi mieć co najmniej 30 lat. Senat Jugosławii składają członkowie wybierani i mianowani przez króla w liczbie przypadającej po jednym od 300.000 obywateli. Senatorów wybiera się na okres sześcioletni z tym, że połowa ustępuje po trzech latach i zastąpiona jest nowymi, których wybierają posłowie, burmistrzowie i członkowie tzw. rad banonińskich. Senatorzy muszą mieć co najmniej 40 lat. Król ma prawo mianować tylu senatorów, ilu jest powołanych z wyboru. Władzę administracyjną sprawuje prezes ministrów i ministrowie, w dalszej instancji mianowani przez króla na wniosek prezesa ministrów tzw. banowie, rządzący administracyjnymi jednostkami pierwszego rzędu, banowinami, których jest w całym kraju 9, poza tym odpowiadająca im prefektura miasta stołecznego (Belgradu). Obecnie, po tragicznej śmierci króla Aleksandra I (1934 r.), którego bohaterstwu i uporowi w dużej mierze Jugosławia zawdzięcza swoje powstanie, ponieważ na podstawie prawa następcą został małoletni (ur. 1923 r.) syn pod imieniem Piotra II, ustanowiona została Regencja, która faktycznie sprawuje rządu. Napotykać w dalszym ciągu dość silną opozycję, dążącą do federalizmu, próbuje ona znaleźć taką formę ustroju, która by najbardziej umożliwiła wszystkim obywatelom kraju zgodne współżycie z zachowaniem jedności państwowej i wspólnego dobra.

Herbem Jugosławii jest (zwykle przedstawiany na ozdobnej draperii z koroną) umieszczony na czerwonej tarczy z koroną u góry — dwugłowy srebrny orzeł, mający na piersiach trójdzielną tarczę z herbem Serbii, Chorwacji i Słowenii. Flaga narodowa Jugosławii składa się z trzech równej szerokości pasów o barwach niebieskiej, białej i czerwonej.

Organizacja obrony narodowej Jugosławii oparta jest na ustawach z r. 1923. Istnieje powszechny obowiązek służby wojskowej dla mężczyzn w wieku od 21 do 45 lat. Służba czynna trwa 18 miesięcy, a przynależność do armii przez

lat 10. Od 31 roku do 38 trwa druga rezerwa, a od 38—45 trzecia. Wodzem naczelnym siły zbrojnej jest król, najwyższą władzą wojskową — minister wojny. Cały kraj podzielony jest na pięć okręgów wojskowych, będących terytorialnymi jednostkami dla oddzielnych armii, które łącznie składają się z 2 dywizyj kawalerii, 16 dywizyj piechoty i 16 brygad artylerii, nie licząc innych formacji. W roku 1935/36 w czynnej służbie było 8.639 oficerów i 101.000 żołnierzy. Poza tym żandarmerii wszelkich rang 19.848. W razie wojny Jugosławia może postawić pod bronią z górą 2 miliony żołnierzy. Flota wojenna składa się w czynnej służbie z 487 oficerów marynarki i 5.500 marynarzy oraz 700 osób rezerwy; podlega specjalnemu Departamentowi Marynarki w Ministerstwie Wojny i organizacyjnie dzieli się na morską, flotyllę rzeczną oraz powietrzną. Flota morską ma zbudowany r. 1932 w Anglii 1.880-tonowy okręt „Dubrownik“ o 4 działach 5,5-calowych, 8 torpedowców, 11 miotaczy bomb, 4 łodzie podwodne, 1 okręt dla startowania samolotów, nie licząc wielu drobnych statków, przeważnie do ćwiczeń, choć jest też niewielki dawny niemiecki krążownik, nazwany „Dalmacja“, odrestaurowany i na nowo uzbrojony, a służący jako okręt szkolny marynarki. W nowym programie powiększenia floty morskiej przewidziana jest budowa trzech przeciwtorpedowców. Głównym portem morskim Jugosławii jest Kotor, mający odpowiednie urządzenia i warsztaty reparacyjne, poza tym Gruż i Šibenik, jako miejsca ćwiczebne. Flotylla rzeczna składa się z 4 monitorów uzbrojonych w działa 4,7-calowe, szeregu statków patrolowych, motorówek itp. Powietrzna flota morską składa się z hydroplanów przydzielonych do odpowiednich jednostek okrętowych i do flotylli rzecznej. Ogólna liczba samolotów floty powietrznej Jugosławii, składającej się z 6 pułków a 18 eskadr, wynosi 568 aparatów z 10.810 lotników wszystkich rang. Wykształcenia wojskowego udziela Akademia Wojskowa w Belgradzie z wyższym kursem kształcącym na oficerów sztabowych.

Sądownictwo jest w Jugosławii niezależne i składa się z sądów pierwszej instancji, prowincjonalnych i obwodowych, nad którymi stoi 8 sądów apelacyjnych jako sądy drugiej instancji. Sądem najwyższym jest sąd kasacyjny w stolicy. Istnieją osobne sądy administracyjne na czele z Radą Państwa.

Wodospady rz. Krki.

Fot. Stengel z Drezna.

Już w jednym z poprzednich rozdziałów wspominaliśmy o ludności Jugosławii. Nie podobna jest ustalić dzisiaj, jak rosła ludność tego państwa w ciągu choćby ostatniego stulecia i jakim podlegała zmianom, zważywszy, że państwo powstało z wielu jednostek administracyjnych, żyjących do chwili zjednoczenia własnym, odrębnym życiem. Dane statystyczne z 1918 r. wykazywały 11,600.000 mieszkańców, a już 31 marca 1931 r. wykazują, że Jugosławia liczyła wówczas ogółem 13,934.038 mieszkańców, z czego 6,891.627 mężczyzn, a 7,042.411 kobiet, czyli 49,4% i 50,6%. W grudniu 1934 r. ludności było już 14,730.000, w styczniu 1936 r. — 14,950.372. Sądząc na podstawie przyrostu ludności w ostatnich kilku latach przypuszczać należy, że z końcem 1938 r. Jugosławia liczy 15,700.000 mieszkańców. Liczba ta pozwala nam określić gęstość zaludnienia 63,4 na km², co stawia Jugosławię w szeregu państw gęściej zaludnionych. Oczywiście nie wszystkie prowincje kraju mają jednakowe zaludnienie. Stosunki pod tym względem przedstawi nieco dokładniej załączona przy końcu opisu Jugosławii tablica statystyczna. Nie mamy nowszych danych dotyczących stanu ludności Jugosławii pod względem wieku. Poniżej umieszczona tablica dotyczy spisu ludności z 1931 roku. Otóż w roku tym było:

w wieku lat	płci męskiej	płci żeńskiej	ogółem
poniżej 5	1.000.000	971.000	1,971.000
od 5—9	898.000	858.000	1,756.000
10—14	563.000	535.000	1,098.000
15—19	643.000	642.000	1,285.000
20—24	701.000	670.000	1,371.000
25—29	588.000	587.000	1,175.000
30—39	845.000	914.000	1,759.000
40—49	627.000	738.000	1,365.000
50—59	470.000	535.000	1.005.000
60 i więcej	557.000	592.000	1,149.000

Rozejrzyjmy się teraz w ruchu ludności za kilka lat ubiegłych. Otóż było (w liczbach absolutnych i odsetkach) w latach:

	1933	1934	1935
zawartych małżeństw	111.498 (7,7°/00)	99.702 (6,8°/00)	110.101 (7,4°/00)
urodzeń	452.036 (31,2°/00)	460.837 (31,5°/00)	441.467 (29,8°/00)
śmierci	243.700 (16,9°/00)	248.868 (17,0°/00)	248.926 (16,8°/00)
nadwyżki urodzin nad zgonami	208.336 (14,5°/00)	211.969 (14,0°/00)	192.941 (13,0°/00)
rozwodów	5.500	5.250	5.561

Jak widać z powyższej tabliczki, przyrost ludnościowy jest bardzo znaczny i należy do największych w Europie. Nie wszędzie jednak warunki ekonomiczne są takie w Jugosławii, żeby wszyscy mieli się jednakowo dobrze. Toteż z najuboższych przeważnie składa się emigracja, która w latach 1932, 1933 i 1934 sięgała liczby: 2.454, 2.221 i 2.907 osób. W tych samych latach imigracja jednak dała 6.031, 3.385 i 2.309, czyli że w sumie za te trzy lata przybyło 4.143 ludzi z zagranicy w ogóle.

Ten ruch imigracyjny tłumaczyć możemy tym, że nowopowstałe państwo, nieustannie pomyślnie się rozwijające, bez wątpienia stanowi dla pewnych żywiołów osiadłych z dala od niego, np. w Ameryce Północnej, silną atrakcję nie tylko z uczuciowo-patriotycznych, ale i materialnych przesłanek. Jugosławia dzięki swemu pięknu i ciepłemu klimatowi, zwłaszcza nad Adriatykiem, z każdym rokiem ma coraz więcej turystów i gości, przyjeżdżających z za granicy nawet na dłuższy pobyt w celach kuracyjnych, kąpielowych albo odpoczynkowych. Dostarczają oni krajowi sporo bogactw, wywożąc w zamian zdrowie i wiele miłych wrażeń. Wypada w tym miejscu zwrócić jednak uwagę jeszcze na jedną osobliwość Jugosławii, mało gdzie indziej spotykaną w takiej skali. Dzięki swej różnorodności narodowościowej i wyznaniowej Jugosławia od XV wieku zaznaje poważnych przemieszczeń różnych swoich grup ludnościowych. Oto jakieś 80% ludności Szumadii pochodzi z krain dynarskich i znad Wardaru. Katolicy bośniaccy przenieśli się znaczną gromadą w XVII wieku za Drawę, dając możność napływu na swoje miejsce prawosławnym z Hercegowiny czy Czarnogórza. Przeniesieni jednak na północ czy zachód prawosławni często przechodzili na katolicyzm, choć bywało i odwrotnie, że emigranci np. z okolic Peću wprowadzili prawosławie na teren Wojwodiny. Te przemieszczenia, nazwane przez jednego z głośniejszych geografów serbskich, Jovana Cvijića — metanastazją — musiały się co pewien czas powtarzać, gdyż ludy południowo-słowiańskie przez setki lat podlegały ciągłym najazdom obcych mocarzy, tak z południa jak i z północy; przed najazdami więc musiały się nieraz bronić ucieczką z miejsc najbardziej zagrożonych.

Uzupełniając już podane wiadomości o stosunkach narodowościowych w Jugosławii, należy poświęcić parę słów przede wszystkim charakterystyce głównych narodów. Najmniej z nich liczny naród Słoweńców jest najbardziej może zachodnio-europejskim. Lud używa jeszcze własnych strojów, składających się z krótkiej bluzy, kamizeli ze srebrzonymi guzikami, skórzanych spodni i wysokich butów. Sfery mieszczańskie i w ogóle inteligencja stroju ludowego nie nosi i przesiąknięta jest kulturą niemiecką, co jest zrozumiałe ze względu na tysiącletnie bezpośrednie stosunki z Niemcami i tych ostatnich niebezowocne usiłowania zgermanizowania Słowenii. Chorwaci — sąsiadujący z Słoweńcami — bezpośrednio z Niemcami zachodnimi nie mający styczności, dopiero przez Austro-Węgry w ostatnich kilkadziesiąt latach, mogą być w całości zaliczeni do zachodnio-europejskiej grupy kulturalnej. Chorwaci-lud noszą białe płaszcze i spodnie oraz czarne o szerokich krezach kapelusze. Mieszczanie, a nawet istniejąca rodzima arystokracja stroi się już po wielkomijsku. Serbów możemy pod względem rasowym i charakteru podzielić na dwa szczepy. Szczep zamieszkujący dorzecze Morawy, niewielkiego wzrostu, łatwo pobudliwy i dość wesołego usposobienia, stoi wyżej kulturalnie i cywilizacyjnie od drugiego szczepu, zamieszkującego głównie Bośnię i Hercegowinę, i przedstawiającego typ bardziej posępnych górali, strojących się w białe, fałdziste ubrania, przewiązane szerokim pasem. Mężczyźni noszą na głowie wzięte od Turków fezy. W ogóle ubranie ludowe Serbów, które jeszcze najprędzej spotkać u kobiet, jest bardzo barwne i bogate, a wzorowane na strojach Albańczyków i Turków. Ten góralski szczep Serbów ma jeszcze kulturę, którą można by nazwać patriarchalną, gdyż życie oparte jest tu na ustroju rodowym. Istnieje w nim wspólnota starosłowiańska, czyli tzw. „zadruga“. W swej formie, obejmującej szereg rodzin (z liczbą członków bodaj do stu osób) pod wodzą „starszyny“ czyli najstarszego z rodu, powoli coraz bardziej zanika, w każdym razie może liczniej pozostała niż gdziekolwiek indziej. Serbowie ci lubują się w ozdobnej broni, przechowują wiele dawnych obyczajów, m. i. gdzieś tam jeszcze krwawą zemstę, obchodzą najuroczyściej noc świętojańską według i u nas znanych niegdyś „sobótek“ itd. itd. Ludność serbo-chorwacka wybrzeży Adriatyku, najbardziej przez całe wieki podległa wpływom romańskim — może być też w znacznej części uważana za kulturalnie zachodnio-europejską. Poza tymi trzema narodami, które możemy uważać za równoprawnych gospodarzy Jugosławii, jak to już zaznaczono,

mamy tu dość pokaźne grupy innych narodowości. Niemcy, których jest najwięcej — dadzą się podzielić na cztery główne grupy. Więcej niż 60% ich rozmieszczonych jest zwarcie we wsiach wielu okolic Wojwodiny od r. 1718 i pochodzi znad Renu, a nawet jest między nimi ok. 3.000 (trzy wsie na wschód od Velika Kikinda) Lotaryńczyków. Druga grupa osiadła w Bośni r. 1869 z inicjatywy oo. trapistów w Banja-Luce. Trzecia grupa znajduje się w Chorwacji od w. XVII; wreszcie czwarta na ziemiach Słowenii — rekrutuje się z Bawarczyków i Tyrolczyków. Niemcy jugosłowiańscy są najbardziej kulturalnym i najlepiej zorganizowanym pod każdym względem żywiołem obcym w kraju, prowadzącym, zwłaszcza w ostatnich czasach, samoistne życie z własnym szkolnictwem (258 szkół), różnymi organizacjami (400 org.), własnymi pismami, drukarniami itd. Druga z rzędu obca grupa narodowościowa w Jugosławii to Węgrzy. Zamieszkują oni głównie również Wojwodinę — zwłaszcza koło m. Novi Sad i Suboticy, lecz są dość rozproszeni. Trzecią grupą obcą są Albańczycy czyli Szkipetarowie. Najwięcej ich mamy w Rascji, między Kosowym Polem a granicą ich państwa — Albanią. Wtargnęli oni w okolice opuszczone w XVII i XIX w. przez Serbów i dziś tracą pomału swoje wpływy i przewagę w miastach; stanowiąc jednak żywioł bardzo burzliwy i rozbójniczy są elementem nie zanedożanym, wymagającym też zwiększonych sił zbrojnych na terenach przez nich zamieszkałych. Jeszcze słabszą grupą narodowościową są w Jugosławii Rumunowie, skupieni głównie w dwu terenach — w południowo-wschodniej części Wojwodiny, tj. Banacie jugosłowiańskim i w widłach między Dunajem a Timokiem, na pograniczu z Rumunią. Do grupy tej możemy zaliczyć ok. 7.000 tzw. Arumunów (Cincari), mieszkających koło m. Bitolj w Macedonii jugosłowiańskiej. Dalej mamy w Jugosławii Turków, zamieszkałych w okolicach Bitolju, Velesa i Štip w Macedonii; są to potomkowie dawnych osadników wojskowych z czasów panowania tureckiego. Są następnie Polacy w liczbie ok. 15.000, mieszkający w osobnych wioskach zwłaszcza w Bośni i rozsiąni po całej Jugosławii, m. i. w Dalmacji, Słowaków nieco i Czechów w Wojwodinie i Slavonii, Rusinów osadzonych między Dunajem a Sawą w tzw. Syrmii oraz krainie bośniackiej, wreszcie Rosjan — rozsiąnych po całej Jugosławii od czasów po wojnie światowej, a zwłaszcza opanowaniu Rosji przez bolszewizm. Żydzi jugosłowiańscy są przeważnie z grupy tzw. sefardim i pochodzą z Macedonii (Salonik), mówią zaś żargonem żydowsko-hiszpańskim. Spotykamy ich na terenie dawnej Serbii, w dorzeczu Wardaru i krajach dynarskich. W reszcie Jugosławii jest ok. 16.000 Żydów aszkenazim, przybyłych z Polski, Austrii i Węgier, głównie do Zagrzebia i Osieku. Wypada jeszcze zaznaczyć, że ludność Macedonii językowo zbliża się raczej do Bułgarów i przekracza granicę z Bułgarią, tak samo ludność Serbii wschodniej, sięgająca prawie pod samą stolicę Bułgarii, Sofię. Zróżniczkowana nie mniej niż pod względem narodowościowym również pod względem religijnym — Jugosławia prawie połowę swej ludności zalicza do prawosławia, które w Jugosławii stanowi osobny, niezależny Kościół z patriarchą i Świętym Synodem na czele, składający się z 6 metropolii (Peč, Belgrad, Karlovac, Skoplje, Cetynia, Szybenik) i 20 diecezji, posiadających 2.866 parafii i 166 klasztorów. Kościół Katolicki, zajmujący w kraju drugie miejsce pod względem liczebności wyznawców, na podstawie kilku konkordatów ze Stolicą Apostolską, zawieranych w swoim czasie dla różnych części Jugosławii, będących wówczas pod obcym panowaniem, ma organizację normalną a poza tym dla niektórych części kraju misyjną. Organizacja normalna to dwie prowincje: sarajewska z 4 biskupami-sufaganami i zagrzebska — również z czterema oraz jurysdykcją nad diecezją unicką w m. Križevce, obejmującą Serbów i Rusinów. Poza tym dodatkowo jest 2 arcybiskupów — w Belgradzie i m. Bar, 2 biskupów podległych bezpośrednio papieżowi i 7 innych biskupów podległych władzy arcybiskupów poza krajem. Organizacja misyjna Kościoła Katolickiego w Jugosławii ma na czele administratora apostolskiego w Zara (ter. włoskie w Dalmacji). Kościół Katolicki w Jugosławii liczy 1.971 parafii i 349 klasztorów i konwentów zakonnych. Protestanci jugosłowiańscy, jak wszędzie na świecie, dzielą się na wiele sekt: augsbur-

ską, reformowaną, braci ewangelicznych — przeważnie na obszarze dawnego węgierskiego panowania, prócz tego w nieznacznej ilości menonitów, baptystów i metodystów. Wyznawcy islamu, czyli mahometanie albo muzułmanie, mają dwie autonomiczne krajowe organizacje: z wielkim muftim w Belgradzie i reis-ul-ulema w Sarajewie na obszar Bośni i Hercegowiny, świeżo zresztą ostatnio połączone ze sobą. Na koniec żydzi mają wielkiego rabina w Belgradzie i rabinaty na Chorwację ze Sławonią, Bośnię z Hercegowiną, na Dalmację i Wojwodinę.

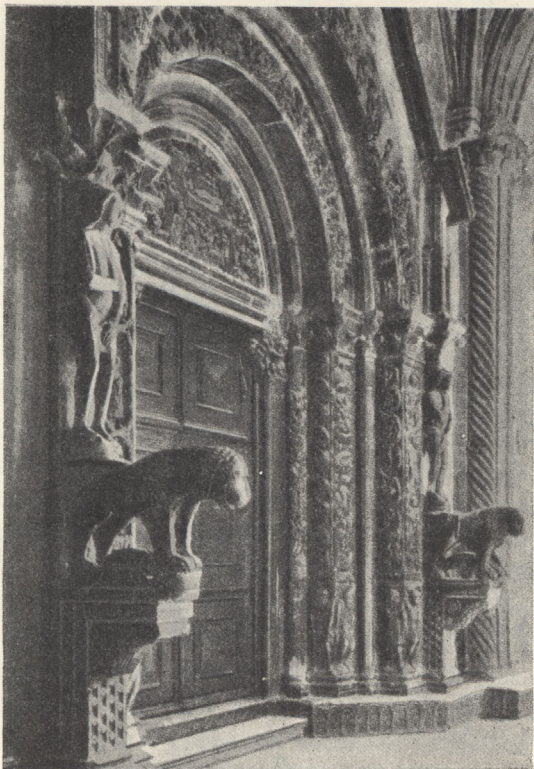
Kiedy mowa o ludności, wypada jeszcze dodać, że Jugosłowianie znajdują się również poza granicami swego państwa. Mamy zatem resztki (ok. 60.000) Chorwatów w Burgenlandzie (Niemcy, b. prow. Austrii), rozsianych w 57 wioskach na pograniczu węgierskim aż do Dunaju, ok. 70.000 Słoweńców, pozostałych z dawnych czasów w okolicach Celowca (Klagenfurt) i Belinka (Villach) w dorzeczu górnej Drawy, obecnie na terenie b. Austrii, wreszcie ponad 400.000 Słoweńców i Chorwatów w prowincji włoskiej Venezia Giulia (dawna Gorycja i pld. Istria) i ok. 150.000 Macedończyków, rozsianych w Grecji na pograniczu z Jugosławią i Albanją.

W Jugosławii olbrzymia większość ludności mieszka w wioskach. Dane z 1921 r. wykazywały ludności miejskiej tylko 1,737.085, tj. 14,45%, gdy wiejskiej 10,280.238, tj. 85,55%, w 1931 r. zaś ludności miejskiej było 1,838.079, wiejskiej 12,095.959, tj. 86,8%. Poniższa tabliczka przedstawia największe miasta Jugosławii według kolejności liczby ich zaludnienia:

Najważniejsze miasta Jugosławii (wg 1931 r.)

1. Belgrad (Beograd) 266.849	21. Banja Luka . . . 22.165	41. Peč 13.338
2. Zagrzeb (Zagreb) 185.581	22. Pancevo 22.089	42. Vinkovci 13.266
3. Subotica 100.058	23. Prilep 21.409	43. Skradin 13.219
4. Lublana (Ljubliana) 79.056	24. Karlovac 21.210	44. Nin 13.212
5. Sarajewo 78.173	25. Mostar 20.295	45. Šabac 12.566
6. Skoplje 64.737	26. Stara Kanyiza . 19.108	46. Štip 11.895
7. Novi Sad 63.985	27. Prizren 18.955	47. Pirot 11.215
8. Osijek 40.332	28. Lescovac 17.632	48. Vukovar 10.862
9. Nisz (Niš) 35.465	29. Kumanovo . . . 16.984	49. Zaječar 10.633
10. Split 35.332	30. Tuzla 16.708	50. Smederevo . . . 10.477
11. Maribor 33.131	31. Priština 16.358	51. Novipazar . . . 10.361
12. Bitolj 33.024	32. Tetovo 16.212	52. Podgorica . . . 10.247
13. Veliki Bečkerek . 32.831	33. Sušak 16.111	53. Dubrownik . . . 10.076
14. Sombor 32.334	34. Szybenik (Šibenik) 15.216	54. Ohrid 9.754
15. Senta 31.969	35. Varaždin 14.612	55. Bela Crkva . . . 9.657
16. Vrsac 29.411	36. Požarevac 14.042	56. Čačak 7.376
17. Velika Kikinda . 28.400	37. Mitrovicza . . . 13.839	57. Travnik 6.810
18. Zemun 28.074	38. Brod 13.776	58. Cetynia 6.366
19. Kragujevac . . . 27.208	39. Dakovica 13.509	59. Karlóca 5.589
20. Trogir 23.525	40. Veles 13.445	60. Kotor 2.514

Jak widać z powyższej tablicy, zaledwie 3 miasta mają ponad 100.000 mieszkańców, 4 — ponad 50 do 100, 18 — ponad 20 do 50, 28 — miast po 10 do 20 tys. mieszk. i 6 — od 5 do 10.000.

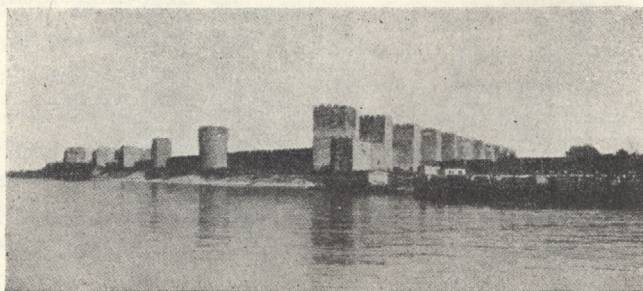
Trogir w Dalmacji. Portal katedry. *For. Taub.*

Reszta — to już osiedla poniżej 5.000. Rzecz prosta, ludność powyższych miast przez ostatnie 8 lat bardzo nierównomiernie choć na ogół nieznacznie wzrosła, przesunięcia ich jednak według kolejności wysokości zaludnienia nie mogą być poważniejsze. Największy przyrost wykazała stolica Belgrad, licząca dziś ok. 360.000, i Zagrzeb — ok. 220.000 mieszkańców.

Jugosławia, jako państwo niezbyt dawno, bo dopiero 20 lat temu, powstałe — nie mogła się jeszcze rozwinąć należycie pod względem ekonomicznym, toteż i finanse tego kraju nie stoją jeszcze na wysokości zadania. Przede wszystkim waluta jugosłowiańska, której jednostką jest dinar dzielący się na 100 paras, jest niskowartościowa. Pod koniec 1928 roku wartość parytetowa 100 dinarów równała się 17,2 złotemu polskiemu, kursowo zaś 15 zł 69 gr. Od końca marca 1938 r. wartość parytetowa dinara obniżyła się i wynosi 15,7 zł za 100 dinarów, kursowo zaś 12,15 zł, tj. wartość dinara zaledwie przewyższa 12 groszy. Budżet Jugosławii w kilku ostatnich latach przedstawiał się następująco:

Rok budżetowy	Dochody w dinarach	Rozchody w dinarach	Saldo w dinarach
1931/1932	13.692,022.000	13.492,573.000	+200,000.000
1932/1933	11.323,200.000	11.407,808.000	— 84,608.000
1933/1934	10.973,579.000	10.461,168.000	+506,411.000
1934/1935	10.171,250.000	10.171,250.000	budżet zrównoważony
1936/1937	10.323,500.000	10.323,500.000	„
1937/1938	10.910,000.000	10.910,000.000	„

Na wpływy budżetowe w ostatnim roku składały się następujące pozycje: przedsiębiorstwa państwowe — 3.462,500.000 dinarów, podatki pośrednie — 2.844,900.000 din., podatki bezpośrednie 2.479,000.000 dinarów, monopole — 1.981,300.000 din. i wszelkie pozostałe wpływy — 142,300.000 dinarów. Wydatki budżetowe tegoż roku (1937/38) rozkładały się następująco: wojsko i marynarka 2.459,200.000 dinarów, komunikacje — 2.205,200.000 din., emerytury — 1.119,500.000 din., oświata i szkolnictwo — 870,700.000 din., finanse — 746,700.000 din., zdrowie publiczne — 220,000.000 din., prace pu-

Forteca Smederevo nad Dunajem. *For. Taub*

bliczne — 173,800.000 din., rolnictwo — 109,900.000 dinarów itd. Długi skonwertowane państwowe Jugosławii na I. IV. 1938 r. osiągały ogółem 22.296,000.000 dinarów. Długi wewnętrzne na początek kwietnia tegoż roku sięgały zaledwie 8.413,000.000 dinarów, zagraniczne 13.883,000.000 dinarów. Obieg banknotów w r. 1935 wynosił 4.473,200.000 dinarów, zaś 31. XII. 1937 — 5.834,100.000 dinarów. W tymże roku (31. XII. 1937) w Banku Narodowym Jugosławii było: zapasów złota na sumę 1.709,100.000 dinarów, srebra i niklu na 359,500.000 din., weksli na 1.432,000.000 din., dewiz na 439,900.000 din., pożyczek państwowych 2.238,400.000 din., prywatnych — 272,700.000 din., majątku państwowego — 39,000.000 i krótkoterminowych prywatnych należności 2.429,600.000 din. W bankach pozostałych było ogółem (31. XII. 1936) wkładów na sumę 4.957,000.000 din., a w Poczтовых Kasach Oszczędności — 474.511,000.000 din. (stan z 31. XII. 1937).

Pod względem oświaty Jugosławia nie stoi najwyżej, choć nauczanie początkowe jest przymusowe i trwa przez 8 lat, dzieląc się na początkowe i średnie; po nim zaś mamy szkolnictwo drugiego stopnia ogólnokształcące i zawodowe. Analfabetyzm mimo obowiązkowego nauczania początkowego jest jeszcze bardzo znaczny, szczególnie w starym pokoleniu i to głównie u kobiet. W związku z nim lud zwłaszcza z dalekiego wnętrza i południa kraju hołduje jeszcze wielu zabobonom. W roku szkolnym 1934/35 było w Jugosławii 8.511 szkół początkowych z 30.881 nauczycielami i 1.340.962 uczniami. W szkołach średnich niższego rzędu było 2.398 nauczycieli i 35.768 uczniów. Szkolnictwo drugiego stopnia miało 172 uczelnie z 4.815 nauczycielami i 93.957 uczniami. Szkół ćwiczeń dla nauczycieli było 36 z 609 nauczycielami i 3.812 uczniami. Było też 644 niższych szkół zawodowych i rzemieślniczych z 4.116 nauczycielami oraz 55.950 uczniami, 75 szkół zawodowych drugiego stopnia z 934 nauczycielami i 10.722 uczniami, poza tym 43 szkoły rolnicze z 297 nauczycielami i 2.258 uczniami, 2 wyższe szkoły artystyczne oraz 29 kolegiów teologicznych z 238 nauczycielami i 1.943 słuchaczami. Wyższe szkolnictwo reprezentuje w Jugosławii założony w 1838 r. uniwersytet w Belgradzie, w Zagrzebiu i Lublanie (słoweński z 1920 r.). Uczelnie te w 1934/35 r. miały ogółem 874 profesorów i 14.557 słuchaczy. Wydział filozoficzny w Skoplje, przynależny do uniwersytetu belgradzkiego, liczy 24 profesorów i 175 słuchaczy. Szkoła prawnicza w Suboticy — 13 profesorów i 548 słuchaczy. Akademia ekonomiczno-handlowa w Zagrzebiu ma 23 profesorów i 358 słuchaczy. W stolicy Belgradzie i w Zagrzebiu istnieją akademie umiejętności, poza tym w tych obydwu miastach, Lublanie i kilku mniejszych różne muzea, szereg organizacji kulturalnych i oświatowych.

W Jugosławii obowiązuje metryczny układ miar i wag.

Miasto Klis pod Mosor Planiną. Fot. Serstevens.

Jugosławia jest krajem wielkiej przyszłości. Posiada znaczne znane bogactwa kopalne i możliwości odkrycia nowych; piękno kraju mogące być zużyte jako atrakcja dla rzesz turystów zza granicy, którzy już obecnie licznie nawiedzają Jugosławię; dostęp obszerny do morza, które choć co prawda jest nieco zamkniętym, niemniej ułatwia stosunki ze światem całym bez żadnych trudności w okresie pokoju; położenie bardzo ważne na Półwyspie Bałkańskim, gdyż prowadzące na południe ku Salonikom z jednej strony, a przez Nisz i Sofię, stolicę Bułgarii, ku Konstantynopolowi i Azji Mniejszej z drugiej strony. Nie jest krajem jeszcze przeludnionym. Mieszkańcy Jugosławii mimo z górą tysiącletniego istnienia na tym terytorium i kolei losu, jakim podlegali — nie są elementem zdegenerowanym lub słabym. Zdobycie własnej państwowości po setkach lat niewoli odnowiło ich ducha i dało wielką prężność, którą wykazują obecnie na każdym kroku w swym życiu społecznym i państwowym. Jednością silni, stać się powinni bastionem Słowiańszczyzny na południu Europy, tak jak Polska musi stać się takim bastionem w Europie środkowej.

Tablica statystyczna Jugosławii według podziału administracyjnego.

Nazwa banowiny	Obszar w km ²	Liczba ludności				Gęstość zaludn. na km ² w 1938 r.	Nazwa miasta głównego
		1931			1938		
		męska	żeńską	w ogóle	(oszacowanie)		
1. Belgrad (okr. stoł.)	378	154.839	134.839	288.938	360.000	952,0	—
2. Drawska	15.936	551.211	593.087	1.144.298	1.286.000	80,7	Lublana
3. Drinska	29.273	773.001	761.738	1.534.739	1.725.000	58,9	Sarajewo
4. Dunawska	27.782	1.169.215	1.218.080	2.387.295	2.685.000	96,6	Novi Sad
5. Morawska	25.721	706.126	729.458	1.435.584	1.614.000	62,7	Nisz
6. Primorska	19.417	442.455	459.205	901.660	1.013.000	52,1	Split
7. Sawska	36.897	1.315.973	1.388.410	2.704.383	3.041.000	82,4	Zagrzeb
8. Wardarska	39.258	785.902	788.341	1.574.243	1.770.000	45,0	Skoplje
9. Vrbaska	20.558	528.695	508.687	1.037.382	1.166.000	56,7	Banja Luka
10. Zetska	32.322	464.210	461.306	925.516	1.040.000	32,2	Cetynia
	247.542	6.891.627	7.042.411	13.934.038	15.700.000	63,4	

BUŁGARIA

WSTĘP

Nazwa. — Położenie geograficzne. — Granice. — Obszar. — Podział na krainy geograficzne. — Stanowisko na Półwyspie Bałkańskim.

Bułgaria jest drugim słowiańskim państwem na Bałkanach, jeszcze bardziej jednolitym niż Jugosławia, ustępującym jej przede wszystkim pod tym względem, że musi być zaliczana w całej rozciągłości do krajów wschodnich Europy. Skąd pochodzi nazwa Bułgaria, Bułgar — dokładnie nie wiadomo. Według historyków arabskich, takich jak Jakut, Abulfeda (XIV w.) i innych, miało istnieć nad Wołgą gdzieś poniżej ujścia Kamy, państwo Bułgarów nadwołżańskich, narodu bliżej niewiadomego pochodzenia, prawdopodobnie jednak tak jak Finowie i Węgrzy — ugrofińskiego albo też stanowiącego mieszaninę plemion tureckich z Ugro-Finami. Państewko to przetrwało do XIII w., ale część jego mieszkańców już w końcu V w. po Chrystusie przekoczyła w okolice ujścia Dunaju i tu założyła w 680 r. nowe państwo. Podczas swej wędrówki Buł-

garzy natrafili po prawej stronie Dunaju na osiadłe szczepy słowiańskie, z którymi się z biegiem czasu mieszała i nawet przyjęła ich nazwę. W ten sposób powstał dzisiejszy naród bułgarski, który po przyjęciu w roku 864 chrześcijaństwa z Bizancjum, a potem uniezależniwszy się od Cesarstwa Wschodniego utworzył państwo bułgarskie, przechodzące potem różne losy, pokąd nie osiągnęło tej postaci, w jakiej je dzisiaj widzimy.

Bułgaria położona jest między $44^{\circ} 12'$ (ujście Timoka do Dunaju) i $41^{\circ} 12'$ (góra Kartal w Paśmie Rodopskim) szer. północnej oraz między $22^{\circ} 21'$ (na zachód od Klisury na granicy bułgarskiej) i $28^{\circ} 3'$ (gran. nad M. Czarnym między Bułgarią a Rumunią) długości wschodniej. Graniczą z Bułgarią: od północy — Rumunia na przestrzeni 602 km, z czego 397 km stanowi rz. Dunaj, od zachodu Jugosławia (524 km), od południa Grecja (486 km) i Turcja (235 km), wreszcie od wschodu Morze Czarne (311 km), czyli ogółem posiada Bułgaria granic 2.158 km. Z wyjątkiem lądowej granicy z Rumunią, tzw. dobruckiej, i częściowo granicy z Turcją wszystkie pozostałe granice prawie całkowicie są granicami naturalnymi. W ramach tych Bułgaria obejmuje 103.146 km², mając największą rozciągłość (460 km) w kierunku równoleżnikowym (w południkowym 330 km). Bułgaria mniej więcej w połowie jest krajem górzystym, szczególnie w swej części zachodniej i środkowej. W związku z ukształtowaniem swej powierzchni da się podzielić na 7 naturalnych krain, którymi są: obszar naddunajski, Bałkany, Zagłębie Sofijskie, Góry Rodopskie, obszar Strumy, nizina Maricy, obszar Strandża. Ze względu na swój obszar i zaludnienie Bułgaria może być uważana za trzecie (po Jugosławii i Grecji) z rzędu państwo na Bałkanach, znaczeniem ustępujące jednak tylko Jugosławii, a przedstawiające olbrzymie możliwości rozwojowe przy swych bogactwach naturalnych i wielu dodatnich cechach narodowo-państwowych ludności.

CHARAKTERYSTYKA FIZJOGRAFICZNA BUŁGARII

Ustrój pionowy. — Budowa geologiczna. — Odwodnienie. — Klimat. — Roślinność. — Świat zwierzęcy. — Ludność.

Cała Bułgaria przecięta jest równoleżnikowo pasmem Gór Bałkańskich na dwie części: północną i południową. Część północna stanowi obszar stopniowo obniżający się ku północy aż do najgłębiej położonej doliny rzeki Dunaju, stanowiącej północną granicę naturalną z Rumunią. Właściwa dolina tej wielkiej rzeki, której mamy tu już bieg dolny, jest stosunkowo wąską, pas nizinny natomiast, nie przewyższającej 200 m n. p. m. i stanowiącej bardzo słabo podnoszącą się ku południowi płytę, ma średnio zaledwie 50 km szerokości; po czym dopiero mamy pas wyżyn sięgających do 500 m n. p. m., oczywiście ujawniający liczne nierówności i w niektórych okolicach wcinający się klinem w nizinę. Od strony wschodniej ten pas wyżynny znacznie się rozszerza i dochodzi do granicy dobruckiej (z Rumunią); odcięty też jest od właściwego grzbietu Bałkanu zębami wklonowującej się ku zachodowi od wybrzeży Morza Czarnego Niziny Warneńskiej, którą tworzą doliny rzek takich jak Kamčija i Dernja. Ta rozszerzająca się wyżyna pograniczna ma nazwę Deli Orman. Pas Niziny Naddunajskiej utworzony jest z utworów czwartorzędowych, a więc najnowszego pod względem geologicznym pochodzenia; jedynie najbardziej zachodni jego skrawek w pobliżu rz. Timok składa się z fliszowych utworów trzeciorzędowych, mało albo wcale nie sfałdowanych. Wspomniany pas wyżyn tworzą przeważnie skały pochodzenia drugorzędowego, mianowicie również mało lub wcale nie sfałdowane utwory kredowe; jedynie w Nizinie Warneńskiej występuje znowu czwartorzęd i trzeciorzęd w postaci glin i wapieni. Występowanie utworów drugorzędowych, zwłaszcza wapieni, łupków triasowych i jurajskich a nawet paleozoicznych, mamy na podgórzu Bałkanu w dorzeczu górnej części rz. Łomu, dopływu Dunaju. Cała Nizina Naddunajska pocięta jest mnóstwem drobnych rzek, kierujących się z Bałkanów ku Dunajowi i tworzących mniej lub więcej szerokie doliny, w których płyną dość kręto, miejscami silnie meandrując w swym

Jumrukczal czyli szczyt Ferdynanda.

Fot. Al. Burchard.

dolnym biegu. Góry Bałkańskie, stanowiąc właściwie przedłużenie Karpat, tworzą łańcuch grzbietów ciągnących się na przestrzeni ogólnej (i w Jugosławii) ok. 550 km, niemal pośrodku Bułgarii. Należą do tego wielkiego łańcucha pasm górskich Europy, które powstały w okresie trzeciorzędowym, podczas tzw. alpejskiego okresu górotwórczego; są więc górami stosunkowo młodego pochodzenia, jakkolwiek w budowie ich biorą przeważnie udział utwory skalne, bardzo nawet dawnego wieku geologicznego. Bałkany w ramach Bułgarii dzielimy na kilka czę-

ści, mianowicie Zapadna Balkan (B. Zachodni), Centralna Balkan (B. Środkowy) i Istočna Balkan (B. Wschodni). Te trzy części tworzą właściwy łańcuch Bałkański; obok niego jednak mamy od południa zupełnie równoległe, w oddaleniu zaledwie kilkunastu kilometrów, wypełnione dolinami rzek: Topolnicy, Strjemy, oraz Tundży (dopływy Maricy) — pasmo górskie o nazwach: Srēdna Gora i Sūrmena Gora. Dwa ostatnie pasma nie są zupełnie izolowane, gdyż mają z Bałkanem Środkowym szereg grzbietów łącznikowych, zwłaszcza Srēdna Gora, zwana też Centralna Srēdna Gora. Bułgarzy cały łańcuch Bałkański nazywają mianem Stara Planina. Nie są to góry nadzwyczaj wysokie. Najwyższym ich szczytem jest Jumrukczal, dosięgający 2.375 m.

Bałkan Zachodni, ciągnący się od granicy z Jugosławią do doliny rz. Iskūru, która przecinając cały łańcuch ułatwia znakomicie przejście z Niziny Naddunajskiej na południe, do środkowej części kraju, — posiada na zachodnim swym krańcu, tj. przy granicy z Jugosławią, jedną i na wschód od m. Berkovicy — drugą grupę występowania skał wylewnych, szczególnie porfirów i andezytów. Między tymi grupami rozciąga się pas łupków i wapieni paleozoicznych. Od strony wschodniej

Góry Pirynu z El Tepe.

Fot. dr St. Gorzuchowski.

w górach, wewnętrzne obszary wodne i tereny zabudowane. Lasy mamy głównie w Bośni, Hercegowinie, Słowenii i Chorwacji. Niegdyś znaczna część dziś gołych, skalistych Gór Dynarskich była pokryta lasami. Zniszczenie ich, dokonywane już od czasów rzymskich, było główną przyczyną zmiany klimatu na tym obszarze i uczynienia z niego miejscami bezpłodnej, skalnej pustyni. O ile Rzymianie wycinali lasy Dynarów dla uzyskania odpowiednich drzew na budowę swych okrętów, to znacznie później osadzający się tutaj Turcy — którzy zawojowali cały Półwysep Bałkański — dokonali dzieła zniszczenia przede wszystkim dla uzyskania większego obszaru pastwisk, potrzebnych im dla rozwoju hodowli owiec. Gospodarka rolna stoi jeszcze na ogół na dość niskim poziomie i ogranicza się przede wszystkim do uprawy zbóż, głównie takich, jak kukurydza, pszenica i jęczmień. Kukurydza stanowi główny produkt żywnościowy kraju i produkcja jej jest tak znaczna, że jest nawet poważną pozycją (1934 r. — 18,7%) w szeregu artykułów wywozowych Jugosławii. Ziemia na terenie właściwej Serbii, Bośni, Hercegowiny i Czarnogórze już przed wojną światową była przeważnie w rękach włościan, mających w olbrzymiej większości bardzo niewielkie gospodarstwa. Na obszarze Chorwacji, Słowenii, tzw. Sławonii i Wojwodiny — prowincyj, które od dłuższego czasu były pod panowaniem węgierskim przed wojną, chłopcy ziemi posiadali bardzo mało, gdyż wszystkie niemal użytkowne obszary należały do arystokracji austriackiej i węgierskiej. Powstała po wojnie światowej zjednoczona Jugosławia przeprowadziła u siebie reformę rolną i znaczną akcję kolonizacyjną na korzyść ludu, wskutek czego struktura rolna kraju bardzo się zmieniła, tak że dzisiaj mniej więcej 70% rodzin chłopskich ma średnio po 1,5 ha, ok. 10% ma od 2—3 ha, ok. 4% — od 3—5 ha, ok. 4% — od 5—10 ha i ok. 3% — po 10 ha z górą. Oczywiście takie rozdrobnienie gospodarstw rolnych nie jest ideałem, tym więcej że z natury rzeczy przez przyrost rodziny gospodarstwa te muszą się jeszcze bardziej z biegiem czasu rozdrabniać. W każdym razie obecnie ziemia już się nie koncentruje w rękach nielicznych uprzywilejowanych jednostek, zważywszy zaś, że ci drobni rolnicy stanowią czynnik bardzo pracowity i o bardzo małych wymaganiach osobistych — ma to olbrzymie i dodatnie znaczenie dla rozwoju stosunków gospodarczych kraju, którego byt dotąd opiera się przede wszystkim na produkcji rolnej. Dziś, w związku ze stanem światowej produkcji rolnej, zwłaszcza pozaeuropejskiej, napotyka ona znaczne trudności, jeżeli chodzi o zbyt produktów przez konkurencję stale tracących na cenie. Przedstawimy poniżej w osobnej tabliczce dane dotyczące uprawy pięciu głównych produktów rolnych Jugosławii za dwa niedawne lata (1934 i 1935).

Produkty rolnicze	Plon w tonach			Obszar uprawny w ha		
	1934	1935	1936	1934	1935	1936
1. Kukurydza	5,154.180	3,028.401	5,180.000	2,624.220	2,442.643	2,705.000
2. Pszenica	1,859.614	1,989.485	2,920.000	1,999.800	2,044.410	2,211.000
3. Jęczmień	409.935	375.527	—	416.800	417.280	—
4. Owies	333.434	277.875	—	366.230	367.310	—
5. Żyto	195.291	196.086	—	245.020	249.170	—

Jeżeli widzimy przeważnie spadek ilości plonów z wyjątkiem pszenicy i żyta, częściowo daje się on wytłumaczyć nie zawsze jednakowym urodzajem, częściowo zaś tym, że — jak to wskazuje ubytek obszaru zajmowanego przez odpowiednią uprawę — produkcja danego zboża została prawdopodobnie zastąpiona produkcją innego jakiegoś, bardziej korzystnego plonu; rozwija się bowiem w Jugosławii coraz bardziej uprawa rentowniejszych roślin przemysłowych. Należy do nich burak cukrowy, który w r. 1934 osiągnął 480.100 ton, len, chmiel, którego produkcja w r. 1934 równała się 1.400 tonom i prawie cała (95%) stanowiła artykuł wywozowy za granicę.

Poważną rolę odgrywa uprawa tytoniu, którego produkcja w ilości 6.000 ton (1934 r.) pochodzi głównie z Macedonii, gdzie stanowi jakieś 40% ogólnej ilości miejscowych upraw, następnie z Wojwodiny, Hercegowiny i północnej Serbii; cała też prawie jest w kraju przerabiana fabrycznie. Konopie na włókno uprawiane było w r. 1936 na 53.000 ha, dając plon w ilości 50.000 ton. Upra-

Kosowe Pole.

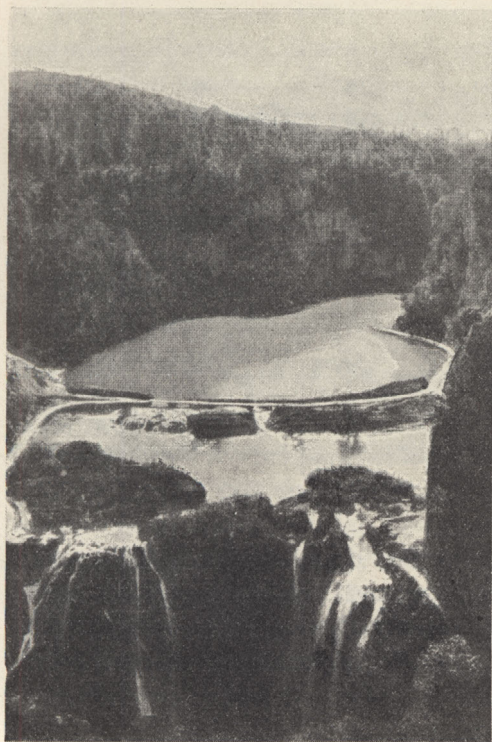
Fot. Bureau de Presse.

wiane są poza tym w Jugosławii kartofle, których produkcja w r. 1934 osiągnęła 1,843.800 ton, buraki pastewne, których w r. 1933 zebrano 465.700 ton, nawet ryż, którego niedawna w ogóle uprawa dała w 1933 r. 3.200 ton plonów; ostatnio poczyniono próby uprawy bawełny. Co się tyczy innych rodzajów upraw, to wypada wspomnieć przede wszystkim o rozwijającej się uprawie winorośli, która jednak tylko w zachodnich okolicach Jugosławii postawiona jest racjonalniej. W roku 1934 Jugosławia wyprodukowała 3,867.000 hektolitrow wina, które przedostaje się już w sporej ilości na rynki zagraniczne.

Ogrodnictwo słynie przede wszystkim z doskonałych śliwek, których produkcja w 1934 r., głównie z Serbii i Bośni, osiągnęła 448.300 ton, i które w kraju w dużej części (40%) zużywane są na wyrób słynnych śliwowic (nalewek), wypijanych przez ludność i wysyłanych za granicę. Produkcja jabłek w r. 1934 dochodziła do 76.700 ton, gruszek zaś — do 53.400 ton. Inne owoce, jak m. i. melony, pomarańcze, cytryny itp., uprawiane są w cieplejszych strefach kraju, nie odgrywają jednak większej roli w gospodarce kraju. Orzechów wyprodukowała Jugosławia w 1933 r. 29.900 t. Ponieważ wywóz zboża jest mniej dochodowy a przy tym napotyka na różne utrudnienia, o których wspominaliśmy wyżej — w ostatnich latach władze kraju popierają szczególnie uprawę roślin oleistych, tytoniu, buraków cukrowych i owoców. Specjalnie uprawa tytoniu daje państwu oraz ludności duże dochody, a warto zaznaczyć, że Polska jest jednym z głównych odbiorców tytoniu jugosłowiańskiego.

Leśnictwo. Już wyżej zaznaczono, że lasy stanowią mimo wytrzebienia ich w wielu miejscach, bardzo poważny odsetek powierzchni kraju (31%). Prawie połowa (47%) lasów należy do państwa, 34% do osób prywatnych, a 19% do gmin. Pod względem swego charakteru przedstawiają się one w ten sposób, że najwięcej (47%) mamy w Jugosławii lasów mieszanych z przewagą zresztą drzew liściastych, następnie idą lasy bukowe (24%), dębowe (18%), na ostatku iglaste (11%). Dzięki bogactwu swych lasów Jugosławia zajmuje w Europie piąte miejsce z rzędu wśród producentów drzewa i z wywozu drzewa czerpie dla siebie bardzo poważne zyski.

Hodowla. Ten dział gospodarki, związany ściśle z rolnictwem, stosunkowo jest dosyć rozwinięty. Na pierwszym planie stoi hodowla owiec, których r. 1936 było w Jugosławii ogółem 9,568.000 sztuk. Na drugim miejscu stoi hodowla bydła rogatego, którego w tymże roku liczono 4,074.000 sztuk. Oprócz zwykłego bydła rogatego mamy w Jugosławii hodowane w pokaźnej ilości ok. 38.000 bawoły, używane jako siła robocza. Na trzecim miejscu należy postawić ho-

Jeziora Plitwickie.

Fot. Fremdenverkehrsbüro Agram.

downę nierogaczyny, która osiągała liczby 3,126.000 sztuk. Czwarte miejsce przypada hodowli kóz, których liczono 1,950.000 sztuk. Stosunkowo duża ilość tych zwierząt tłumaczy się górzystym charakterem kraju, w którym na wielu obszarach trudno o dobrą paszę, koza zaś zadowala się bardzo nawet skąpą roślinnością skalną, o co stosunkowo w Jugosławii najłatwiej. Dalej mamy hodowlę koni, których ilość obliczano na 1,216.000 sztuk. Południowy charakter kraju umożliwia hodowlę dość znacznej ilości osłów, mianowicie 121.000, oraz mułów — w liczbie 19.000. Poważnie też przedstawia się hodowla ptactwa domowego, którego w 1935 r. liczono ogółem około 20,770.000 sztuk, z czego przypadało ok. 17,620.000 na kury, 1,200.000 na gęsi, 1,050.000 na kaczki i 900.000 na indyki. Powyższe liczby, dotyczące hodowli zwierząt, dadzą nam dokładniejsze pojęcie jednak wtedy dopiero, gdy je ujmemy w inny sposób i w porównaniu ze stosunkami pod tym względem w Polsce. Otóż jeżeli weźmiemy ilość hodowanych zwierząt w stosunku do obszaru ziemi użytkowanej rolniczo w danym kraju, okaże się, że gdy w Polsce przypada na 100 ha takiej ziemi 15,2 koni — w Jugosławii tylko 8,5, bydła rogatego 41,3 sztuki — w Jugosławii tylko 28,6, nierogaczyny 30,1 szt. — w Jugosławii

w 21,9, wreszcie owiec — u nas 12,5, w Jugosławii 67,2 sztuki na 100 ha. Jedynie więc pod względem ilości owiec (i kóz) Jugosławia przewyższa stosunkowo Polskę i to po części wskazuje na niższy niż w Polsce stan jej gospodarki hodowlanej w ogóle. Zaznaczyć trzeba jednak, że niski poziom tej gospodarki jest obecnie mocno podciągany w górę, a są okolice, oczywiście w północnej nizinnej części kraju, jak wiemy przodującej rolniczo i pod wszelkimi niemal innymi względami, gdzie już obecnie stoi na wysokim poziomie. Hodowli nierogaczyny sprzyja w Jugosławii istnienie lasów dębowych, dostarczających żołądzy — ulubionego pokarmu trzody chlewnej. Pod tym względem przoduje w Jugosławii prowincja zwana poetycznie Szumadią — od wielkich szumiących lasów dębowych, położona na południe od stolicy państwa — Belgradu, w dorzeczu Morawy. Hodowla owiec i bydła rogatego w górzystych terenach Jugosławii w okresie zimowym jest przeważnie niemożliwa, toteż górale jugosłowiańscy na okres ten z całymi swymi stadami zstępują ku nizinom, nawet nad brzegi Adriatyku, latem wracając na wypasy w górach. Tego rodzaju sezonowe ruchy pewnej grupy ludności powodują, że właściwie posiadanie przez nią stad nie jest tylko hodowlą, lecz osobną formą bytowania — pasterstwem.

Rybołówstwo na brzegach Adriatyku zajmuje zawodowo około 20.000 ludzi i dostarcza wielu gatunków ryb na użytek krajowy oraz wyrób konserw.

Przemysł. Jugosławia stanowiąc kraj z natury swej dotąd przede wszystkim rolniczy, mimo posiadania zaczątków górnictwa, przemysłu rozwiniętego nie ma. Jeszcze najbardziej uprzemysłowione są te części Jugosławii, które do czasu wojny światowej podlegały Austro-Węgrom. Z ogólnej liczby ok. 2.600 zakładów przemysłowych więcej niż połowa (ok. 1.350) znajduje się więc w takich prowincjach jak Słowenia, Chorwacja i Dalmacja. Około 500 przypada na Wojwodinę, reszta na pozostałe prowincje, w czym na samą stolicę Belgrad — ok. 180 zakładów. Najważ-

niejszymi przemysłami są: spożywczy, drzewny i tkacki. Przemysł spożywczy, oparty na rolnictwie i hodowli, znany jest przede wszystkim z licznych młynów, z których przeszło 50 jest wielkich. Młynarstwo kwitnie szczególnie w prowincji Baczka, między Dunajem i Cisą, a dostarcza m. i. mąki kukurydzowej. Rozwija się też przemysł mięsny oraz fabrykacja konserw rybnych nad Adriatykiem. Liczne gorzelnie i destylarnie do-

Suszak.

Fot. W. Nowakowski.

starczają wódek, przede wszystkim znanej śliwowicy. Fabrykacja win, zwłaszcza dalmatyńskich, wzrasta w miarę, jak zdobywają one coraz bardziej rynki zagraniczne. Przemysł papierniczy koncentruje się w Lublanie. Przemysł drzewny reprezentowany jest przez szereg tartaków wyrabiających podkłady kolejowe, klepki itp. oraz przez zakłady wyrabiające meble, wozy, garbniki itd., którym dostarczają wyborowego materiału wielkie jeszcze lasy. Przemysł tkacki zaczął się dopiero rozwijać po wojnie światowej i postępuje szybkimi krokami na przód. Liczy on obecnie ok. 350.000 wrzecion, w tym 150.000 dla bawełny. Odgrywa w nim poważną rolę fabrykacja jedwabiu, oparta na krajowej produkcji, głównie w Macedonii (65%), oprzędów jedwabniczych, których w r. 1933 np. otrzymano 731 ton, a która to produkcja wzrasta z roku na rok dość poważnie, bo już w r. 1935 osiągnęła 974 tony. Do przemysłu tkackiego możemy zaliczyć rozpowszechniony w południowej Jugosławii w charakterze przemysłu domowego wyrób pięknych dywanów, tkanych z czystej wełny, którą barwią miejscowymi naturalnymi barwnikami. Wytwarzanie tych barwników i sposoby barwienia wełny stanowią tajemnicę przekazywaną z ojca na syna. Głównym ośrodkiem tego przemysłu dywanowego jest m. Pirot w dolinie Niszawy, prawie na granicy z Bułgarią. Przemysł metalurgiczny nie jest jeszcze należycie rozwinięty. Istnieją dotąd z czasów przed wojną światową dwa wielkie piece i 4 huty z roczną produkcją żelaza ok. 150.000 ton. Pomału rozwija się też przemysł cementowy, szklany — w okolicach Zagrzebia, chemiczny na terenie Bośni, przemysł garncarski, wreszcie garbarski i fabrykacja obuwia. Na osobną wzmiankę zasługuje przemysł związany z napływem do Jugosławii turystów i gości kąpielowych, a więc hotelarstwo, ruch autobusowy, wyrób różnych drobiazgów pamiątkowych itd. Przemysł ten rozwija się zwłaszcza w Słowenii i Dalmacji, nad Adriatykiem, gdzie są najpiękniejsze i najbardziej uczęszczane miejscowości. Należytemu rozwojowi przemysłu jugosłowiańskiego przeszkadza brak dostatecznych kapitałów krajowych. Dzisiejszy przemysł jugosłowiański w 75% należy do kapitału obcego, cudzoziemskiego, który oczywiście w miarę możliwości bez żadnych względów eksploatuje kraj jedynie na swoją korzyść. Rozwojowi przemysłu w Jugosławii winna sprzyjać możliwość wyzyskania wielkich sił wodnych, które w samej Słowenii obliczają na 200.000 koni parowych; niestety sprawa elektryfikacji kraju jest jeszcze bardzo mało posunięta. Przemysł jugosłowiański, oparty niestety na kapitale zagranicznym, władze państwowe bardzo intensywnie popierają, w młodym jednak pań-

stwie, takim jak dzisiejsza Jugosławia, rzecz prosta, największe nawet poparcie nie jest zdolne od razu przetworzyć dość pierwotnej jeszcze rolniczej struktury kraju na przemysłową.

Handel. Żeby mieć pojęcie o handlu zagranicznym Jugosławii, musimy sobie przedstawić obroty handlowe za ostatnich kilka lat. Poniższa tabliczka zobrazuje nam to zagadnienie, ponieważ jednak podaje ona wysokości przywozu i wywozu w walucie jugosłowiańskiej, tj. dinarze, wypada tu zaznaczyć, że od lipca 1932 r. 100 dinarów parytetowo odpowiadało 15,7 złotego, kursowo zaś 12,15.

	1932	1933	1934	1935	1936	1937
Przyw.	2.859,669.220	2.882,516.081	3.573,297.932	3.699,774.517	4.077,009.616	4.938,271.600
Wywóz	3.055,576.038	3.377,844.686	3.878,203.123	4.030,360.017	4.376,152.873	6.584,362.133

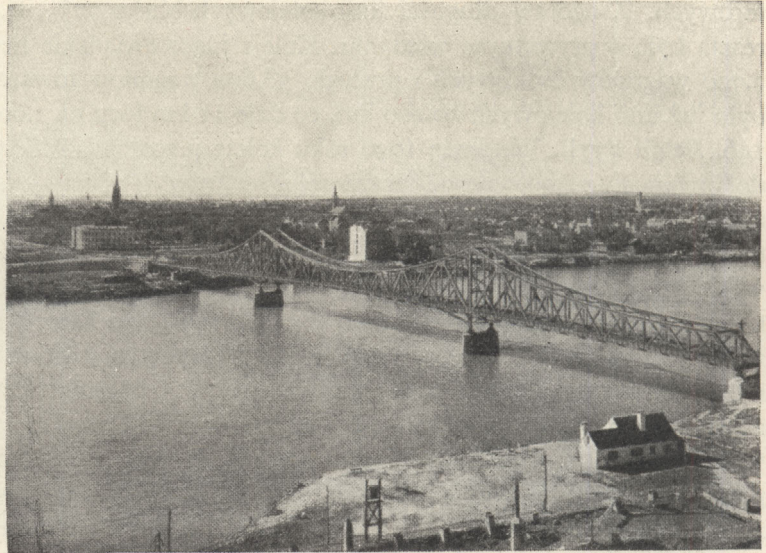
Te pozornie olbrzymie liczby bardzo maleją, jeżeli je zamienimy na naszą walutę, przedstawiać bowiem będą za rok 1937 okragło 600 (przywóz) i 800 (wywóz) milionów złotych. Stosunkowo niewielkie te sumy świadczą, że kraj zbyt zamożny nie jest. W skali światowej za ten ostatni (1937) rok procentowy udział Jugosławii w handlu światowym wyraża się liczbą 0,5, tj. połową procentu, gdy na Polskę przypadło w tym roku 0,9%, Francję 5%, Niemcy 8,6%, Stany Zjednoczone Amer. Płn. 11,9%, a Anglię 13,7%. Rozpatrzmy teraz, jak się przedstawia wywóz i przywóz Jugosławii według najważniejszych artykułów, zgrupowanych, jak następuje, w okresie za lata 1935 i 1936 w tysiącach dinarów:

Przywóz	1935	1936	Wywóz	1935	1936
1. Bawełna i wyroby bawełniane	765.162	790.747	1. Drzewo budowlane	703.312	472.784
2. Żelazo i wyroby żelazne	350.481	443.593	2. Pszenica	39.806	431.854
3. Wełna i wyroby wełniane . . .	344.951	405.680	3. Nierogacizna	264.549	423.101
4. Maszyny różnego rodzaju . . .	186.452	257.579	4. Mięso świeże	252.175	266.186
5. Artykuły spożywcze	196.125	198.122	5. Jaja	107.605	120.741
6. Jedwab i wyroby jedwabne .	173.516	142.502	6. Kukurydza	313.074	91.656
7. Oleje mineralne, smary etc. . .	76.308	94.903	7. Bydło rogate	57.548	86.992
8. Węgiel	126.816	81.402	8. Cement	77.066	57.644

Następna tabliczka przedstawi nam przywóz i wywóz według państw, w tysiącach dinarów, z pominięciem państw mniej ważnych:

Przywóz z:	1935	1936	Wywóz do:	1935	1936
1. Niemiec	598.079	1,087.640	1. Niemiec	751.465	1,039.059
2. b. Czechosłowacji	516.789	625.839	2. b. Austrii	577.157	640.316
3. b. Austrii	441.165	419.978	3. b. Czechosłowacji	540.027	539.866
4. Wielkiej Brytanii	373.445	346.910	4. Wielkiej Brytanii	212.267	431.730
5. Stanów Zj. A. P.	228.978	260.042	5. Grecji	146.903	246.387
6. Węgier	107.540	145.581	6. Węgier	200.668	164.554
7. Włoch	370.765	101.676	7. Włoch	672.321	137.192
8. Francji	160.865	101.348	8. Szwajcarii	97.487	98.028
9. Grecji	65.980	82.050	9. Francji	62.793	86.283
10. Rumunii	67.895	76.825	10. Polski	65.900	65.845
11. Polski	74.076	72.430	11. Rumunii	16.560	39.333

Jak widzimy z pierwszej powyższej tablicy, Jugosławia najczęściej odczuwa brak takich materiałów i wyrobów z nich, jak bawełna, żelazo i wełna, a dalej różnego rodzaju maszyny. Jeżeli zrozumiałe jest zapotrzebowanie bawełny, którą trzeba sprowadzać z krajów jeszcze cieplejszych, to brak żelaza i wełny w dostatecznej dla kraju ilości świadczy o niskiej dotąd produkcji obydwu tych artykułów krajowych, brak zaś maszyn — o nierozwinięciu przemysłu fabrycznego. Nieznaczny wzrost artykułów spożywczych, oczywiście takich, których w kraju brak — dowodzi prawdo-

Novisad z portem Piotrowaradynem i mostem przez Dunaj.

Photo Fremdenverkehrsbüro Novisad.

podobnie niewielkiego wzrostu kultury i zamożności przynajmniej pewnych sfer społeczeństwa. Zmniejszenie dowozu jedwabiu wskazywałoby na to, że produkcja krajowa tego produktu wzrasta. To samo dałoby się powiedzieć o węglu. Natomiast wzrost przywozu olejów mineralnych świadczy o podnoszeniu się przede wszystkim ruchu samochodowego. Kolejność artykułów wywozowych ujawnia bardzo przejrzysto, że Jugosławia posiada jeszcze dużą ilość lasów, jeżeli na pierwszym miejscu wywozu stoi drzewo budulcowe, oraz że jest krajem wybitnie rolniczym, mogącym eksportować pszenicę i produkty hodowli. Rozwijający się przemysł górniczy jedynie w zakresie fabrykacji cementu odgrywa nieco większą rolę. Co się tyczy kierunków przywozu i wywozu — widzimy z drugiej tablicy, że w handlu zagranicznym Jugosławii największą rolę odgrywają Niemcy. Jeżeli weźmiemy obecnie pod uwagę to, że w tej chwili Austria przestała istnieć jako państwo, a również i Czechosłowacja nie istnieje jako odrębny i niezależny rynek nabywczy i zbytu, okaże się, że co najmniej połowa ogólnego handlu Jugosławii — tak w przywozie jak wywozie — przypadnie na Niemcy, które obecnie zyskawszy wspólną granicę z Jugosławią, tym bardziej mogą być dla niej groźne pod względem ekonomicznym — a tym samym i pod względem politycznym. Skromnie bardzo przedstawia się udział Polski w handlu zagranicznym Jugosławii. Zaznaczyć trzeba, że Jugosławia jest jednym z nielicznych krajów, w których dowóz nie podlega żadnym ograniczeniom oprócz reglamentacji dewizowej, zaprowadzonej w 1932 r.

Komunikacje. Jugosławia pod względem komunikacyjnym nie stoi zbyt wysoko, ale i pod tym względem ostatnie lata wykazują znaczny postęp. Dróg lądowych w 1934 r. było przeszło 41.000 km. Dróg wodnych na takich przede wszystkim rzekach jak Dunaj z dopływami: Cisa, Sawą, Drawą, Kupą, Temeszem wraz z czterema kanałami: Kan. Króla Piotra — łączącym Dunaj z Cisa, Kan. Króla Aleksandra — łączącym Dunaj spod Nowego Sadu z Kan. Króla Piotra, Kan. Begejskim i Vršackim, łączącym rz. Temesz z okolicą m. Vrsac — istnieje ogółem przeszło 2.000 km, nie licząc splawnych części wielu rzek, któreśmy nie wspomnieli. Na wszystkich tych rzekach i kanałach w 1934 kursowało 426 statków parowych i motorowych, w 67% należących do państwa, które to statki przewiozły wspólnie 7,491.625 pasażerów i 2,577.597 ton różnych towarów. Kolei żelaznych liczyła Jugosławia w 1935 r. 9.357 km, z czego 7.069 km normalno- i 2.288 km wąsko-

torowych. Z ogólnej długości linii kolejowych blisko 77%, tj. 7.195 km, należało do państwa, reszta była w prywatnym władaniu. Koleje jugosłowiańskie liczą przeszło 2.500 lokomotyw, ok. 3.700 wagonów osobowych i przeszło 58.600 wagonów towarowych. W roku następnym, 1936, było już linii kolejowych 10.200 km, co daje 41 km toru na 1.000 km² (w Polsce 52, w Niemczech 146, Belgii 337!). W tymże 1936 roku koleje jugosłowiańskie przewiozły 44.400.000 pasażerów, dokonywając 2.400.000.000 pasażerokilometrów (Polska — 5.900.000.000 pas. km.), towarów zaś przewiozły 16.900.000 ton (Polska 58.100.000 t), czyniąc 3.300.000.000 tonokilometrów (Polska 17.900.000.000 t-km). W obrębie Jugosławii znajduje się na linii Celowiec (Klagenfurt w Karyntii, b. Austria)—Triest, poprzez góry Karawanki, tunel długości 7.976 m, oraz drugi na tejsze linii, zwany Bohinjskim, o długości 6.339 m. Linii telegraficznych Jugosławia posiadała w 1935 r. 17.571 km z 2.039 urządzeniami, w których załatwiono 3.500.000 depesz; linii zaś telefonicznych — 15.932 km z 1.294 centralnymi i 5 automatycznymi stacjami oraz liczbę 36.647 abonentów z 1.433 publicznymi rozmównicami. Urzędów pocztowych Jugosławia posiadała w 1935 r. 3.905, które załatwiły w r. 1936 ogółem 334.000.000 (Polska 885.000.000) różnych przesyłek, w czym było 44.000.000 zagranicznych. Średnio więc wypadało w Jugosławii tylko 22 przesyłki pocztowe na każdego mieszkańca, tj. niewiele mniej niż w Polsce (26). Komunikacja morska, zważywszy, że Jugosławia posiada 5.198 km wybrzeży (z wyspami), co daje 1 km wybrzeża na 47,8 km², czyli bardzo dużo, zwłaszcza w porównaniu np. z Polską (1 km wybrz. morsk. na ok. 2.800 km² powierzchni), nie ma odpowiedniej floty. Żegluga morska jugosłowiańska liczyła na 1 lipca 1936 r. ogółem 178 okrętów o 372.579 tonach wielkich. Okręty te były prawie wszystkie parowe lub motorowe i miały ponad 100 ton rejestr. brutto. Łodzi żaglowych było ok. 12.000 o 31.000 ton netto, poza tym mających motory pomocnicze — ok. 300 o 5.000 tonach. Głównymi portami Jugosławii są: Split, w którym rocznie przewija się z górą 20.000 różnych statków o łącznej pojemności do 7.000.000 t, dalej Dubrownik — z ok. 10.000 statków o ok. 3.500.000 t, wreszcie Szybenik i Suszak, nie kotwiczących nawet po 10.000 statków i których pojemność niewiele przewyższa 2.000.000 ton. W ogóle zaś do portów Jugosławii w roku 1935 wpłynęło 96.300 różnych statków o 18.399.195 tonach netto, z których 90.048 o 14.624.632 t n. pod flagą krajową. Największe towarzystwa okrętowe Jugosławii to Jadranska Plovidba w Suszaku i Dubrovačka Parobrodzka Plovidba w Dubrowniku. Żegluga powietrzna pasażerska została zaprowadzona w Jugosławii w początkach 1928 r., mianowicie między Belgradem a Zagrzebiem, potem między stolicą a Skopljem. Obecnie regularna komunikacja lotnicza łączy Belgrad ze stolicami państw sąsiedzkich, tj. Sofią, Budapesztem, Bukaresztem, jak i z wieloma innymi w państwach zachodnich, na czele z Paryżem, oraz z Bliskim Wschodem przez Konstantynopol tudzież Skoplje—Saloniki.

PRZEGLĄD KRAIN NATURALNYCH JUGOSŁAWII

Przy bardzo urozmaiconym ukształtowaniu powierzchni oraz różnorodności budowy geologicznej Jugosławii różni badacze rozmaicie usiłują podzielić ten kraj na pewne jednostki naturalne. Dla opisu Jugosławii, który będziemy się starali poniżej przeprowadzić, przyjmujemy za podstawę podział całego tego pięknego kraju na 9 krain, stanowiących raczej pewne historyczne terytoria, w których będziemy rozróżniali drobniejsze obszary, stanowiące już możliwie naturalne jednostki krajobrazowe. Otóż takimi krainami, które kolejno rozpatrzemy, będą: 1) Słowenia, 2) Chorwacja ze Sławonią, 3) Wojwodina, 4) Serbia, 5) Macedonia, 6) Czarnogórze, 7) Hercegowina, 8) Bośnia i 9) Dalmacja.

1) Słowenia. Jest to kraina wysunięta w Jugosławii najbardziej na północo-zachód, a nazywająca się tak od miana ludu ją zamieszkującego, zwanego Słoweńcami albo Windami, stano-

wiącego gałąź Słowian południowych. Ściśle mówiąc, Słowenia sięga poza granice Jugosławii, gdyż skrawek jej północny objęty jest prowincją Karyntią, należącą dziś do Niemiec, zachodni zaś od czasu po wojnie światowej — włoską prowincją Venetia Giulia. Słowenia jest to kraj w znacznej większości swej górzysty, nizinę mający tylko w swej najbardziej wschodniej części na pograniczu z Węgrami, w dorzeczu Muru, dopływu Drawy.

Jezioro Bled z widokiem na Karawanki.

Fot. Kozak.

Nizina ta, będąca początkiem Niziny Panońskiej czyli Węgierskiej, ku zachodowi staje się coraz bardziej falista, tak że ją zowią ziemią tysiąca pagórków. Pierwsze wyraźniejsze pasma wzgórz, pod nazwą *Slovenske Gorice*, występują na pograniczu ze Styrią, między Murą a Drawą, które to rzeki wraz ze swymi drobnymi, choć licznymi dopływami, zraszają całą nizinę, umożliwiając ludności pracę na roli, w sadach i winnicach. Z ważniejszych osiedli, które się tu z daleka rzucają w oczy swymi sterzczącymi smukle wśród zabudowań wieżycami kościołów, wymienić warto u stóp góry z zamczyskiem położoną osadę *Gornja Radgona*, miasteczko *Ljutomer* — obydwie osiedla znane z winnic, *Murską Sobotę* (3.000 m) nad Murem i *Dolną Lendawę* (3.000 m) prawie na granicy Styrii i Węgier — miasteczka przypominające z wyglądu wielkie wsie węgierskie swymi szerokimi głównymi ulicami, wzdłuż których ciągną się szeregi domów. Największą z nizinnych osiedli jest blisko węgierskiej granicy dość ważny węzeł kolejowy — *Čakovec* o 6.000 mieszkańców. Na południo-zachód od Slovenskich Goric mamy dolinę Drawy, zwięzającą się w górę rzeki, ku zachodowi, za którą na południo-zachód wznosi się granitowe Pogorje. Góry te, pokryte lasami, stanowią jakby przedłużenie Karawanek i w najwyższych swych wierzchołkach *Crni Vrh* i piękna *Velka Kopa* dochodzą do 1.543 i 1.542 m wysokości. Dolina Drawy, wypełniona utworami dyluwialnymi a szczególnie żwirami naniesionymi z karyntyjskiego obszaru morenowego, w części swej górnej, tj. bliższej granicy z Karyntią, dość wąska i głęboka (100 m), z porhami na rzece, która ją utworzyła — od miasta *Maribora*, rozłożonego u stóp wschodniego krańca Pogorja, rozszerza się znacznie, tworząc wielką trójkątną dolinę, opartą na południu o góry *Macejl*, stanowiące pogranicze z Chorwacją. Miasto *Maribor* — po niemiecku zwane *Marburg*, liczące dziś ok. 36.000 mieszkańców, w tej liczbie sporą ilość Niemców, z dużymi warsztatami kolejowymi, browarami, młynami itp., stanowi ważny węzeł kolejowy i główny w tych stronach ośrodek handlu winem. Na południo-wschód od *Maribora*, również nad Drawą, przy linii kolejowej mamy dalej stare, z zamczyskiem, z górą pięcioletni miasteczko *Ptuj*, zwane za czasów rzymskich *Poetovium* — i dalej dwadzieścia km ku wschodowi, w malarycznej nizinie, m. *Ormož*. Wszystkie te trzy miasta stanowią główne ośrodki rozsprzedaży przez okolicznych rolników głównych ich produktów, takich jak wino, owoce, bydło, ptactwo, jaja itp. Pogorje od dalej na południo-zachód położonych Karawanek oddziela dolina dopływu Drawy — *Myslinii*. U ujścia tej rzeczki mamy

miasteczko *Dravograd*, a kilkanaście km w górę rzeki — *Słowenj Gradec*, który Niemcy przeznaczyli na Windischgraz. Po północnej stronie wschodnich odnóg Karawanek wznosi się z triasowego wapienia piramida góry Uršula (1.696 m), u której stóp, nad rzeczką Mešicą, również dopływem Drawy, znajduje się *Črna* z pokładami rud ołowianych i cynkowych. Na południe od Uršuli i Pogorja, silnie sfalowana i usiana wzniesieniami do 1.000 m n. p. m., w dorzeczu Sannu, dopływu Sawy — wyżyna posiada w wielu miejscach pokrywy utworzone z zastygłej lawy andezytowej i dacytowej. W tych andezytach znajdują się gorące kwaśne źródła, znane ze swych leczniczych własności (*Topolščica, Dobrna, Rogачka, Slatina, Krapinske Toplice, Rimske Toplice* i *Laške Toplice*). Na opisywanym obszarze, u stóp samych Karawanek, mamy też ośrodek przemysłu skórzanego *Šoštanj* i ośrodek kopalnictwa węgla brunatnego — *Velenja*. Głównym jednak miastem całego obszaru jest *Celje* (dawna rzymska Colonia Claudia Celeja, po polsku Cyleja), liczące ok. 9.000 mieszkańców, nad Sawinią, z ruinami średniowiecznego zamku, jedno z najciekawszych miast Słowenii, stolica ongi hrabstwa, potem księstwa Cylejskiego, skład pochodziła druga żona króla Jagiełły. Na południo-zachód od Celje wznosi się grzbiet *Velika Planina*, sięgający 1.206 m. Na jego południowych stokach, w okolicy takich miejscowości jak *Trbovlje, Hrastnik* i *Sagor*, znajdują się najbogatsze w Jugosławii złoża i kopalnie węgla brunatnego, dostarczające prawie trzeciej części całej produkcji państwa. Od *Velikej Planiny* przez *Meniną Planinę* (1.508 m) docieramy do Alp *Sawińskich*, za którymi już wzdłuż granicy z należąca do Niemiec *Karyntią* ciągną się *Karawanki*, będące działem wodnym między *Drawą* a *górną Sawą*. Najwyższym szczytem tych gór jest *Stou* (2.239 m). Stoki ich południowe i odnogi należące do Jugosławii stanowią dość ubogie hale, poniżej zaś 1.700 m pokrywają je lasy iglaste. U stóp ich, w malowniczej dolinie rozszerzonej przez lodowiec dyluwialny i zapełnionej żwirowiskami, nazywanej *Posavjem*, nad *górną Sawą* znajduje się parę małych choć ważnych ośrodków przemysłowych (fabryki żelazne) i kuracyjnych, jak *Jesenice* (6.000 mieszk.), *Bled* (2.500 mieszk.), *Tržič* (3.000 mieszk.). Znaczenie tych miejscowości potęguje się przez to, że są one od zachodu zamknięte potężnymi Alpami *Julijskimi*. Zanim o nich pomówimy, należy wspomnieć jeszcze o osobnej grupie górskiej, zwanej *Alpami Sawińskimi*. Są one południowym występnym *Karawanek*, zbudowanym z serii skał triasowych, zarysowujących potężne urwiste szczyty i przepiękne dyluwialne lodowcowe dolinki z krasowymi płaskowzgórzami. Wznoszą się tu dwa zwłaszcza godne uwagi najwyższe szczyty: *Grintovec* (2.559 m) i *Ojstrica* (2.349 m). *Alpy Sawińskie* zowią niekiedy *Alpami Kamniskimi* (*Kamniške alpe*) od m. *Kamnika*, położonego kilkanaście km na południe od nich, przy drodze do stolicy Słowenii, m. *Lublany*. Wspomniane *Alpy Julijskie* z najwyższym wzniesieniem całej Jugosławii — trójwierzchołkowym pogranicznym *Triglavem* (2.864 m), akurat 200 m wyższym od naszego *Gierlacha* w *Tatrach*, są to już niebosiężne, prawdziwie alpejskie o śmiałych zarysach turnie, ociekające szumiącymi potokami z licznymi grzmącymi wodospadami; w nieckach wyżłobionych przez dawne lodowce, a u wylotu zasklepionych morenami, posiadają one piękne, choć niezbyt wielkie jeziora, zarosłe w niższych częściach lasami. Z jezior największe *Bohinjsko Jezero*, położone na wysokości 526 m n. p. m., ma 5 km długości. Nad sporym również *Jezioro Bledskim*, z przecudnym widokiem na zaśnieżone szczyty *Karawanek*, leży wspomniany *Bled* — pierwszorzędną miejscowość kuracyjną, mająca źródła gorące (+24°), punkt wyjściowy dla turystów w *Alpy Julijskie* i *Karawanki*. *Jezioro Bledskie* posiada niewielką, zadrzewioną wysepkę z kościółkiem i domami na wzgórzach, dodającym malowniczości miasteczku. *Alpy Julijskie* przechodzą na południu w wyżynę krasową, przeciętą szeregiem równoległych najczęściej grzbietów, ciągnących się ku południowschodowi. Między tą wyżyną krasową, która ma nazwę *Krainy* (*Krajina*), a która na południe sięga do szczytu *Jelenac* (1.442 m), w *Hrvatskim Krasie* do najgórnniejszego biegu rz. *Kupy*, a wreszcie do *Uskockiej Planiny*, a *Karawanekami* i *Alpami Julijskimi* mamy główny ośrodek całego

kraju Słoweńców, obszerną zapadlinę lublańską ze stolicą całego kraju m. *Lublana* (*Ljubljana*) nad dopływem Sawy rz. Lublanią, która ma w ogóle 85 km długości, z czego 25 km pod nazwą rz. Pioki (Poik) przepływa od m. Vrhnika pod ziemią, w olbrzymich pieczarach krasowych, ze słynną jaskinią stalaktytową w Postojnej na czele, już za kordonem włoskim. Lublana należy do większych i piękniejszych miast Jugosławii.

Lublana z widokiem na Alpy.

Fot. V. Kramarič.

Liczy przeszło 60 a z przedmieściami do 90.000 mieszkańców, przeważnie Słoweńców, którzy mają tu swoje duchowe i polityczne centrum kraju. Lublana znana była już za czasów rzymskich pod nazwą Aemona. Ponad pięknie zabudowanym miastem wznosi się na 75 metrów wysokiej Górze Zamkowej wielkie zamczysko z początków XV w. Miasto ma dość rozwinięty przemysł chemiczny, żelazny, maszynowy, skórny, tytoniowy oraz handel, szczególnie drzewem. Od r. 1919 istnieje w Lublanie jedyny uniwersytet słoweński; poza tym jest też konserwatorium muzyczne, dwa teatry, muzea, biblioteki itp. Lublana stanowi też ważny węzeł kolejowy. O 30 km na południo-zachód od Lublany miasteczko *Cerknica* słynne jest z położonego w pobliżu, u stóp góry Jawornik, Jeziora Cerknickiego. Ma ono blisko 4 km długości, blisko 1 km szerokości i do 18 m głębokości, a największą jego osobliwością jest to, że wody w nim okresowo zanikają, uchodząc do podziemnych pieczar Postojny, mających, jak wiadomo, ok. 14 km długości. Słowenia, mając w części swej górskiej klimat dość surowy, alpejski, na południu odznacza się łagodnym, stanowiącym jakby przejście do śródziemnomorskiego. Ludność w 75% uprawia rolę i hoduje bydło i owce, poza tym pracuje w kopalniach (żelaza), handluje drzewem oraz ciągnie duże zyski z pobytu licznych turystów, zwiedzających piękno i osobliwości kraju. Lwia część mieszkańców, to Słoweńcy, na północy trochę Niemców, a na wschodnich kresach nieco też Węgrów. Pod względem wyznaniowym kraj zupełnie katolicki.

2) Chorwacja ze Sławonią z wyjątkiem swej zachodniej części, będącej wyżyną krasową, stanowi obszar należący prawie całkowicie do Niziny Panońskiej. Część krasowa w porównaniu z częścią Dynarydów, sięgającą bardziej na południe, jest bardzo zwężona (do 70 km) i rozróżniamy w niej najbliższy morzu pas „wysokiego“ krasu, do którego należy szereg wysp przybrzeżnych, takich jak Krk, Rab (również włoskie Cherso, Lusin) i wiele innych; następnie równoległe ciągnący się ku południowi pas wyżynny, zbudowany z mezozoicznych wapieni, za którym dopiero zaczyna się niecka panońska, od strony południowej odgraniczona smugą łupków paleozoicznych i wapieni rogowcowych. W obrębie krasu, wzdłuż wybrzeży Adriatyku, ciągnie się nasamprzód grupa górską Hrvatski Kras z najwyższym szczytem Risnjak (1.538 m). U stóp zachodnich tej grupy górskiej mamy najbardziej północny port Jugosławii — *Susak* (*Sušak*), 20.000 mieszk., będący dawniej przedmieściem dzisiejszego włoskiego portu Fiume (Rjeka),

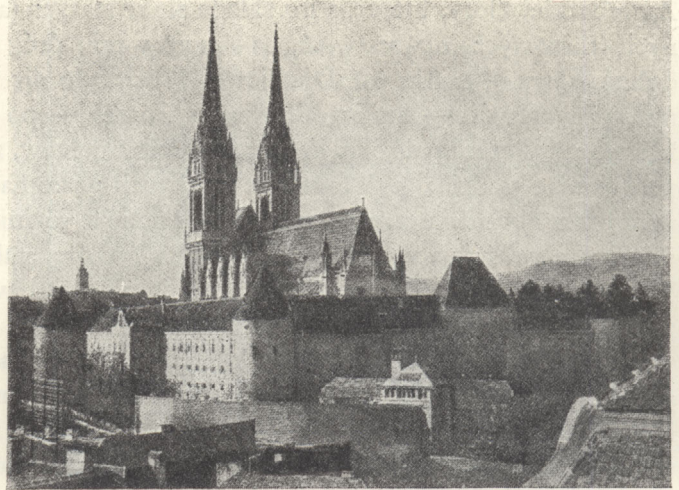
Kaskady Jezior Plitwickich.

Fot. inż. Tad. Zakrzewskiego.

a od którego oddziela miasto pograniczna rzeka Rječina. Jest to nowoczesnie urządzone port, mogący przyjmować okręty oceaniczne. Miasto solidnie w centrum zabudowane, otoczone willami, będące siedzibą „Jadranska Plovidba“, tj. towarzystwa żeglugi, mającego kilkadziesiąt pierwszorzędnych parowców, utrzymujących m. i. stałą pospieszną komunikację z szeregiem portów na Adriatyku i Morzu Jońskim; znane też jako wielka miejscowość kąpielowa.

Kilka km dalej na południe, nad głęboko wciętą zatoką, mamy następnie jedno z najstarszych chorwackich osiedli nadmorskich, rybackie miasteczko *Bakar* (po włosku Buccari) o 3.500 mieszk. z wieloma zachowanymi budowlami z XI i XII wieku. Prawie u wejścia do Zatoki Bakarskiej rozłożyło się znowu drugie znane, nieco ludniejsze miasteczko kąpielowe — *Kraljevica* (po włosku Porto Re). Dwadzieścia km jeszcze bardziej na południe, u stóp trzystometrowego grzbietu nadbrzeżnego, rozłożyła się dwakroć większa (7.000 mieszk.) i bardziej znana miejscowość kąpielowa *Crkvenica*. W ogóle mamy tu szereg kąpielisk morskich, jak *Selce*, *Novi*, *Senj* (5.000 mieszk.). Ostatnie miasteczko znajduje się już u północnych początków pięknego i wyniosłego a groźnie się przedstawiającego skalnego grzbietu *Welebitu*, który ciągnie się półkołem przeszło sto km dalej na południe. Mniej więcej od swego najwyższego punktu — zwanego *Vaganjski Vrh* (1.758 m), w miejscu gdzie kończy się tzw. *Podgorski Kanał*, inaczej *Morlacca*, *Welebit* odsuwa się od morza ku wschodowi, ku grupie górskiej, zwanej *Dynarską Planiną*. Na wybrzeżu *welebitkim* rozłożyło się również kilka miejscowości, które mogą być uważane za kąpieliskowe, mniej są jednak znane dlatego, że jest do nich dojazd nieco trudniejszy. Z miejscowości tych najważniejsze będzie miasteczko *Karlobag* (1.200 mieszk.). Wspomniana *Morlacca* oddziela opisane dwa wybrzeża od mnóstwa wysp, które znajdują się w pobliżu. Pomijając należące do Włoch wspomniemy tu przede wszystkim o wyspie *Krk*, z włoska zwanej *Veglią*. Ma ona ok. 408 km² i ok. 28.000 mieszkańców, rozmieszczonych w wielu osiedlach wzdłuż jej brzegów. Wnętrze ma sięgające 500 m n. p. m., zalesione wzgórza, wybrzeże południowe, nieco cieplejsze, posiada bujną południową roślinność (oliwki, figi, winorośl, kukurydzowe pola itp.). Główne miasto wyspy — *Krk* (2.200 mieszk.); przewyższa je ludnością (ok. 4.000 mieszk.) pobliskie, nad sporą zatoką m. *Punat* (*Aleksandrowo*), dość rozwijające się kąpielisko morskie; również malownicza *Baška* (po włosku *Bescanuova*). Drugą z ważniejszych wysp jest *Rab* (86 km²) z miastem o tejże nazwie (2.200 mieszk.), wreszcie *Pag* (287 km²) — wyspa mocno wydłużona (59 km) o 7.000 mieszkańców, z głównym miastem również o nazwie *Pag*, położonym nad mocno wciętą zatoką. Równoległe do *Hrvatskiego Krasu* i *Welebitu* ciągną się kilkadziesiąt km dalej ku wschodowi nowe dwa wapienne grzbiety: *Wielka* i *Mała Kapela*. W szczycie *Biała Lazica* wzniesienia te dosięgają 1.533 m. Na wschód od nich mamy *krasową*, dość rozległą płytę, na której miejsca pokryte zwałami *pliocenowymi*, bądź

tereny, w których powstała z wietrze-
nia wapienia „ziemia czerwona“ (terra
rosa) — są uprawiane. Ośrodkiem tej
płyty, będącej przejściem naturalnym
z Niziny Panońskiej ku Adriatykowi,
co się też wyraziło przeprowadzeniem
tędy kolei (Zagrzeb—Karlovac—Su-
szak), jest spokojne handlowe m. *Kar-*
lovac (23.000 mieszk.) przy ujściu rzeki
Korany do Kupy. Na wschodnich sto-
czach pasma Wielka Kapela otoczone
osadami m. *Ogulin* (10.000 mieszk.),
koło którego płynąca w głębokim wą-
wozie rzeczka Dobra (dopływ Kupy)
w szczelinach miejscowego krasu rap-
townie ginie, ukazując się dopiero
4 km dalej. Na południo-wschodzie

Zagrzeb. Widok na stare miasto i katedrę.

Z przewodnika Tauba.

zaś pasma Mała Kapela mamy jedną z najpiękniejszych i najciekawszych miejscowości Jugosławii — Jeziora Plitwickie i jego okolice. Wznoszą się one nad poziomem morza od 506 do 625 m, gdyż składają się z sześciu części w dwu grupach tarasowato położonych i połączonych kaskadami, mającymi od 3 do 49 m wysokości. Otaczające szczyty dosięgają 1.280 m i odbijając się w gładkiej powierzchni wód jeziorok dają niezmiernie malowniczy i barwny lazurem i zielenią widok. Wody Jezior Plitwickich uchodzą do Korany, dopływu Kupy. Wspomniana przez nas powyżej krasowa Płyta Karlovacka od Słowenii oddzielona jest grzbieciem Uskočke Planina, dosięgającym 1.181 m wys. i przecięta rzeką Kupą, która sunąc ku Sawie na wschód, po coraz większej nizinie, bieg swój ma coraz bardziej zawiły, tworząc rozległe zakola. Ogólne nachylenie kraju ku wschodowi zmienia stopniowo wyżynny krajobraz bliżej rzeki Sawy, która przepływa z północo-zachodu na południo-wschód — na krajobraz nizinny, miejscami błotnisty i mający niewielkie jeziora. Od północy jednak ta Nizina Chorwacka dość ostro odgranicza się od leżącej za nią Słowenii, mamy tu bowiem wznoszący się dość raptownie grzbiet o nazwie Zagrebacka Gora ze szczytem Slieme (1.035 m), dalej dwadzieścia km ku północy równoległy grzbiet Ivančica, dosięgający 1.061 m wys. i za nim, nieco ku wschodowi, pograniczny ze Słowenią grzbiet Macelj. Grzbiet Ivančica ku wschodowi ma przedłużenie w trzeciorzędowym Kalniku (643 m), a jeszcze dalej — z kierunkiem ku południo-wschodowi, mniej więcej równoległe do Drawy, choć od niej w odległości średnio dwudziestu km — w Bilogorze, pasmie ciągnącym się z górą 80 km aż do granitowego Papuk-gorja ze szczytem Papuk (953 m), które zaś ma południowe rozgałęzienie pod nazwą Psunj (964 m) i Dilj-gorje (459 m). Wszystkie te grzbiety i szereg mniejszych nie wymienionych grzbiecików są to na wielkiej Panońskiej Nizinie jakby wyspy o innej geologicznej budowie i pochodzeniu, sterczące z niziny, która jako zapadlisko nie zdołała ich jednak z sobą pochłonąć na niższy poziom. Grzbiety: Macelj, Ivančica i Kalnik z jednej strony a rz. Drawa z drugiej strony (od północy) ograniczają dokoła nizinę słabo pagórkowatą, urodzajną krainę, której ośrodkiem jest położone na prawym brzegu Drawy m. *Varaždin* (*Warażdyn* po polsku), 16.000 mieszk. Na południo-wschód od niego, u stóp Kalnika, znajdują się *Varaždinske Toplice*, znane od dawna z gorących (+60°) siarczanych, radioaktywnych źródeł i stanowiące pierwszorzędne uzdrowisko. W dolinie między grzb. Macelj a Ivančicą, wśród najpiękniejszej z tych okolic stron, zwanych Zagorjem, tj. Zagórzem, przeżywaną Szwajcarią Chorwacką, mamy znów drugie słynne uzdrowisko *Krapinske Toplice*. U południowych stóp

Zagrebackiej Góry, której jądro składa się ze starych (archaicznych), mezozoicznych i kenozoicznych (fliszowych) nawarstwień, na skrzyżowaniu dróg z Niziny Panońskiej do Adriatyku i przez dolinę Sawy — z Alp ku Dunajowi — rozłożyło się jedno z największych i najpiękniejszych miast Jugosławii — stolica Chorwacji *Zagreb* — po polsku Zagrzeb (po niemiecku Agram). Miasto to, liczące dziś okragło 200.000 mieszkańców, zajmuje więc pierwsze miejsce po stolicy państwa Belgradzie; rozłożone jest na dwóch poziomach, będących tarasami doliny Sawy, która przepływa obok miasta. Górne miasto składa się również z dwu części: „stołecznej“, przepasanej murami a zawierającej wspaniałą gotycką katedrę, pałac arcybiskupi itp., oraz „starej“ („Stare Miasto“) o wąskich ulicach, będącej siedzibą urzędów, różnych instytucji itp. Na dolnym poziomie rozrosło się nowe miasto o szerokich ulicach i wielkich placach. Główną ulicą jest Ilica, środkowym placem targowy rynek Jelačica. Północno-zachodnia strona miasta, zasłonięta od północnych wiatrów grzbietem Sljemu, mieści dzielnicę willową wśród ogrodów warzywnych i winnic. Zagrzeb jest centralnym ośrodkiem życia kulturalnego całej Chorwacji — ma uniwersytet, akademię umiejętności, wiele muzeów, bibliotek, akad. handlową, rolniczą, techniczną, ogród botaniczny, obserwatorium astronomiczne, teatry itp. Przemysł dość rozwinięty — szczególnie tytoniowy, garbarski i lniany, kilka browarów i młynów, handel głównie zbożem i winem. Jedno z najpiękniejszych, o charakterze zupełnie zachodnio-europejskim miast Jugosławii. Na południo-wschód od Zagrzebia, u ujścia Kupy do Sawy, znajduje się dawna twierdza *Sisak* (12.000 mieszk.) o sporym przemyśle i handlu. Od Papuk-gorja i gór Psunj zaczyna się ku południo-wschodowi część opisywanej przez nas krainy, zwana Sławonią (Slawonija). W najbardziej zachodniej swojej części jest górzystą, z wyjątkiem otaczających ją dolin Drawy i Sawy, między którymi się ciągnie. Pośrodku tej części górzystej mamy starożytne rzymskie miasto Incerum, dziś siedmiotysięczne — *Požega*, bardziej na południe nad Sawą m. *Brod* (11.000) między paroma innymi, jak *Nošice* i *Belišće* — ważny ośrodek handlu drzewem. Głównym jednak miastem Sławonii jest dosyć uprzemysłowione, przeszło 36-tysięczne m. *Osijek*, nad Drawą, kilkanaście km od jej ujścia do Dunaju. Jest to miasto znane w starożytności pod nazwą Mursa Major, założone w pobliżu zbudowanego w r. 1091 zamku o nazwie Osijek. Okoliczna część Sławonii jest najbardziej płaską i nisko położoną, wskutek czego w wielu miejscach zabagnioną, a pod miastem *Vincóvci* (11.000 mieszk.) umożliwiającą nawet tzw. bifurkację, czyli zlanie się ze sobą dwu rzeczek (Vukar i Bosut), z których pierwsza płynie do Dunaju, druga zaś stanowi dopływ Sawy.

3) Wojwodina (Vojvodina). Tą nazwą nazywamy obszar Jugosławii leżący na północ od Dunaju łącznie z niewielkim pasem po prawej, tj. południowej, stronie Dunaju, aż do rzeki Sawy. Jest to prawie całkowicie płyta dyluwalna, stanowiąca przedłużenie Niziny Panońskiej (Węgierskiej). W najbardziej południowo-zachodniej jej części, stanowiącej obszar zamknięty półwyspowa odcinkami Dunaju i Sawy aż do ujścia tej drugiej rzeki pod stolicą Jugosławii — Belgradem, mamy wzdłuż prawego brzegu Dunaju, na przestrzeni około 65 km, grzbiet Truška-gora, zbudowany w swym jądrze z łupków krystalicznych, pokrytych marglami kredowymi i wapieniami, w północnej części mający też występy wulkanicznego pochodzenia, jak np. pod twierdzą Petrowaradynem nad Dunajem. Wojwodina właściwie jest terenem polityczno-historycznym, stanowiła bowiem niegdyś jednostkę administracyjną Węgier. Część jej zachodnia, między Cisą i Dunajem, ma nazwę Baczka, wschodnia Banat. Wspomnianą południowo-zachodnią część między Dunajem a Sawą należy właściwie uważać za geograficznie należącą do Sławonii. Cała Wojwodina — to kraj prawie zupełnie płaski, niezmiernie urodzajny, toteż rozwinęło się w niej najbardziej rolnictwo, któremu sprzyja nie tylko żyzna — w północno-zachodnim krańcu lessowa gleba, ale i szereg urządzeń melioracyjnych, sieć kanałów, przede wszystkim wysoki poziom kultury rolnej, które to czynniki łącznie powodują, że chociaż Wojwodina stanowi zaledwie 11% obszaru całej

Jugosławii, obszar jej terenów rolnych sięga 37% ogólnego obszaru rolnego całego państwa. Tutaj też znajduje się przeszło czwarta część winnic całej Jugosławii, mimo że obszar bagien również dosięga czwartej części ogółu bagiennych terenów państwa. Uprawiane są w Wojwodinie przede wszystkim: kukurydza, chmiel, buraki cukrowe, konopie, pszenica, poza tym różne jarzyny, a zwłaszcza papryka — oraz z roślin owocowych przede wszystkim winogrona. Ludność w Wojwodinie jest nieco mieszana, istnieje bowiem sporo Niemców (ok. 350.000) i Węgrów (ok. 250.000), a w południowo-wschodniej części i Rumunów. W związku z

Subotica.

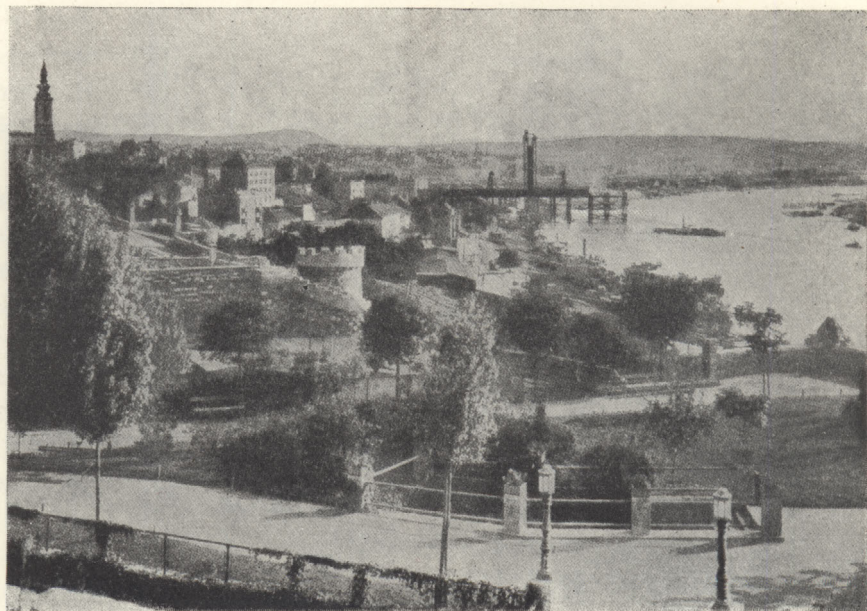
Z przewodnika Tauba.

z rolniczym charakterem kraju ludność ta rozwinęła poważnie przemysł rolniczy, mamy tu więc liczne młyny, rafinerie cukru, browary, destylarnie spirytusu i wódek, przędzalnie konopi i jedwabiu. Rozwinięte są też w wielu miejscach miejscowości kuracyjne i letniskowe, pomnażające bogactwa kraju. Oprócz dość gęstej sieci dróg i linii kolejowych w komunikacji kraju dużą rolę odgrywa Dunaj, po którym jazda parostatkami, zwłaszcza poniżej Drawy, jest dosyć monotonna, z powodu błotnistych, niskich brzegów, gdzieś tam tylko zamieszkałych i niekiedy tylko tworzących większe skupienia, jak np. *Apatin* (14.000 mieszk.), ośrodek plantacji konopnych, wyrobu lin i koszy plecionych. Drugim większym ośrodkiem nad Dunajem jest rolniczy *Vukovar* (11.000 mieszk.), dawny rzymski *Valdasus*, następnie *Pałanka* (13.000 mieszk.), największy jednak — *Novi Sad* (48.000 mieszk.) z ludnością mieszaną, w większości jednak jugosłowiańską, położony u wylotu Kanału Aleksandra do Dunaju, ważny ośrodek polityczny, handlowy i kulturalny Wojwodiny. Posiada po drugiej stronie Dunaju twierdzę *Petrowaradyn*. U wschodnich stoczy grzb. Fruška-gora, nad Dunajem, znajduje się niewielkie miasto *Sremski Karlovići* (6.500 mieszk.), znane już od XIV w. jako kasztelania węgierska, rezydencja patriarchów serbskich. W widłach Dunaju i Sawy, prawie koło samego Belgradu, z którym połączony jest mostem, uważany za przedmieście stolicy — leży *Zemun* (26.000 mieszk.), z rozwiniętym przemysłem skórnym i uprawą jarzyn oraz owoców, głównie na potrzeby Belgradu. W północnej części Baczki najważniejszym miastem Wojwodiny i trzecim z rzędu pod względem liczby mieszkańców (105.000 mieszk.) w całej Jugosławii jest *Subotica* (po węg. Szabadka, po niem. Mariatheresiopel) ze znaczną przewagą (72%) Jugosłowian pochodzenia przeważnie dalmatyńskiego. Jest to miasto handlowe (głównie ziemiopłody), posiadające fabryki tkackie, żelazne, tartaki, będące zarazem ośrodkiem kulturalnym całej północnej Baczki, mające wydział prawny uniwersytetu, bogatą bibliotekę miejską, teatr itp. Pod samą Suboticą, kilka km (7,5) na wschód, znajduje się jezioro Palič o obwodzie dziesięciokilometrowym ze słono-alkaliczną wodą. Nad nim wielkie kąpielisko *Palič*. Na południo-wschód od Suboticy, koło Cisy — największe węgierskie w tych stronach osiedle, m. *Senta* (31.000 mieszk.), a bliżej Dunaju *Veliki Bečkerek* (35.000 mieszk.) z większością jugosłowiańską i rozwiniętym przemysłem rolniczym, oraz m. *Sombor* (32.000 mieszk.) którego okoliczna ludność pochodzi od kolonistów hercegowińskich. Bliżej pogranicza rumuńskiego mamy dwa większe miasta — na północy Wojwodiny — *Velika Kikinda* (28.000 mieszk.), wielkie jugosłowiańskie osiedle, oraz na południu *Vršac* (28.000 mieszk.), miasto dosyć zniszczone, środkowy punkt uprawy winorośli.

4) Serbia — po jugosłowiańsku Srbija — właściwa kolebka dzisiejszej Jugosławii, choć nie najwyżej stojąca pod jakimkolwiek względem wśród krain tego państwa. Zajmując największą przestrzeń spośród wszystkich krain, które wyróżniliśmy w Jugosławii, opiera się na wschodzie o granicę bułgarską, tj. Bałkany i Karpaty, mniej więcej do 42°5' szer. płn., na zachodzie sięga na całą długość do rz. Driny, na północy opiera się o Dunaj i Sawę, a na południu graniczy z Albanią. Serbia w tych mniej więcej rozmiarach stanowiła przed wojną światową niezależne królestwo. Rozróżniamy w niej dzisiaj 6 prowincji, które krótko rozpatrzemy. Całą Serbię możemy uważać za kraj w przeważającej części górzysty, gdyż nizinny jest tylko stosunkowo wąski skrawek kraju wzdłuż Dunaju i szereg większych oraz mniejszych dolin rzecznych, wśród których główną rolę odgrywa dolina Morawy z dolinami wielu rozgałęziających się jej dopływów. Dla łatwiejszego zrozumienia przeglądu tego kraju, zamieszkałego w olbrzymiej większości przez Serbów prawie wyłącznie wyznania prawosławnego, ludności w przeważającej mierze wiejskiej (84%) oraz rolniczej, uprawiającej zresztą sadownictwo, hodowlę oraz rękodzieła, dodać wypada jeszcze, że w Serbii klimat panujący jest lądowy z opadami letnimi głównie na północy, na południu zaś — wiosennymi i zimowymi. Pierwszą z tych prowincji Serbii jest:

A) Serbia północna. Ciągnie się ona pasem 50—70 km szerokości wzdłuż Dunaju i Sawy, od rzeki Driny do przedgórz Karpat, na wschód od rzeki Morawy. Pas ten przedstawia pagórkowatą nizinę, nachylającą się ku wszystkim czterem wspomnianym rzekom, poza tym jest przecięty południkowo przez dolinę rzeki Kolubary, nieco mniejszego od tamtych dopływu Sawy. Większe wzniesienia — to w południowo-zachodniej części Cer Planina (706 m), grzbiet granitowy obłożony utworami paleozoicznymi, a obok niego kredowy cokół Vlašić Planiny, od południa zaś tak samo zbudowany jak Cer Planina — Bukulia (720 m). W środkowej części całej niziny są sterczące pośród osadów dawnego Sarmackiego Morza i Jezior Pontyjskich, pojedynczo wystrzelające, wylewnego pochodzenia (z trachitu i serpentynów) pagóry, takie jak góra Kosmaj (624 m), Vis (418 m) i w pobliżu stolicy Awa (583 m). Tę żyzną krainę pokrywają nieprzerwane pola pszeniczne i kukurydzy, przeplecione gajami dębowymi i rozłożonymi wśród sadów owocowych wioskami. Z większych miejscowości mamy tu nad Sawą położone m. *Šabac* (15.000 mieszk.), główny ośrodek rolniczej okolicy, zwanej Mačva, w obszernym „półwyspie“ między Sawą a ujściem Driny. Kilkadziesiąt km na wschód, w pobliżu ujścia Kolubary do Sawy — m. *Obrenovac* i położone obok niego *Zabrež*, będące portem na Sawie dla całego dorzecza Kolubary, którego jednak głównym ośrodkiem jest położone na południu w bardziej górzystej stronie miasto *Valjevo* (11.000 mieszk.), główne centrum handlu śliwkami. U północnych stóp grzbietu Bukulja — miasteczko *Arandjelovac*, znane z przemysłu ceramicznego, a dalej na wschód nad dopływem Morawy Kubrsznicą — położone na tarasowych stoczach m. *Palanka* (5.000 mieszk.). Prawie u ujścia Morawy nad Dunajem m. *Smederevo* (przedtem Semendria), 11.000 mieszk., ośrodek handlu winem, znane z pochodzącej z XV w. wielkiej fortecy o 26 basztach, imponująco wznoszącej się nad brzegami Dunaju. Na wschód od Morawy, u podnóży zaczynających się tu Karpat — m. *Požarevac* (11.000 mieszk.). Najważniejszym jednak miastem opisywanej w tej chwili krainy, jak również całej zresztą Jugosławii, jest jej przeszło ćwierćmilionowa stolica *Beograd* (Belgrad, Białogród). Rozłożone między ujściem Sawy do Dunaju i tą właśnie rzeką, posiada to miasto bardzo malownicze położenie. Jest ono bardzo starożytnym, handlowym osiedlem z czasów jeszcze przedchrześcijańskich, kiedy należało do Ilirów, później do Celtów i Rzymian, którzy tu rozszerzyli fortyfikacje. Miało ono wówczas nazwę Singidunum. Belgrad swój rozwój i charakter miasta stołecznego zawdzięcza położeniu geograficznemu, mianowicie leży na najdogodniejszej drodze z Europy środkowej na Półwysep Bałkański i do Azji Mniejszej, przy zbiegu dwu dużych rzek. Belgrad jest dziś miastem zbudowanym po europejsku, liczącym około 500 ulic, posiadającym piękne gmachy, zwłaszcza publiczne.

Jako ośrodek polityczny całej Jugosławii, jest rezydencją króla i wszelkich władz centralnych. Stanowi też główny ośrodek kulturalny kraju, posiadając uniwersytet i szereg innych uczelni, akademie umiejętności, muzea, biblioteki, teatry itp. Belgrad ma duży port rzeczny i prowadzący do pobliskiego Zemunia most przez Sawę. Stanowi ważny węzeł kolejowy, jest też bardzo ważnym i ufortyfikowanym punktem strategicznym. Belgrad swój rozwój obecny i zeuropeizowanie zawdzięcza

Belgrad. Widok z fortu na Sawę.

Fot. Bureau de Presse.

ostatnio powstaniu z ziem jugosłowiańskich wspólnego silnego państwa, jakim nie była przed wojną światową mała Serbia, której był również skromną stolicą. Dziś resztki starych budowli z tych czasów i dawniejszych tworzą jeszcze ubogą, starą dzielnicę. Do lotniskowych okolic stolicy, mających powodzenie latem i w śnieżne zimy, należy m. i. góra Avala (565 m) z grobem Nieznanego Żołnierza.

B) Serbia środkowa obejmuje przestrzeń między opisaną wyżej Serbią północną a dopływem Driny — Uvacem i dopływem Morawy — Ibarem, poza tym między Driną i pogórzami Karpat i Bałkanu, schodzącymi się ze sobą na wschód od rz. Morawy. Kraj ten w znacznej części, zwłaszcza północnej, ma poetyczną nazwę Szumadii, od rosnących tam wielkich lasów dębowych. Ludność Szumadii, uprawiająca rolę i dzięki lasom dębowym, dostarczającym żołądki, hodująca masowo nierogaciznę, należy do zamożniejszych w Serbii. Przy domostwach uprawiane są tu bardzo licznie drzewa śliwkowe, z których owoców wyrabiany jest ulubiony trunek serbski — śliwowica, mający zbyt i za granicą. Cała Serbia środkowa stanowi krainę górzystą, wśród której ważniejszymi grzbietami są: tarasowa Powljen Planina (1.480 m) i Ponikve Planina (850 m) w pobliżu Driny, w środkowej części piramidalny, zalesiony Šturac (1.169 m), Jelica Planina (968 m) i Otrar (998 m) oraz Čemerno Planina (1.649 m) i Golija Planina (1.925 m). Górzystość kraju, jak widać z wysokości tych grzbietów, wzrasta ku południowi. Przy różnorodności geologicznej terenu, w miejscach gdzie lokalne występowanie tych czy innych skał osadowych strzępią masy wylewne, najczęściej andezytowe lub trachitowe, mamy występowanie złoża różnych rud, przeważnie ołowianych, żelaznych i miedzianych, które jednak w małej tylko części są eksploatowane. Ludność uprawia wszędzie winorośl, tytoń, oprócz zbóż i drzew owocowych, nie gardzi jednak i hodowlą bydła, prócz nierogacizny. Głównymi ośrodkami życia zbiorowego są mniej lub więcej szerokie i nieraz bardzo strome i głębokie doliny rzeczne, w których rozsiadły się liczne wsie i rzadziej większe osiedla. Między nimi największym i najważniejszym jest, uważany za stolicę Szumadii, leżący nad dopływem Morawy — Lepenicą — *Kragujevac* (30.000 mieszk.), mający fabryki amunicji, broni, konserw itp., zarazem kulturalny, zasobny w szkoły średnie ośrodek krainy. Wewnątrz kraju jeszcze bardzo rozpowszechniona jest, jak w ogóle

Widok z wąwozu Morawy Zachodniej na Użice.

Fot. Richard Marek.

u Słowian południowych, wspólnota rodowa, opierająca się na dawnych patriarchalnych zwyczajach, tzw. zadruża, zostająca pod władzą wybieranych „starszyn“ — tj. starszych rodu, którzy o tyle tylko mogą całkowicie rozporządzać majątkiem wspólnoty, o ile są ostatnimi z rodu. Poza Kragujevacem w Serbii środkowej mamy jeszcze takie miasta, jak *Kruševac* (8.000 mieszk.), nad Rasiną, małym dopływem Morawy Golijskiej, ważny rynek handlu owocami i bydłem; dalej

zaś na prawej stronie Morawy — starożytna, znana z cukrowni *Cuprija* (6.500 mieszk.), pobliski lecz już nie nad rzeką położony *Paraćin* (6.000 mieszk.), znany z tkalni wełny, wreszcie na prawym brzegu Morawy, położony u stóp Jelica Planiny *Čačak* (7.000 mieszk.), znany z handlu bydłem, oraz drugie co do ludności w całej prowincji, dość uprzemysłowione m. *Užice* (19.000 mieszk.), znane już z czasów rzymskich, położone nad rz. Ojeliną, dopływem Morawy.

C) Serbia wschodnia obejmuje całą najbardziej wschodnią część północnej Jugosławii między doliną Morawy a granicą rumuńską i bułgarską na wschodzie, łącznie z wschodnią połową obszaru Suva Planiny. Jest to kraina prawie całkowicie górzysta, z wyjątkiem dolin rzecznych, między którymi główną rolę odgrywa dolina dopływu Morawy — Niszawy w części południowej a w północno-wschodniej części dolina dopływu Dunaju — Veliki Timok. Na terenie Wschodniej Serbii mamy połączenie łańcucha Karpat z kierującymi się ku wschodowi Górąmi Bałkańskimi, a w Suva Planinie tych ostatnich z Masywem Rodopskim czyli Trackim, rozwiniętym bardziej na południu i pochodzącym z czasów wcześniejszej epoki górotwórczej niż Karpaty i Bałkany, mianowicie hercyńskiej, sięgającej więc okresu geologicznego paleozoicznego. Góry całej Serbii wschodniej pokryte są w znacznej części lasami i zawierają bogactwa kopalne, szczególnie rudy miedzi (*Bor*) i ołowiu, na ogół jeszcze mało eksploatowane. Ludność jest tu już dość mieszana. Przede wszystkim w dorzeczu Timoku mamy dość zwarty obszar, zamieszkały przez Rumunów, na pograniczu zaś wschodnim mieszka trochę Bułgarów. Północną granicę Serbii wschodniej stanowi na przestrzeni ok. 200 km Dunaj (od dopływu Mlava do ujścia Timoku), z czego połowa przypada na przełomową dolinę Dunaju (w najwęższ. miejscu — 160 m szerokiego) przez Karpaty, zwaną Żelaznymi Wrotami lub Żelazną Bramą. Malownicza ta i kręta dolina wśród stromych skał (600—900 m wys.) oddziela rumuńskie Karpaty Banackie od jugosłowiańskiej ich części, wśród której mamy z ważniejszych takie grzbiety i wierzchołki, jak Miroč Planina w Velikim Štrbacu, dochodząca 768 m, Homolje Planina (990 m), wreszcie Crni Vrh (1.201 m), Crna Gora (1.190 m) i najwyższy szczyt Lisac (1.453 m) a za nim Biljanica (1.360 m). Większe szczyty mamy dopiero dalej na południe, za doliną Crni Timoka — dopływu rz. Veliki Timok. Jest tam szczyt Šiljak (1.566 m) i w Suva Planinie — Trem (1.822 m). Najważniejszymi osiedlami Serbii

wschodniej są: na północy w błotnistej, prastarej nizinie, dziesięć km od Dunaju, tonący w winnicach *Negotin* (9.000 mieszk.), dalej na południu położony przy ujściu Czarnego Timoka do Wielkiego — *Zaječar* (13.000 mieszk.), uważany za ośrodek okręgu kopalnictwa różnych rud (w pobliżu wielkie kopalnie miedzi *Bor*) i z rozwiniętym przemysłem skórnym, szklanym i browarnianym. Najważniejszym jednak miastem całej tej krainy jest położone w dzikiej, pooranej dalej wąwozami okolicy — na roz-

Katedra w Niszu.

Z przewodnika Tauba.

szerzonej dolinie Niszawy, mającej ok. 10 km dalej swe ujście do Morawy, ufortyfikowane jako ważny punkt strategiczny, główne miasto całej prowincji *Niš* (*Nisz*) 40.000 mieszk. Jest to bardzo ważny węzeł kolejowy, gdyż tędy prowadzi droga z Belgradu do Bułgarii, ośrodek handlowy zwłaszcza dla kilimów pirockich oraz przemysłu meblowego, bawełnianego, spirytusowego, młynarskiego i ceramicznego. Posiada pałac królewski, katedrę pod miastem, osobliwą „Čele Kula” — wieżę trupich czaszek, gdyż w niej przechowywane są szczątki 952 Serbów, którzy w 1809 r. nie chcąc się poddać Turkom wysadzili się w powietrze. W pobliżu Niszu znajduje się *Niška Banja*, kąpielisko o radioaktywnych źródłach gorących (+39°). W głębi doliny Niszawy, bliżej granicy bułgarskiej, m. *Pirot* (12.000 mieszk.), przy kolei, znane jako główny ośrodek wyrobu dywanów i kilimów o swoistych barwach i wzorach.

D) Serbia południowa. Granice jej stanowi rzeka Ibar i jej dopływ Sitnica na zachodzie, na wschodzie Morawa Wielka i wierzchołki grzbietu Suva Planina aż do granic Bułgarii, Golijska Morawa na północy, a od południa pasmo Kara Dagh i stoki zachodnie gór między Morawą a granicą bułgarską. Serbia południowa — to kraina tak samo, a może bardziej górzysta niż Wschodnia, poorana przy tym głębokimi i dzikimi wąwozami i dolinami dopływów tych rzek, które całą krainę niemal otaczają. Mamy tu nasamprzód od strony północnej Jastrebac Planinę ze szczytem Gjulica (1.566 m), dalej potężne pasmo Kopaonickie (Kopaonik Planina), dosięgające w szczycie Borowniak 2.161 m. Góry te, zbudowane z granitów, gnejsów i łupków krystalicznych z wtrąceniami skał wulkanicznego pochodzenia, ciągną się na przestrzeni 60 km wzdłuż Ibaru. W południowej wreszcie części mamy Goliak Planinę i Kosnica Planinę (1.350 m), od której na zachód, na pograniczu z Racją, często do niej zaliczane, mamy słynne Kosowe Pole, szeroką, żyzną równinę śródgórską, powstałą w końcu trzeciorzędu jako obszerne jezioro. Kosowe Pole ma ok. 70 km długości i do 15 km szerokości i słynie w całej Serbii jako miejsce pamiętnych krwawych bitew, opiewanych do dziś w pieśniach ludu, szczególnie zaś straszliwej klęski, jaką poniósł w 1389 r., okupując ją śmiercią, od co prawda mającego pięćkroć więcej wojsk sułtana tureckiego Murada I — car serbski Łazarz; oraz drugiej klęski, jaką znów w 1448 r. poniósł tu od sułtana Murada II wódz węgierski Jan Hunyady. Najważniejszymi miastami Serbii Południowej są: w dolinie Morawy — *Leskovac* (19.000 mieszk.), dość fabryczne choć dopiero w początkach XIX wieku powstałe, oraz bardziej południowe — *Vranje* (11.000 mieszk.) z bogatymi w okolicy gorącymi źródłami siarczanymi. Przy Polu Kosowym leży znowu handlowe m. *Prīstina* (17.000 mieszk.), w XIV w. czasowa siedziba carów serbskich, oraz *Mitrovica* (Kosovska) z 9.000 mieszkańców, przeważnie mahometan. Przez Kosowe Pole i całą dolinę Ibaru przechodzi

Peć.

Fot. Serstevens.

linia kolejowa, łącząca Belgrad z Salonikami na południu, w Grecji.

E) Rascja (inaczej Serbia zachodnia albo Nowa) — zwana tak od zamku Ras w pobliżu miejscowości Raška nad Ibarem, granicząc od północy i wschodu z Serbią środkową i południową, na zachodzie sięga do dopływu Driny — Tary, czyli do Czarnogórza, na południu do granic Albanii i gór Šar Planina, odgraniczających Macedonię. Prowincję tę dzieli na dwie części — północną, zwaną Rascją Wysoką, i południową — Rascją Południową. W Rascji Wysokiej mamy szereg grzbietów, tj. planin — jak Pobjenik-Planina, Złata Planina, krystaliczna Golija Planina, sięgająca 1.925 m wysokości, na południu — wzdłuż Ibaru,

ciągające się od pogranicza albańskiego Góry Przekłete (Prokletije), z takimi szczytami jak Žljeb (2.183 m), dalej — Mokra Planina, Koprivnik (2.166 m), na samym pograniczu Kučki Kom (2.400 m) i nad Tarą kilka innych planin, jak np. Kraljeva, Humic itp. Planiny te otaczają szereg dolin obszerniejszych, resztek płytkiego dna morskiego czy jeziornego, które to morze panowało tu w trzeciorzędzie. Na jednej z takich dolin we wschodniej części prowincji, między Golija Planina i Rogozna Planina, utworzonej z utworów fliszowych nad rzeczką Rašką, wznosi się na wysokości 544 m n. p. m. tonące w sadach m. *Novipazar* (12.000 mieszk.), po polsku Nowy Bazar, ważny rynek handlowy całej okolicy; uprawia się tu głównie kukurydzę, tatarkę i owies oraz sady owocowe, prowadzi też hodowlę bydła i ptactwa domowego; istnieje tutaj także szkoła tkacka dywanów, starożytne, z rzymskich jeszcze czasów termy (kąpiele gorące), stara, z pogańskiej świątyni przerobiona świątynia metropolitalna. W Rascji Południowej, którą oddzielają od północy Góry Przekłete, od południa zaś Šar Planina ze szczytem Ljuboten (2.700 m), najwyższym po Triglawie (w Słowenii) w całej Jugosławii, choć jakoby w tym paśmie ma istnieć jeszcze jakiś bliżej nieznaną szczyt, wznoszący się ponad 3.000 m. W zachodniej części mamy podobną dolinę jak Kosowe Pole. Jest to tak zw. Metohija, inaczej Metoja. Na północnym jej krańcu nad Pečską Bisticą, dopływem przepływającego przez Albanie Drinu, znajduje się m. *Peć* (19.000), od XIII do XVIII w. rezydencja patriarchów Serbii ze starą, wielce czczoną cerkwią św. Sawy. Na południowym przedłużeniu doliny Metohija u podgórzy Šar Planiny — m. *Prizren* (18.000 mieszk.), dawna forteca, z rzymskich czasów znana pod nazwą Theranda, pierwotna siedziba biskupia, posiada stary klasztor Michała Archanioła (prócz wielu innych), w którym pochowany jest średnio-wieczny car (król) serbski i grecki Stefan Duszan (†1355 r.). Miasto posiada rozwinięte tkalnie, przemysł metalowy i odznacza się handlem. Ludność Prizrenu, jak całej w ogóle Rascji, nie jest jednolita. Dolną część miasta zamieszkują mahometanie, górną na stokach wzgórz okolicznych prawosławni Serbowie. W Rascji ze względu na bliskość Albanii mieszka znaczna część Albańczyków, na ogół wrogo usposobionych względem Serbów. Toteż skutek częstych niepokojów, wywoływanych przez Albańczyków, którzy zbrojnie opierają się zarządzeniom władz, a często

dokonywują zbójeckich wypraw, władze państwowe utrzymują tu więcej stosunkowo wojska i policji; od panujących też tutaj stosunków pochodzi bodaj groźna nazwa Gór Przeklętych. Znaczna część właśnie Albańczyków, zresztą i Serbów rodowitych, wyznaje tu islam, pozostały po dawnej niewoli tureckiej.

5) Macedonia. Najbardziej południowa część Jugosławii, wciśnięta między Albanię i Bułgarię z jednej strony, z drugiej zaś na południu granicząca z Grecją, na północy oparta o dopiero co opisaną Serbię, jest to kraina

o stosunkowo ciepłym klimacie i urodzajnej ziemi, pozwalającej na uprawę owoców południowych, morwy, tytoniu, maku, sezamu, nawet bawełny; posiada ona wielkie przestrzenie lasów, w niższych poziomach liściastych, głównie dębowych i bukowych, w wyższych — sosnowych. Macedonia jest bardzo urozmaicona pod względem swej budowy pionowej i dlatego malownicza, najbardziej też niejednolita pod względem narodowościowym, zamieszkują tu bowiem obok Serbów — Bułgarzy, Albańczycy, Grecy, Kucowołosi, Turcy oraz Żydzi; przedstawia także mieszaninę wyznań: głównie prawosławia z islamem. Ponieważ cała Macedonia jugosłowiańska stanowi kraj górzysty, rolnictwem zajmuje się ludność tylko w dolinach, często zabagnionych. Na stokach gór są wielkie hale ponad strefą lasów, służące za pastwiska. Całą Macedonię możemy, podobnie jak Serbię, podzielić na kilka części. Przede wszystkim na zachodzie mamy wzdłuż granic z Albanią pas wapiennych Dynarów albańskich. Są to na południe od Šar Planiny ciągnące się grzbiety takie jak Korab (2.050 m), Jama Bistra Planina, Kara Orman (2.145 m) wreszcie Plakeńska Planina i rozdzielający dwa wielkie pograniczne jeziora — Ohrydzkie i Prespa grzbiet Galičica (2.043 m); a na wschód od jez. Prespa — Bigla Planina. W pasie tym od strony zachodniej, tj. Albanii — w kotlinie u stóp Stogova Planiny (2.297 m) znajduje się miasto *Debar* (7.500 mieszk.), znane z rzymskich czasów jako *Deborus*, zamieszkałe w dużej części przez muzułmanów: Turków i Albańczyków i mające wygląd bardzo wschodni. W części południowej na skalnych, z wapieni kredowych stoczach Galičicy, w północno-wschodniej części malowniczego Jeziora Ohrydzkiego, mającego 250 km² powierzchni i którego poziom wznosi się na 687 m nad morzem, przy największej głębokości 285 m, leży m. *Ohrid* (10.000 mieszk.). Jest to miasto starożytne, powstałe jeszcze z greckiego osiedla z III w. przed Chrystusem, zwanego *Lihnidis*, od czasu przybycia tu Słowian w IX w. po Chrystusie — centralny punkt rozszerzającego się chrześcijaństwa. Przepięknie położone miasto to liczy też mnóstwo kościołów i klasztorów, trochę meczetów, posiada szereg zabytków z dawnych czasów, garbarnie i znane jest jako ośrodek rybołówstwa, gdyż Jezioro Ohrydzkie posiada dużo ryb, m. i. węgorze i pstrągi. Dokoła jeziora winnice, sady i ogrody, na najbliższych stokach górskich pastwiska dla bydła. Jezioro to odwadniane jest ku północy przez Czarny Drin do M. Adriatyckiego poprzez Albanię. Od Ohrydzkiego oddzielone niespełna 10 km szerokim grzbietem Galičicy. Je-

Monastyr św. Dymitra w Prilepie.

Fot. dra St. Rosponda.

ziorno Prespa ma 288 km² powierzchni i wznosi się na 967 m n. p. m. Głębokość jego jest znacznie mniejsza (54 m). Podziemnymi korytami przez góry Galičica jest ono połączone z Jez. Ohrydzkim, czyli przez nie się odwadnia. Po wschodniej stronie jeziora Prespa — grzbiet Bigła z najwyższym szczytem Peristeri (2.532 m), pokrytym lodowcami, a na północy od niego Baba Planina (1.654 m), ogranicza z zachodu wielka płaska kotlina, która ma nazwę Pelagonii. Jest to kotlina mało urodzajna, częściowo zabagniona, stanowiąca pastwiska otoczone ze wszystkich stron górami (na wschodzie Selecka Planina, 1.674 m wys.), na których stokach za to mamy pola uprawne, winnice, sady itd. Kotlina ta, długości ok. 50 km, a szerokości 20 km, wzniesiona jest na 600 m n. p. m., ma dwa główne miasta w swoim obrębie. Na północy *Rilep* (20.000 mieszk.) z dwiema skałami granitowymi, na których wznosi się średniowieczne miasto z murami, basztami etc., dość ożywione pod względem handlowym, silnie ufortyfikowane. Na południowym krańcu Pelagonii, u stóp grzbietu Bigła, kilkanaście zaledwie km od granicy z Grecją — mamy drugie miasto — *Bitolj*, po turecku Monastyr (34.000 mieszk.), dość ważny handlowy punkt, z budującą się koleją ku Salonikom i Velesowi jednocześnie, poza tym ośrodek przemysłu przędzalniczego, wyrobu dywanów, młynarstwa i wyrobów filigranowych. W środkowej części Macedonii, całkowicie górzystej, z takimi planinami jak Golešnica (2.550 m) i Selečka (1.674 m), utworzonymi z łupków krystalicznych i marmurów — większych osiedli brak. Natomiast niezmiernie ważnego znaczenia jest dolina Wardaru, oddzielająca wschodnią Macedonię jugosłowiańską od środkowej. Rzeka ta, zwana w starożytności Axios, płynie ku południowi, mając ujście w Zatoce Salonickiej, już poza granicami Jugosławii. Dolina przez nią utworzona stanowi nasamprzód kotlinę Tetowską między takimi grzbietami jak Šar Planina i Suha Gora, następnie łącząc się z Kumanowską skręca na południe i krętym biegiem podąża ku granicy. Rzeka Wardar od m. Skoplje staje się spławną. Znaczenie doliny, przede wszystkim jako drogi komunikacyjnej na południu Jugosławii, polega głównie na tym, że oddziela ją od najważniejszych źródłowych dopływów Morawy próg nie przewyższający 460 m n. p. m., wskutek czego obydwoma tymi dolinami przeprowadzone zostały drogi kolejowe wzdłuż całej Jugosławii — tj. od Belgradu ku granicom Bułgarii i w kierunku najbliższym tak ważnemu środowisku, jak Saloniki. Dolina Wardaru wśród górskiego terenu kraju jest bazą upraw zbóż, tytoniu, winorośli, maku, drzew owocowych, morwowych i topoli. W widłach między Wardarem a jednym z główniejszych jego północnych dopływów, rz. Pčinjā, znajduje się spore jeziorko Katlanovo. Z miast najważniejsze w tej bruździe Wardarskiej jest *Skoplje* (72.000 mieszk.), po turecku Ūšküb. Miasto to, zwane w starożytności Scupi, było w średniowieczu stolicą Serbii, leży w malowniczej, osłoniętej górami, owocodajnej okolicy górnego tu jeszcze Wardaru. Skoplje posiada wiele starych pamiątkowych budowli, cerkwi, meczetów, z rzymskich jeszcze czasów wodociąg, stanowi ośrodek naukowy — mając wiele szkół z uniwersyteckim wydziałem filozoficznym na czele, oraz rozwinięty przemysł skórny, farbiarski i filigranowy. W nim też na początku wojny światowej przebywał rząd serbski, zmuszony do opuszczenia Belgradu. Drugim ważniejszym miastem w dolinie Wardaru to m. *Veles* (15.000 mieszk.), po turecku Köprülū, na skrzyżowaniu linii kolejowych, znany z obróbki jedwabiu i wełny. Niedaleko Wardaru, na pograniczu z Grecją — Jezioro Dojran (43 km²), dochodzące do 10 m głębokości. Wreszcie Macedonia wschodnia, górzysta jak środkowa, z licznymi dolinami rzecznyymi, przeważnie dopływami Wardaru, i płaskowzgórzami, z których najbardziej znane Owcze Pole, będące faktycznie przedłużeniem ku wschodowi wglębienia Skoplje. Najważniejszym miastem całej wschodniej Macedonii jest jedno z najbardziej malowniczych, m. *Štip* (12.000 mieszk.) nad dopływem Wardaru — Bregalnica.

6. Czarnogórze albo Czarnogóra — Črna Gora, po włosku Montenegro — niewielki to kraik, dawne samodzielne księstwo i potem królestwo; leży ono prawie całkowicie w obrębie Dynarydów, należąc na wybrzeżach Adriatyku do ich tzw. strefy zewnętrznej, utworzonej z utworów

kredowego systemu i późniejszych (trzeciorzędowych), m. i. fliszów, oraz do wspomnianego wysokiego krasu wapiennego, między którymi to dwoma pasami wciska się wąską smugą strefa wapieni łuskowych (karbon do eocenu). Jedynie w północnej części Czarnogórze mamy strefę odmiennych wapieni mezozoicznych i łupków hercyńskich.

Zatoka Kotorska.

Fot. Bureau de Presse Jugoslave.

Na terenie Czarnogórze, w jego północnej części, mamy jeden z najwyższych szczytów Jugosławii, Durmitor (2.528 m). Nie należące do Dynarydów łupki hercyńskie występują w pasmach na pograniczu z Albanią. Rzeki na północy płyną żyznymi dolinami do Driny, jak np. Komarnica i pograniczna z Racją — Tara. Inne, jak Morača z dopływem Zeta, suną ku południowi przez obszary nizinne, uchodząc do Jeziora Skadarskiego (Skutari). Jezioro to, po albańsku — Liqeni Shkodrës (356 km²), gdyż połowa niemal jego należy do Albanii, o błotnistych północnych wybrzeżach, jest jeziorem krasowym, odwadnianym w Albanii do Driny. Powierzchnia jego wznosi się zaledwie na 6 m n. p. m., a jego głębokość osiąga 44 m. Jest to największy zbiornik wodny na Bałkanach. Klimat Czarnogóry jest dość ostry, u wybrzeży jednak Adriatyku dużo łagodniejszy i cechujący się bardzo znacznymi opadami — na stokach Łowczenu (1.759 m) przewyższającymi 300 cm, w głębi — w dorzeczu Moračy — przewyższającymi jeszcze 200 cm. Wieje tu również, z wyjątkiem lata, z północy zimny wiatr górski bora, a z południa, od morza śiloc, podnoszący temperaturę po tamtym nieraz z 3° do 7°. Roślinność na wybrzeżu i w dolinie Moračy śródziemnomorska; w górach gleby skaliste nie umożliwiają rozwoju roślinności, jedynie w terenach, gdzie ze zwietrzenia wapieni powstała tzw. ziemia czerwona (terra rosa). Lasy niegdyś bardzo obfite, od których właśnie pochodzi nazwa Czarnogórze, są dziś poważnie przetrzebione i zastąpione pastwiskami górskimi, bardzo pożądanymi, gdyż ludność zajmuje się głównie hodowlą bydła i rolnictwem, uprawiając zboża, tytoń, kartofle, wiele owoców, jak w całej Jugosławii. Ludność Czarnogórze to Serbowie wyznania prawosławnego przeważnie, choć jest trochę katolików, jak również, zwłaszcza na południowym pograniczu z Albanią, mahometan. Ozdobą i perłą Czarnogórze jest wielka i bardzo malownicza Zatoka Kotorska (Boka Kotorska), przypominająca z wyglądu fiordy norweskie, gdyż zresztą podobnie powstała — z zatopienia dwu równoległych podłużnych dolin śródgórskich. Zatoka ta, dochodząca do głębokości 42 m, stanowi niezrównany schron dla flot, które by mogły się tu pomieścić z całego świata; to też w jej głębi mieści się u stóp góry Łowczen (Lovćen) port *Kotor* (7.000 mieszk.), stanowiący niegdyś osobną republikę i należący później do Wenecji (włoskie Cattaro). Z Kotoru prowadzi niezmiernie malownicza, choć bardzo karkołomna szosa do dawnej stolicy Czarnogórze, miasta *Cetynii* (5.500 mieszk.), leżącego w obszernej kotlinie krasowej na wysokości 670 m n. p. m. Stolica ta, rozwijająca się za czasów osobnego królestwa i mająca szereg skromnych gmachów publicznych, dziś będąc zdegradowana nie wykazuje postępu. Z innych miast Czarnogórze wypada wspomnieć o m. *Bar* (4.500 mieszk.), położonym u stóp góry Rumia (1.593 m), oddzielającym jez. Skutari od Adriatyku. Nowe miasto Bar leży nad zatoką morską, jest portem pod bardziej znaną nazwą włoską Antivari i ma połączenie kolejowe, jedyne

przylega obszar skał druzgórzdowych, głównie wapieni, łupków triasowych i jurajskich. Na terenie tej zachodniej grupy skał wylewnych mamy najwyższą w Bułgarii Przełęcz Sveti Nikola (Św. Mikołaja), wznoszącą się na 1.444 m n. p. m., położoną na samej granicy z Jugosławią. W pobliżu, nieco na południowschód, wznosi się najwyższy szczyt Bałkanu zachodniego, pograniczny z Jugosławią Midżur (2.184 m). W zachodnim Bałkanie mamy przełęcz Ginci, drugą pod względem wysokości (1.442 m) w całych Bałkanach.

Wielce malownicza dolina Iskeru, rzeki wrzynającej się głęboko w miejscowy wapienny teren, a tworzącej miejscami prostopadłe urwiska skalne z wyżłobionymi przez wodę grotami i silnie krętej w swym biegu, ma bardzo wielkie znaczenie komunikacyjne, bo stanowi przejście z południa na północ, z powodu stromości stoków południowych Bałkanu na ogół dość trudne. Bałkan Środkowy, ciągnący się ku wschodowi aż do Starej Reki — dopływu Jantry, ma długości ok. 250 km i z racji swej budowy geologicznej jest dość urozmaicony. Oczywiście rozpada się na wiele oddzielnych pasm, mających odrębne nazwy. Zaraz na wschód od Iskeru mamy paleozoiczne pasmo, zwane Botevgrad Balkan, z takimi szczytami jak Koznica (1.641 m) i Murgas (1.692 m). Następne pasmo ku wschodowi, tzw. Bilo-Planina, w zachodniej swej części utworzone jest z łupków krystalicznych, a pośrodku i od wschodu — ze skał wylewnych: porfirów i andezytów oraz wapieni i innych utworów drugorzędowych, zwłaszcza tri-

Źródła Maricy pod Mus-Alla. *Fot. dr St. Gorzuchowski.*

Jezioro polodowcowe w Rila Planinie pod Mus-Alla.

Fot. dr St. Gorzuchowski.

Schronisko pod Mus-Alla.

Fot. dr St. Gorzuchowski.

Przed tym szczytem mamy Przełęcz Trojańską, czwartą z rzędu pod względem wysokości (1.134 m) w łańcuchu bałkańskim. Południowe podłoże okolic Jumrukczalu tworzą utwory paleozoiczne, ciągnące się dość długą smugą dalej na wschód, równoległe do wapieni i łupków triasowych oraz jurajskich, położonych bardziej na północ wzdłuż głównego grzbietu występującego tu Šipka Balkanu. Ta część Bałkanu znana jest zwłaszcza z przełęczy Szyпка (1.273 m), trzeciej z rzędu w Bałkanach. Ku wschodowi Bałkan Środkowy już zwolna maleje. Tworzą go jeszcze Planiny: Elenska i Slivnenska. Na południe od drugiej występują znowu utwory wylewne: porfiry i andezyty. Wschodni Bałkan niemal całkowicie tworzą przeważnie kredowe utwory fliszowe, dość szerokim pasem ciągnące się aż ku Morzu Czarnemu. W środkowej ich części na południowych stokach Kotlenskiej Planiny i w zachodniej części Kamčiskiej Planiny, sięgającej do samego morza, mamy też smugę wapieni i łupków triasowych oraz jurajskich. Kotlenska Planina jest w Bałkanie Wschodnim najwynioślejszą i osiąga w jednym ze szczytów 1.046 m. Na północo-zachód od niej mamy Sakar Balkan — pasemko ze szczytem o 932 m wysokości, a dalej już ku wschodowi położone planiny Dobral (834 m) i wspomnianą Kamčiską. Są one niższe (525 m), stopniowo obniżając się ku wschodowi, podobnie jak ciągnące się do nich na południe równoległe oddzielone dolinami rzek — Čatal Balkan (689 m), Aitos Balkan i Emona Balkan (427 m). Ostatnie pasmo jest najbardziej na wschód wysuniętym cyplem Bałkanów, dochodzącym jeszcze do 386 m wysokości i w pobliżu M. Czarnego, koło przylądka Nos Emona, mającym znany klasztor św. Mikołaja. W przeciwieństwie do opisanych przed chwilą pasm Bałkanu Wielkiego, zwanego w starożytności Haemusem, dwa równoległe wznoszące się nieco na południe pasma zwiemy Bałkanem Małym albo też Antybałkanem. Zachodnią część tego Antybałkanu tworzy Śrédna Gora, sięgająca 1.572 m wysokości. Tworzą ją łupki krystaliczne i w środkowej części skały wylewne, w zachodniej części występowania fliszu. Budowę z łupków krystalicznych wykazuje również kilkunastokilometrowej szerokości dolina rz. Topolnicy, oddzielająca Śrédną Górę od Złatiškiej Planiny w Bałkanie Wielkim. Śrédna Gora ku południo-zachodowi rozgałęzia się na szereg pasm zamykających od wschodu Kotlinę Sofijską i wiążących Bałkan z położonym od niego na południu Masywem Rodopskim. Kotlinę rz. Maricy, od południa a dopływu jej Strjemy od wschodu wypełniają utwory najnowszego pochodzenia — czwartorzędowe. Druga, wschodnia grupa górską w Antybałkanie, to Šürnena Gora. I ona najwyższe szczyty (978 m) ma na zachodzie, obniżając się stopniowo ku wschodowi i kierując cokolwiek na północo-wschód, gdzie łączy się z Slivnenską Planiną Bałkanu Wielkiego. Budowa geologiczna Šürnenej Gory nie odbiega od budowy Śrédnej Gory, przeważają tu jednak skały wylewne, obłożone od południa utworami drugorzędowymi oraz

sowych i jurajskich. Następną — Złatiška Planina, bardzo stromo opadająca ku południowi, sięga już ponad 2.000 m, a w szczycie Vežen dochodzi do 2.200 m. Na wielkim obszarze południowych stoczy Złatiškiej Planiny jak i dalej na południe — w szerokiej dolinie oddzielającej pasmo Śrédnej Gory — mamy występowanie łupków krystalicznych na stokach północnych, ustępujących wapieniom kredowym, ciągnącym się aż do Niziny Nadunajskiej. Łupki te tworzą też południową stronę Trojańskiej Planiny, która kończy wspomniany już najwyższy szczyt całych Bałkanów, Jumrukczal (2.373 m).

fliszem. Trzecia z rzędu kraina naturalna Bułgarii — Kotlina Sofijska przedstawia niezbyt wielką (20 × 50 km) nizinę, otoczoną ze wszystkich stron górami, przeciętą rzeką Isker z wieloma drobnymi dopływami, zbiegającymi ze wszystkich stron ku jedynej ujściu z kotliny, jakie stanowi rz. Isker przecinająca Bałkany w kierunku północnym ku Dunajowi. Kotlina Sofijska wznosi się ponad 500 m n. p. m. Jak już wspomniano wy-

Rzeka Isker i jej meandry w skałach wapiennych na półn. od Sofii.

Fot. Bułg. Biura Fotograficznego

żej, Kotlinę Sofijską od północy otaczają pasma i przedgórze Wielkiego Bałkanu a od wschodu przedgórze Średniej Góry. Od południa i zachodu kotlinę otaczają już góry należące do łańcucha Gór Rodopskich, które schodzą się z podnóżami Bałkanu na pograniczu z Jugosławią. Kotlinę Sofijską wypełniają utwory trzeciorzędowe, głównie gliny i wapień, w samym zaś środku młode osady czwartorzędowe. Znaczenie kotliny jest szczególnie ważne przez to, że mieści ona w swoim centrum stolicę całego kraju — starożytne miasto Sofia, powstałe zdaje się tutaj głównie z tego powodu, że zajmując centralne położenie między wielkimi obszarami górskimi Bałkanów posiada ułatwioną komunikację we wszelkich kierunkach: przez dolinę Iskeru na północ, przez dolinę jugosłowiańskiej Niszawy na zachód, ku dolinie Maricy na wschód i ku rz. Strumie na południe. Góry Rodopskie, utworzone podczas hercyńskiej fazy górotwórczej, tj. w okresie geologicznym późnowęglowym, na pograniczu zachodnim Bułgarii z Jugosławią zaczynają się grupą bezimienną, której najwyższy szczyt Golëmi Vrch osiąga 1.480 m. Dużo ważniejszy jest położony zaledwie 10 km na południe od stolicy Sofii lesisty masyw górski Vitoša, utworzony z sienitów, porfirów i andezytów, w najwyższym szczycie o nazwie Crni Vrh osiągający 2.291 m wysokości. Na południe od gór Vitoša mamy oddzielony kilkoma dolinami poprzecznymi i niższymi grzbietami najwyższy w Bułgarii trzon górski, zwany Rila Planina. Ta potężna grupa góriska, z której promienisto we wszystkich kierunkach rozchodzą się rozgałęzienia, posiada cokolwiek z granitów i innych skał krystalicznych, pokryty częściowo utworami wylewnymi i otoczony łupkami krystalicznymi. Rila Planina w okresie dyluwialnym miała dość silnie rozwinięte zlodowacenie, po którym zostało wiele śladów w postaci licznych moren, kotłów lodowcowych i w nich niewielkich górskich jezior. Góry Rila jak zresztą i inne pozostałe wysokie pasma Rodopu ponad strefą lasów mają wielkie pastwiska górskie (hale) a miejscami gołe szczyty, na których znaczną część roku leżą spore płyty śniegów. Rila Planina posiada wiele wierzchołków o wysokości ponad 2.700 m, a najwyższy z nich jest Mus-Alla (2.930 m) — najwyższy też dla całej Bułgarii. Na południo-wschód od Rila Planiny ciągną się aż do Niziny Trackiej, należącej do Turcji — właściwe Góry Rodopskie, wśród których rozróżniamy znaczną ilość mniejszych grup górskich o różnych nazwach i różnych wysokościach. Najwyższy w nich wierzchołek Ibar mierzy 2.666 m. W położonym nieco dalej na wschód Kara-Bałkanie — wierzchołek Perlik w pobliżu granicy z Grecją ma 2.193 m wys. Rodopy jednak ku

Dunaj pod Nikopolem.

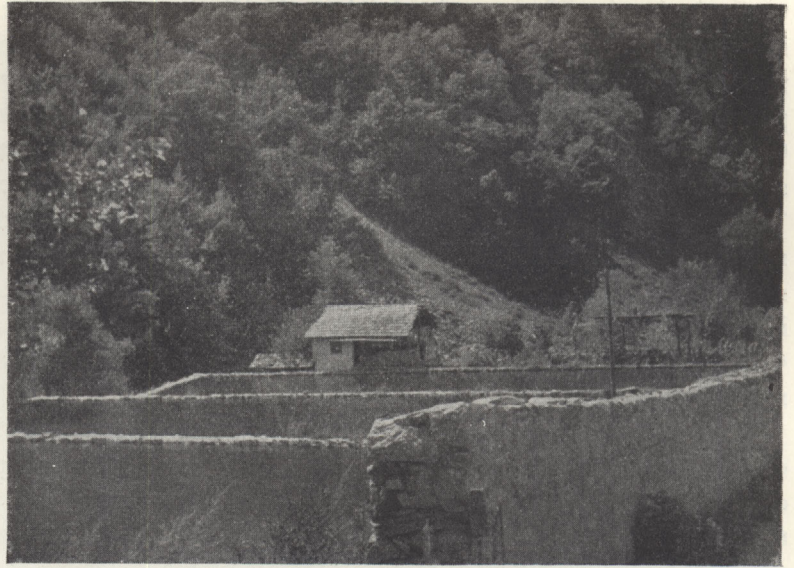
Fot. Batakief.

wschodowi coraz bardziej się obniżają i mają coraz większe między sobą doliny rzeczne bezpośrednich albo pośrednich dopływów Maricy. Już prawie przy Maricy — w pobliżu ujścia Ardy, również na pograniczu greckim, w tym miejscu silnie wcinającym się między Bułgarię a posiadłości europejskie Turcji — w pasmie Bes-Tepé Dág — Rodopy dosięgają jeszcze 702 m wysokości. Ku południowi od Rila Planiny mamy potężną Piryn Planinę, pod względem budowy geologicznej niewiele różniącą się

od Rila Planiny, gdyż również tworzą ją skały krystaliczne i wybuchowe. Najwyższym szczytem Pirynu jest El Tepe (2.920 m), druga z rzędu góra pod względem wysokości w Bułgarii. Góry Pirynu ciągną się aż do granic Grecji i wyraźnie wyodrębniają od innych dzięki temu, że opadają na zachód ku dolinie Strumy, na wschód ku dolinie Mesty. Cała zachodnia część Bułgarii południowej obejmuje piątą naturalną krainę: obszar dorzecza Strumy. Ograniczony ze wschodu planinami Rila i Piryn, pasmem Vitoša i górami z okolic Golëmi Vrhu, jest on stosunkowo wąską doliną rzeki Strumy, rozszerzoną tylko na niższą część stoków przed chwilą wymienionych pasm a po stronie zachodniej takich pogranicznych z Jugosławią grzbietów, jak Osogova Planina z najwyższym szczytem Rujen (2.258 m) i na południu Melesevska Planina. Dolinę Strumy wypełniają wszelkiego rodzaju utwory geologiczne, od skał pierwotnych krystalicznych zaczynając a kończąc na osadach czwartorzędowych włącznie z najnowszymi aluwiami rzecznyymi. Największy obszar w Bułgarii zajmuje szósta kraina naturalna — Nizina Maricy, mająca około 250 km długości i 50 km średniej szerokości. Powierzchnię jej wyrzeźbiła rz. Marica z mnóstwem swych dopływów oraz we wschodniej części główny jej dopływ Tundża. Obydwe te rzeki ze swymi dopływami naniósł też znacznej grubości (do 200 m) osady na teren będący zapadliskiem, utworzony jednak ze skał różnorodnego pod względem geologicznym pochodzenia; mamy tu bowiem w podłożu utwory krystaliczne oraz osadowe, zaczynając od paleozoicznych. W epoce miocenijskiej zachodnia część niziny stanowiła niezbyt głębokie jezioro, mające sto kilkanaście km długości i ok. 50 km szerokości. Nizina Maricy, osłonięta od północy górami, posiada dzięki dobremu klimatowi i glebie ziemie urodzajne, zaznacza się też rozwojem rolnictwa i osadnictwa. Ostatnia wreszcie kraina naturalna Bułgarii — to jej południowo-wschodnie naroże pograniczne z posiadłościami tureckimi i M. Czarnym. Jest to znowu kraik górzysty, choć góry są niezbyt wysokie. Są nimi: w zachodniej części Sakar Planina, sięgająca 824 m wysokości a położona niemal w widłach Tundży i Maricy, bliżej zaś Morza Czarnego szereg niewysokich grzbietów, obejmowanych nazwą Strandża. Są one tak jak i Sakar Planina przedłużeniem Masywu Rodopskiego, a utworzone są ze skał krystalicznych z włączeniem utworów wylewnych i paleozoicznych.

Bułgaria pod względem sieci rzecznej jest uposażona bardzo dobrze i w przeciwieństwie do Jugosławii nie posiada wcale terenów bezodpływowych, choć rzeki nie są zanadto zasobne w wodę. Zlewiskami rzek Bułgarii są tylko dwa morza: Czarne i Egejskie, w części swej zwanej M. Trackim.

Do Morza Czarnego wpada przede wszystkim (już poza terenem Bułgarii) największa i najdłuższa na terenie Bułgarii (966 km) rzeka Dunaj. Jest ona, jak już wiemy, rzeką pograniczną z Rumunią. Nizina Naddunajska, łagodnie nachylona ku Dunajowi z południa od Gór Bałkańskich, nad brzegami Dunaju urywa się dość nagle, tworząc miejscami wysokie i strome brzegi. Rumuński brzeg Dunaju jest przeciwnie — płaski i niski, tworzy też przeważnie tereny zabagnione i rozległe nawet jeziora. Miejsc nizinnych i zabagnionych a nawet mających jeziora jest wzdłuż

Pstrągarnie na rzece Rili. Fot. dr St. Gorzuchowski.

Dunaju po jego prawym, tj. bułgarskim, brzegu również trochę, szczególnie na przestrzeni (ok. 100 km) między ujściem Iskeru a Jantrą. Cała ta Nizina Naddunajska pocięta jest licznymi dopływami Dunaju, z których najważniejsze są: Łom, Ogost, wypływająca z Vratczańskiej Planiny, znany nam już Isker (300 km), biorący początek na północnych zboczach Rila Planiny i przecinający śmiałym, potężnym łukiem całą szerokość Bałkanu Wielkiego. Szeregiem źródłowych dopływów płynie ze stoków Zlatiskiej Planiny rzeka Vit, a z Planiny Trojanskiej bardzo meandrująca rz. Osum. Z okolic przełęczy Szyпка wypływa znowu rz. Jantra (150 km) z szeregiem sporych dopływów. Rzeka ta tworzy w swym dolnym biegu mnóstwo zakoli. Pod m. Ruse (Ruszczukiem) wpada do Dunaju druga rz. Łom, powstała ze zlania się już niedaleko od ujścia dwu rzek: Białego Łomu i Czarnego Łomu. Kilka drobniejszych rzeczek, zaczynających się na wzgórzach Deli Ormanu, płynie również do Dunaju; bieg ich jednak — przeważnie okresowy — odbywa się już przez teren Dobrudży rumuńskiej. Wszystkie bułgarskie dopływy Dunaju wyrzeźbiły sobie w terenach, zwłaszcza lessowych, Niziny Naddunajskiej głębokie nieraz jary, na których dnie mieszczą się też przeważnie wsie. Do Morza Czarnego wpada pod Warną Derna, w dolnym swym biegu mająca silnie zabagnione brzegi a nawet tworząca kilkunastokilometrowej długości Jezioro Warneńskie; 20 km na południe od Warny znajduje się ujście drugiej większej rzeki Kamčiji, mającej również zabagnione brzegi dolnego biegu. Do Morza Czarnego na wschodzie Bułgarii wpada jeszcze kilkanaście drobniejszych rzeczek bez większego znaczenia, na krańcowym zaś zachodzie kraju przez Dunaj kilka również będących źródłowymi dopływami Niszawy jugosłowiańskiej. Do Morza Trackiego, stanowiąc pogranicze między Turcją europejską a Grecją, wpada przede wszystkim „narodowa” rzeka Bułgarów — Marica (490 km, z czego w Bułgarii 339 km), której nazwa pochodzi prawdopodobnie ze skrócenia nazwy Mordwica, w starożytności zwana Hebrus, a biorąca początek na północ-wschód od najwyższego szczytu Bułgarii Mus-Alla, mianowicie na stokach Čadūr Tepé (2.785 m). Przyjmuje ona mnóstwo dopływów zarówno z Bałkanów jak i Rodopów, między którymi to dopływami najważniejsze są wypływające spod Veżenu: Topolnica i Strjema a przede wszystkim Tundża (416 km); ta rzeka wypływa na wschód od najwyższego szczytu Bałkanów — Jumrukczalu — i tworzy dolinę między Sürneną Górą a Centralnym Bałkanem, a dopiero w okolicach m. Jambola skręca na południe i wpada do Maricy już na terenie tureckim. Z pra-

wych dopływów Maricy najważniejsze: Kričim, wypływająca z Rodopu na pograniczu greckim, i stamtąd też biorąca początek Arda, wpadająca jednak do Maricy na terenie tureckim. Ostatnią wreszcie większą rzeką jest Struma, starożytny Strymon. Wypływa spod gór Vitoša, sunąc niemal prosto na południe i wpadając po przepłynięciu 392 km do Zatoki Kólpos Orfánou koło Półwyspu Chalcydyckiego. Wspomnieć też trzeba jeszcze o rzece Mesta, starożytnej Nestos, która wypływa szeregami źródłowych dopływów z Planin Rila i Piryn, a po przepłynięciu 200 km wpada do Morza Trackiego na wprost wyspy Thasos. Dla uzupełnienia wiadomości o rzekach dodać należy, że największe dorzecze nie licząc Dunaju — ma Marica (35.192 km²) i Struma (8.617 km²). Wspomnieć też należy o kilku największych jeziorach. Są nimi: Vajakojsko (28 km²), Atanasowsko (17 km²) i Mandra (17 km²) koło m. Burgas w pobliżu Morza Czarnego oraz również nadmorskie Gébedže ezero (19 km²) i Devnja (19 km²) koło Warny. Do większych należą też niektóre z jezior naddunajskich, szczególnie między Iskerem a Jantrą.

Co się tyczy klimatu, Bułgaria spośród państw Europy leży stosunkowo dość daleko na południu i tym samym powinna mieć klimat dosyć ciepły. Istotnie, południowa jej część z wyjątkiem oczywiście wysokich gór, w których wzniesienie nad poziom morza powoduje oziębienie temperatury, należy do krainy klimatycznej śródziemnomorskiej; wewnątrz jednak i część północna ma klimat zależny od konfiguracji terenu. Ogólnie biorąc, Bułgarię charakteryzuje raczej klimat lądowy o ostrych zimach i gorących latach, ze stosunkowo niewielkimi opadami rocznymi (średnio 70 cm), zmniejszającymi się ku wschodowi. Izotermy stycznia a więc zimowe przechodzą mniej więcej równoleżnikowo i w ten sposób, że równolegle niemal do Dunaju. W odległości około 40 km od Dunaju na południe przebiega izoterma -1° , zataczając łuk tak jak podnóże Bałkanów i tylko skierowując się bardziej na północ ku Dobrudży, w połowie której zachodzi na Morze Czarne. Druga mniej więcej 40 km dalej na południe, zupełnie równoległa do pierwszej, przechodzi nieco na północ od Sofii aż do Warny — izoterma 0° . Izoterma $+2^{\circ}$ przechodzi nieco inaczej. Zaczyna się na południe od Burgas nad M. Czarnym, zawadza o północne stoki Sakar Planiny a dalej zmierza na zachód ku granicy z Grecją aż po Jugosławię. Inaczej przedstawia się przebieg izoterm latem, tj. w lipcu. Izoterma $+25^{\circ}$ biegnie ze środka Tracji tureckiej, sięga pod Jambol i pod Sürneną Górę, zawraca nagle na południo-wschód, a potem kieruje się na zachód poprzez Góry Rodopskie. Izoterma $+24^{\circ}$ wybiega z Konstantynopola i sięgając aż po północne stoki Bałkanu kieruje się ku stolicy Sofii; wkracza w dolinę górnej Strumy. „Wyspą” ciepła jest też z izotermą $+25^{\circ}$ przestrzeń u południowych stoków Średniej Góry. Izoterma wreszcie $+23^{\circ}$ przebiega wzdłuż wybrzeży Morza Czarnego, zaczynając od granicy z Turcją przez Burgas a kończąc na okolicach miasta Sümena, na północ od Bałkanu Wschodniego. Obraz opadów możemy sobie z grubsza przedstawić stwierdzając, że największe są na obszarze Bałkanów i Rodopów (750—1.000 mm) a szczególnie na Rila Planinie (> 1.000 mm), mniejsze na wszystkich podgórzach (600—750 mm), jeszcze mniejsze na Nizinie Naddunajskiej (500—600 mm) a najmniejsze (< 500 mm rocznie) w okolicach Warny. O stosunkach klimatycznych Bułgarii da nam pojęcie bliższe rozejrzenie się w poniższej tabliczce, przedstawiającej dane klimatyczne dotyczące kilku stacji meteorologicznych tego kraju:

Miejscowość	Wys. n. p. m.	Szer. geogr. płn.	Dług. geogr. wsch.	Średnia temperatura powietrza			Ilość rocznego opadu
				najzimn. mies.	najciepl. mies.	w roku	
Łom (nad Dunajem) . .	40 m	43° 50'	23° 14'	-1,5° I	+22° VII	+11°	546 mm
Sofia (stolica)	550 „	42° 42'	23° 20'	-3° I	+20,7° VII	+ 9,5°	617 mm
Burgas (nad M. Czarn.) .	17,5 „	42° 29'	27° 29'	+0,8° I	+23° VII	+12,1°	576 mm
Sitnjakovo (w Rila Plan.)	1740 „	42° 14'	23° 37'	-4,5° I	+13° VII	+ 3,6°	929 mm
Płowdiw (nad Maricą) .	160 „	42° 9'	24° 45'	-0,5° I	+23,5° VII	+12,1°	534 mm

Świat roślinny Bułgarii, jakkolwiek w ostatnich dziesiątkach lat uległ pod wpływem działalności człowieka tu i ówdzie poważnym przekształceniom, zmieniając swój pierwotny wygląd, to jednak w znacznej części pozostał jeszcze bez większych zmian, szczególnie w okolicach górskich, trudno dostępnych i słabo zaludnionych. Do dziś jeszcze Bułgaria ma przeszło 3 miliony ha lasów (3,024.807 ha w r. 1935), tj. 29,3% ogólnej powierzchni kraju. Lasy te są dość podobne do środkowo-

Zbiór róż w dolinie między Karlovem a Kazanlukiem.

Fot. Bułg. Biuro Fotogr. Pras.

europejskich a najbogatsze znajdują się na stokach gór i wyżynach. W niższych poziomach mamy lasy dębowe, bukowe i zarośla liściaste, wyżej występują lasy iglaste, sięgające miejscami do 1.800 m n. p. m. Ponad lasami mamy hale górskie, służące jak u nas w Tatrach za pastwiska. Z iglastych drzew najpospolitsze są świerki i jodły. W cieplejszych, niżej położonych terenach Bułgarii południowej lasy środkowo-europejskie ustępują roślinności śródziemnomorskiej — machii z migdałowcami, figowcami, granatami, kasztanami itd. W związku z glebą i stosunkami klimatycznymi Bułgaria uprawia głównie zboża, mianowicie: pszenicę, żyto, jęczmień, owies, kukurydzę, dalej kartofle, ryż (w dolinie Maricy), tytoń, buraki cukrowe, nawet bawełnę, fasolę, konopie, różne warzywa; z owoców przede wszystkim śliwki, oliwki i winogrona; specjalnością Bułgarii, szczególnie w dolinie Kazanluku i Karlova nad górnym biegiem Tundży, między pasmem Śipka Bałkanu a Sürneną Górą, są wielkie polne uprawy róż, których kwiaty służą do wyrobu olejku różanego, mającego szeroki zbytny na Wschodzie. Na najwyższych grzbietach Bałkanu a przede wszystkim Rodopów mamy florę wysokogórską, nad Dunajem i w pogranicznym z Rumunią Deli Ormanie florę stepową.

Świat zwierzęcy jest obficie reprezentowany jeszcze przez takie zwierzęta większe, jak jelenie, sarny, dziki, których obfitości sprzyjają wielkie lasy dębowe, poza tym niedźwiedzie, wilki i lisy. Wilki gromadnie przechodzą z okolic stepowych na wschodzie i przez Dunaj podczas mroźniejszych zim, kiedy zamarza. Fauna Bułgarii należy do palearktycznej dzielnicy krainy holarktycznej królestwa zoogeograficznego Arktogeji.

Ludności Bułgaria posiada obecnie (początek 1939 r.) przynajmniej 6,400.000. Dane z r. 1926 podawały 5,478.741 mieszkańców, a spis z 31. XII 1934 roku — 6,077.939. Liczby te wskazują na szybki przyrost ludności (13% w ciągu niespełna 11 lat) i stosunkowo znaczną gęstość zaludnienia — 62 mieszk. na km². W Europie zajmuje więc Bułgaria pod względem obszaru (103.146 km²) miejsce 18 z kolei, pod względem zaludnienia 16 a pod względem gęstości 15. Ludność Bułgarii pod względem rasowym ujawnia mieszaninę czterech ras: nordyckiej, laponoidalnej, armenoidalnej i śródziemnomorskiej. Na większości obszaru państwa bułgarskiego, mianowicie na wschód mniej więcej od linii: Ruszczuk, Ternovo, Płowdiw i Nevrokop nad Mestą koło granicy grec-

Stroje ludowe spod Warny.

Fot. dr St. Gorzuchowski.

dów, 0,5% Ormian, 0,2% Greków, 0,9% wszelkich innych narodowości. Z liczby więc dzisiejszej ilości mieszkańców Bułgarii przypada 5,158.400 na Bułgarów, 651.000 na Turków, 155.000 na Cyganów, 80.600 na Rumunów, 55.800 na Żydów, 31.000 na Ormian, 12.400 na Greków i na wszystkich pozostałych — 55.800. Turcy poza pograniczem dobruckim mieszkają w widłach Tundży i Maricy, dokoła Sakar Planiny, w wielu miejscach nad Dunajem, we wschodnich częściach Rodopów. Cyganie są przeważnie koczownikami, zajmującymi się handlem końmi, muzykanctwem — zresztą kradzieżą i wróżbiarstwem. Rumuni znajdują się przeważnie na pograniczu z Jugosławią w dorzeczu rz. Timoku i m. Vidina nad Dunajem. Co się tyczy Żydów bułgarskich, są to potomkowie Żydów wygnanych w XV w. z Hiszpanii, trochę z b. Galicji, szybko się rozmnażających w ostatnich czasach. Ormianie zajmują się przeważnie handlem w miastach; rozmieszczeni są przeważnie w dorzeczu Maricy. Liczba ich wzrosła silnie w okresach krwawych ostatnich prześladowań przez Turków. Co się tyczy Greków — liczba ich wydatnie zmniejszyła się wskutek wymiany na Bułgarów zamieszkujących Grecję. Zaj-

kiej, przeważa mieszanina rasy armenoidalnej z śródziemnomorską, na mniejszości zaś, tj. na zachód od tej linii, mieszanina rasy nordyckiej z laponoidalną. Na obszarze prawie całej dzisiejszej Bułgarii mieszkali w starożytności Trakowie, lud z języka jakby pośredni między Słowianami, Grekami i Indo-Irańczykami. Pod koniec wieku V po Chrystusie część Bułgarów nadwołżańskich przywędrowała nad Dunaj, zakładając w 680 roku państwo Bułgarów naddunajskich. Przybysze zmieszawszy się z miejscową ludnością słowiańską i tracką, przyjąwszy z czasem język pierwszych, wytworzyli pod koniec IX w. odrębny naród bułgarski, który z tego względu nie może być uważany za czysto słowiańskiego pochodzenia. Dzisiejsze rozmieszczenie Bułgarów na Półwyspie Bałkańskim niewiele się zmieniło od tysiąca lat. Zwartą masą zamieszkują oni całą niemal Bułgarię, ustępując tylko miejsca Turkom w Deli Ormanie, sięgając też wąskim skrawkiem za granice Jugosławii i Grecji po samo Morze Egejskie (Trackie). Według danych z roku 1926 — w Bułgarii było 83,2% Bułgarów, 10,5% Turków, 2,5% Cyganów, 1,3% Rumunów, 0,9% Ży-

Rodzina z Razłogu.

Fot. dr St. Gorzuchowski.

mują się oni handlem i są przeważnie marynarzami. Są wreszcie w Bułgarii Tatarzy (ok. 6.000) pochodzący z Krymu, w okolicach Warny tzw. Gaganzi, potomkowie przybyłych tu w XI w. Pieczeniegów i Kumanów, mówiący dotąd po turecku, mimo że się już silnie zbułgaryzowali i są chrześcijanami. Bułgarię można w każdym razie uważać za kraj bardzo jednolity pod względem narodowościowym. Pod względem językowym Bułgarów możemy podzielić na trzy grupy: mówiących gwarą zachodnią, północno-wschodnią i południowo-wschodnią. Bułgarzy są

Młodzież ludowa spod Warny.

Fot. dr St. Gorzuchowski.

przeważnie wzrostu średniego, najczęściej szerokogłowi, ciemnowłosi, o cerze dość śniadej. Rozpadają się na szereg plemion mających różne nazwy. Są więc Bułgarzy: Szopi, Rupalani, Rupci, Bisiaci, Marwaci, Zagorci, Mijaci, Marossi itp. Ubiór mężczyzn z ludu bułgarskiego składa się z kaftanów, kożuszków z rękawami i czapki z owczej skóry. Spodnie noszą białe i wąskie — zowią ich wtedy „belodreszkowci“, albo ciemne i szerokie — nazywani są wtedy „czernodreszkowci“. Kobiety noszą koszule z wyszywanymi rękawami i napiersnikiem, serdaki i wielobarwne fartuchy; do tego bogate, metalowe ozdoby. Obuwie obojga płci stanowią chodaki. Ponieważ u Bułgarów, zwłaszcza zachodnich, istniała tak jak u Jugosłowian instytucja „zadrugi“, tj. organizacji rodowej — koło domu najstarszego członka rodu, czyli starszyny, budowali sobie domy

żonaci jego synowie i wnukowie; powstawały w ten sposób wsie złożone z członków rodu, ułatwiające przeprowadzanie zadań zadrugi.

Pod względem religijnym Bułgaria jest nie mniej zwarta niż pod względem narodowościowym. Istnieje w niej (dane % z r. 1934) 83,4%, tj. 5.129.000, prawosławnych, 14,4%, tj. 821.000, mahometan, 0,8%, tj. 48.000, żydów, 0,7%, tj. 46.000, katolików, 0,5%, tj. 23.000, ormian gregoriańskich,

Arumuńscy jeźdźcy wielkanocni na drodze Balak-Beglak w Rodopach.

Fot. Pohl.

0,1%, tj. 8.300, protestantów; reszta różnych innych wyznań. Przeważające wyznanie prawosławne jest panujące wszędzie tam, gdzie mieszkają zwarcie Bułgarzy, z wyjątkiem sporego obszaru w Górach Rodopskich, gdzie mamy przeszło 100.000 Bułgarów-mahometan, zwanych Pomakami. Nazwa ta pochodzi od wyrazu bułgarskiego maka, oznaczającego mękę — gdyż owych Bułgarów Turcy w w. XVII zmusili do przyjęcia mahometańskiej wiary za pomocą stosowania różnych tortur, byli więc oni po-mękach. Drugie z kolei wyznanie — mahometanizm — wyznają prócz owych Pomaków wszyscy Turcy, poza tym większość Cyganów. Żydzi w olbrzymiej większości zachowali swoje wyznanie talmudyczne, ale jak wszędzie na świecie część ich (ok. 6.200) przyjęła religię panującą, nie wyrzekając się zresztą swej odrębności narodowościowej. Bułgarzy katolicy, których dziś jest co najmniej 45.400, mieszkają przeważnie w okolicach Płowdiwu; pewna ich część, należąca do obrządku unickiego, ma nazwę paulikanów. Katolicyzm wśród Bułgarów szerzyli zwłaszcza polscy zakonnicy, zwani zmartwychwstańcami, którzy w dużej mierze przyczynili się do nawiązania bliższych stosunków między Bułgarią a Polską. Pewna ilość Bułgarów-katolików mieszka poza granicami Bułgarii, mianowicie w Banacie i Besarabii (w Rumunii).

STOSUNKI GOSPODARCZE BUŁGARII

Bogactwa kopalne. — Rolnictwo. — Hodowla. — Przemysł. — Handel. — Komunikacje.

Pod względem gospodarczym Bułgaria przedstawia bardzo poważne możliwości. Do tej pory życie gospodarcze nie jest jeszcze należycie rozwinięte, brak bowiem zarówno dostatecznie wysokiej kultury, jako też środków materialnych, przy tym niezbędnej racjonalnej organizacji tego życia. Jest to kraj dotąd przeważnie rolniczy, o budzącym się dopiero przemyśle i handlu.

Pod względem bogactw kopalnych Bułgaria jest na ogół bardzo mało poznana. Warunki naturalne ma takie, że należy się spodziewać, iż po przeprowadzeniu dokładniejszych badań geologicznych okaże się, że posiada nawet znaczne bogactwa kopalne. Tymczasem dobywany jest w Bułgarii węgiel kamienny w bardzo skromnych na razie ilościach (1936 r. — 102.281 ton), dużo obficie, węgiel brunatny, którego produkcja z okolic Pernika na zachód od stolicy Sofii i z doliny Strumyj

spod Kotleńskiej i Slivneńskiej Planiny wynosiła (r. 1936) 1,576.098 ton, z czego tylko 322.361 t pochodziło z kopalni prywatnych. Miedź, znana z Bałkanu zachodniego (koło m. Vraca) i spod Burgas, dała (w r. 1936) zaledwie 49 ton rudy. Rudy ołowiane z okolic Car Asenu dały (1936 r.) 233 tony. Cynkowe — spod Strašimira — dały (1933 r.) 2.500 ton. Większe ilości dobywa się w Bułgarii z kopalń Mirova i salin morskich soli jadalnej, której produkcja (1936 r.) dosięgła 43.966 ton. Poza tym dobywa się tu antymon, mikię, kaolin, ochrę, beryle itd.

Targ warzywny w Sofii. Fot. dr St. Gorzuchowski.

Rolnictwo w Bułgarii jest głównym zajęciem olbrzymiej większości mieszkańców, gdyż zajmuje się nim ok. 83% ogółu; sprzyja mu zaś w dużym stopniu żyzna gleba terenów uprawnych, składająca się z lessów, czarnoziemów i napływów rzecznych, także klimat obfitujący w deszcze wiosenne a gorący i suchy w okresie żniwnym. Z ogólnej powierzchni Bułgarii, wynoszącej 10,314.617 ha, przypadało w r. 1934 na ziemię uprawną 4,144.656 ha, tj. prawie 40,2%, należących przeważnie do drobnych właścicieli. Największy obszar upraw przypadał na pszenicę, potem na kukurydzę, jęczmień, żyto i owies. W tym samym porządku wypadała również ilość plonów, jak to najlepiej zobrazuje poniższa tabliczka z dość niedawnych lat:

Ziemioplody	Rok 1935		Rok 1936	
	Powierzchnia uprawn. w ha	Zbiór w tonach	Powierzchnia uprawn. w ha	Zbiór w tonach
pszenica . . .	1,092.000	1,304.323	1,128.500	1,614.010
kukurydza . .	710.000	1,008.980	594.500	886.154
jęczmień . . .	200.500	281.748	193.500	302.730
żyto	173.500	197.297	174.000	202.694
owies	107.500	92.590	103.500	135.584

Oprócz tych pięciu ziemioplodów uprawiane są w znacznych ilościach jeszcze i inne, jak fasola, rzepak, ryż. W r. 1936 plony np. kartofli dosięgły 108.800 ton, ryżu 23.300 ton. Z roślin przemysłowych rozwinięta (na 41.000 ha) jest uprawa tytoniu (42.200 t w 1936 r.), buraków cukrowych (80.100 ton w 1936 r.), maku, morwy, bawełny (6.400 t w 1936 r.) w dolinie Maricy i Strumy. W Bułgarii uprawiane są na wielkich przestrzeniach (7.500 ha), szczególnie w dolinach Kazanliku i Karlova — róże, których zbiór w r. 1933 osiągnął 431.000 ton kwiatu i 10.700 ton liści. Uprawa winogron na więcej niż 98.000 ha dała w r. 1935 przeszło 300.000 ton owocu. Uprawa drzew śliwkowych, których owoc służy do wyrobu słynnej śliwownicy — zajmuje ok. 20.000 ha. Na większą skalę jest też uprawiany od niedawna, sprowadzany z sąsiedniej Rumunii, słonecznik, który, wysiewany na blisko 80.000 ha, dostarcza ok. 100.000 ton ziarna. Na przeszło 4.000 ha uprawiany jest też w Bułgarii — zwłaszcza w dolinie Maricy i na zachodzie — len oraz konopie, z których otrzymuje się ok. 2.000 ton włókien. Mak do wyrobu opium siany jest na 600 ha, dając rocznie ok. 4 tony opium.

Obszar lasów (1935 r.) dosięgał 3,024.807 ha, tj. 29,3%, z czego 715.494 ha stanowiło własność państwową, 1,745.579 — własność gmin, reszta osób prywatnych czy różnych związków; gospodarka leśna jednak jeszcze zupełnie nierozwinięta. Zużycie drzewa było w roku 1934/5 następujące: 258.000 m³ drzewa budowla-

Sprzedż cebuli w Perniku. Fot. dr St. Gorzuchowski.

Arbuzy na targu w Perniku.

Fot. dr St. Gorzuchowski.

najczęstsze w obszarze Rodopów. W południowo-wschodniej części Bułgarii — na pograniczu tureckim — są również w użyciu wielbłądy.

Przemysł. Jakkolwiek Bułgaria jest krajem przede wszystkim rolniczym i z rolnictwa głównie żyje, to jednak pewne dziedziny przemysłu powstały i rozwijają się z roku na rok. W związku z rolnictwem posiada Bułgaria znaczną ilość młynów, gorzelnii i cukrowni. W r. 1936 np. cukru otrzymano 11.000 ton, wina (1937 r.) — 1,450.000 hektolitrow, z czego większość zużywana jest w kraju, najprzedniejsze zaś gatunki wysyłane są za granicę. Przemysł tytoniowy stoi na dość wysokim poziomie, dostarczając wysokich gatunków wywozowych. Przemysł różany, stanowiący osobliwość Bułgarii, z niespełna pół miliona ton kwiatu i liści różanych — dał 3.487 kg (r. 1933) esencji różanej, mającej doskonały zbyt przede wszystkim we Francji (50%) i Stanach Zjednoczonych Am. Półn. (30%). Warto zaznaczyć, że konkurencyjne próby uprawy róż w wielu miejscowościach poza Bułgarią, jak np. w Algierze, Marokku i Krymie, nie dały pomyślnych rezultatów, gdyż olejki z tamtejszych kwiatów nie miały tego aromatu i trwałości co bułgarskie. Wyrób wspomnianej już wyżej śliwowicy, opium, oliwy z oliwek, oleju słonecznikowego itp. dopełnia poprzednie ważniejsze działy przemysłu rolniczego, do którego jeszcze należy dział mleczarski i serowarski, również zwolna rozwijające się. W zakresie przemysłu tkackiego tkalnie Bułgarii dały (1933 r.) przędzy wełnianej 9.500 ton, a z pomyślnie i szybko rozwijającej się hodowli

nego gatunków liściastych, 391.000 m³ budowlanego gatunków iglastych i 2,285.000 m³ drzewa opałowego.

Hodowla w Bułgarii jest stosunkowo nienajgorzej rozwinięta, czemu sprzyja wielka ilość naturalnych pastwisk, szczególnie w górach. Na pierwszym miejscu naturalnie stoi hodowla owiec, których według danych z r. 1926, gdyż późniejszych brak, było 8,739.803, następnie: bydła rogatego 1,817.437, w czym 458.894 krowy mleczne, 1,260.647 kóz, 1,002.089 świń, 482.180 koni, 448.208 bawołów, 185.000 osłów i 27.000 mułów. Konie hodowane są szczególnie w basenie sofijskim i wschodnich częściach kraju. Osły i muły —

Bawoły na rzece Mesta. Fot. dr St. Gorzuchowski.

jedwabników było (1937 r.) 1.640 ton kokonów, z których prawie cała ilość w stanie surowym szła przeważnie do Włoch. Poważnie rozwija się pszczelnictwo. Istnieje też, aczkolwiek słabe, rybostwo, zwłaszcza na M. Czarnym i Dunaju. W 28 garbarniach przerobiono ostatnimi laty rocznie powyżej 2.500 t różnych skór. Przemysł metalurgiczny ogranicza się do przetapiania wspomnianych wyżej rud miedzi, ołowiu i cynku oraz wyrobu glinu, którego (1935 r.) otrzymano 1.599 ton. Widoki dużego rozwoju mają dziedziny przemysłu związane z istnieniem w Bułgarii licznych i świetnych wód mineralnych. W ogóle przemysł na ogół jeszcze jest bardzo słaby i na początku 1936 r. liczył zaledwie 961 przedsiębiorstw.

Handel. Handel zagraniczny Bułgarii od kilku ostatnich lat (1933 r.) układa się w tak pomyślny dla kraju sposób, że wywóz przewyższa przywóz. Poniżej załączona tabliczka przedstawia to dokładniej w lewach, które są jednostką monetarną Bułgarii, mającą wartość parytetową 6,44 a kurs obiegowy 6,6 złotego za 100 lewów.

	1933	1934	1935	1936	1937
przywóz	2.202,256.000	2.247,232.000	3.008,954.000	3.181,062.000	4.920,000.000
wywóz	2.846,349.000	2.534,630.000	3.253,284.000	3.910,382.000	4.980,000.000

Jak się przedstawiał przywóz i wywóz pod względem rodzaju artykułów, przedstawi nam to następująca tabliczka za lata 1936—1937.

Przywóz w lewach	1936	1937	Wywóz w lewach	1936	1937
Materiały tkackie i tkaniny . . .	782,900.000	985,900.000	Liście tytoniu . .	1.263,300.000	1.609,700.000
Metale i wyroby metalowe . . .	659,500.000	1.099,000.000	Jaja	465,600.000	430,100.000
Maszyny, aparaty i instrumenty . .	523,800.000	1.279,900.000	Pszenica	331,300.000	653,800.000
Pojazdy mechaniczne	251,200.000	246,600.000	Kukurydza	153,300.000	174,700.000
Oleje mineralne, żywice	111,100.000	184,400.000	Drób bity	151,600.000	125,700.000
Chemikalia	111,400.000	178,900.000	Słoneczniki	128,100.000	138,900.000
Skóry, futra i wyroby futrzane .	103,600.000	186,700.000	Fasola	94,100.000	120,800.000
Papier, papa i wyroby papierowe	93,300.000	132,300.000	Skóry jagnięce . .	91,700.000	171,800.000
Minerały, szkło i wyroby szklane .	60,000.000	77,300.000	Mięso wieprzowe .	66,100.000	50,100.000
Tłuszcze, oliwa i przetwory z nich	59,000.000	64,000.000	Olejek różany . .	46,100.000	54,300.000
Towary kolonialne	41,400.000	60,800.000	Bydło rogate . . .	39,400.000	58,100.000
Drzewo i wyroby drzewne	33,200.000	37,500.000	Jęczmień	32,300.000	52,900.000
			Świnie	34,400.000	84,700.000
			Węgiel drzewny .	19,600.000	27,400.000
			Rzepak	3,300.000	12,000.000

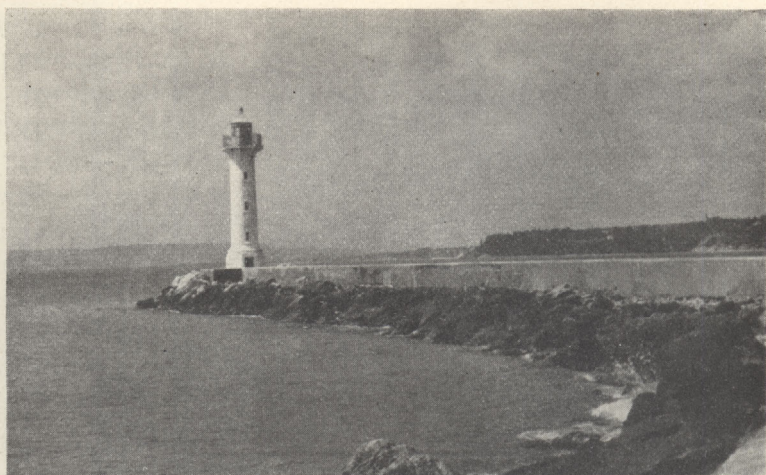
Pod względem kierunku zaś wywóz i przywóz Bułgarii przedstawia się następująco (w tysiącach lewów):

Przywóz z	1936	1937	Wywóz do	1936	1937
1. Niemiec	1,940.093	2,699.000	Niemiec	1,859.923	2,162.500
2. b. Czechosłowacji	244.149	244.200	Włoch.	142.189	210.800
3. b. Austrii	181.276	166.200	b. Czechosłowacji . .	127.661	278.900
4. Szwajcarii	66.547	114.800	b. Austrii	116.091	202.200
5. Anglii	145.950	232.300	Anglii	453.663	695.200
6. Włoch	18.564	245.800	Szwajcarii	83.699	112.500
7. Rumunii	98.713	143.800	Węgier	45.367	46.100
8. Węgier	49.831	63.900	Polski	146.097	233.000
9. Francji	38.982	164.500	Francji	80.260	80.900
10. Stanów Zjedn. . .	69.054	100.200	Holandii	100.834	109.400
11. Holandii	29.999	66.100	Stanów Zjedn.	100.578	192.290
12. Belgii	47.722	213.000	Grecji	19.575	23.200
13. Polski	92.518	222.015	Belgii	146.228	84.600
14. Turcji	25.479	24.900	Turcji	25.281	32.200
15. Grecji	14.147	17.600	Danii	113.000	108.700

Jak widzimy z pierwszej tablicy, głównym przedmiotem przywozu Bułgarii są materiały tkackie i tkaniny gotowe, oraz metale i wyroby metalowe. Wskazuje to na brak przemysłu fabrycznego, co się ujawnia również w wywozie, w którym na pierwszych miejscach mamy takie produkty rolnicze, jak liście tytoniowe, pszenica, kukurydza, z hodowlanych — jaja oraz bydło rogate i drób bity. Wywóz niewielkiej zresztą ilości mąki pszennej, jako produktu fabrycznego (młynów), nie ma wielkiego znaczenia. Bułgaria dostarcza więc tylko surowców a sprowadza przede wszystkim towary gotowe. W wymianie handlowej Bułgarii prawie dominujące miejsce przypada na Niemcy — zarówno w zakresie przywozu jak i wywozu. Co jest charakterystyczne to to, że państwa bezpośrednio graniczące z Bułgarią są pod tym względem na drugim planie. Jeżeli zważymy, że ostatnio b. Austria zeszała z widowni w zakresie przywozu, jak również częściowo b. Czechosłowacja, należy przypuszczać, że wielka przewaga Niemiec w stosunkach handlowych z Bułgarią jeszcze bardziej wzrosła. Co się tyczy wywozu — ten wzrósł bardzo poważnie do Anglii, Stanów Zjednoczonych, Belgii, m. in. także do Polski, zmniejszył się znacznie natomiast do Włoch, b. Czechosłowacji, b. Austrii, Węgier, zresztą kilku innych państw.

Komunikacje. Stosunki w Bułgarii pod względem komunikacyjnym nie przedstawiają się najlepiej, choć z roku na rok widoczna jest stopniowa poprawa. Dróg lądowych w 1937 r. było ogółem 25.650 km. Kolei było w Bułgarii w r. 1936 ogółem 3.271 km, z czego 418 km wąskotorowych. Koleje bułgarskie mają trzy główne kierunki, biorąc za punkt wyjścia stolicę kraju Sofię. Linia główna ku zachodowi przebiega się przez Bałkany do Jugosławii (do Nišu i Belgradu). Linia północna przecina Bałkany, dolinę Iskeru a następnie podgórzem bałkańskim zmierza na wschód ku portowi Morza Czarnego — Warnie. Kilka rozgąłęzień od niej prowadzi na północ ku Rumunii. Trzecia główna linia z Sofii na wschód wiedzie doliną Maricy, w Plovdivie rozdzielając się na dwa ramiona. Jedno z nich idzie z południa Bałkanów na wschód do portu Burgas, drugie doliną Maricy na południo-wschód do Grecji i Konstantynopola. Góry Rodopskie są tak trwałą zaporą, że połączenie z Grecją odbywa się właśnie tylko doliną Maricy i tylko częściowo doliną Strumy, od Sofii ku pograniczu grecko-jugosłowiańskiemu. Koleje bułgarskie w 1936 liczyły 436 lokomotyw, 544 wagony osobowe i 9.599 wagonów towarowych, przewożąc ogółem 9,240.000

ludzi i 4,620.000 ton towarów. Linie tramwajów elektrycznych biegły w 1934 roku tylko na 69 km długości toru. Urzędów telegraficznych miała Bułgaria w 1936 r. — 583. Nie licząc linii telegraficznych kolejowych, było 661 km linii o 9.205 km drutów. Depesz przesłano w tym roku 2,315.000, z czego 118.000 zagranicznych. Urzędów telefonicznych liczyła Bułgaria w 1936 r. 568, rozporządzających przewodami o długości 20.007 km i przez które przeprowadzono 73,680.000 rozmów, z czego 69.000 z zagranicą. W tymże roku 584 urzędy pocztowe załatwiły z górą 48,000.000 korespondencji i ok. 87,000.000 różnych druków i gazet. Komunikacja wodna handlowa w połowie 1936 r. obejmowała ogółem 14 statków o pojemności 17.476 ton, z czego 10 okrętów na Morzu Czarnym a 4 statki na Dunaju (o 956 t). Główne porty Bułgarii to Warna i Burgas nad M. Czarnym. Ruch portowy w 1936 r. na Morzu Czarnym w portach Bułgarii osiągnął liczbę 6.700 statków przybywających o łącznym tonażu 1,811.423 i wypływających 6.698 statków o 1,805.856 tonach. Ruch na Dunaju w tymże roku osiągnął przychodzących statków 14.211 o 2,317.334 tonach i odpływających 14.248 o 2,315.255 tonach. Głównymi portami Dunaju są miasta Vidin, Łom, Svištov i Ruse. Żegluga powietrzna w Bułgarii jest reprezentowana przez trzy linie komunikacyjne z ważniejszych centrów Europy, a mianowicie z Warszawy „Lot“, z Paryża „Air France“ i z Berlina „Luft Hansa“.

Latarnia morska w Warnie.

Fot. dr St. Gorzuchowski.

PRZEGLĄD KRAIN NATURALNYCH

Całą Bułgarię możemy podzielić na 8 krain naturalnych, różniących się pod względem krajobrazu i stanowiących pewne odrębne całości, zwłaszcza pod względem stosunków gospodarczych. Są to mianowicie krainy: Nizina Naddunajska, obszar Bałkanów, Dolina Sofijska, obszar południowego podgórze Bałkanów, obszar Sakar-Strandży, Dolina Maricy, Obszar Rodopski, obszar dorzecza Strumy.

Nizina Naddunajska. — Jest to pas szerokości średnio 30 km, ciągnący się między Dunajem a podgórzem północnym Bałkanów, ograniczony na zachodzie doliną rz. Timok, na wschodzie rozgałęzieniami Bałkanów, kierującymi się na północo-wschód i stanowiącymi pograniczną z Rumunią (Dobrudżą) wyżynę, zwaną Deli Orman. Pas ten na przestrzeni bliższej Dunajowi utworzony jest z napływów czwartorzędowych, wciskających się dolinami większych dopływów Dunaju daleko w głąb samego podgórze; nieco dalej występują na zachodzie gliny i wapień trzeciorzędowe, między rz. Vitem i Osamem utwory fliszowe a dalej na wschód wapień systemu kredowego. Wszystko to pokrywa na przestrzeni od m. Łomu nad Dunajem do m. Svištova, sięgając na południe do okolic Borovanu i Plevenu, żyzna gleba kasztanowata a następnie równoległym pasem żyzny czarnoziem. Toteż w najbardziej zachodniej części krainy, zaczynając mniej więcej od ujścia Cibricy do Dunaju, mamy tereny, na których uprawa zbóż zajmuje do 40% ogólnej przestrzeni. Ku wschodowi % ten się nieco zmniejsza, by znowu od m. Svištova nieco się po-

Nov. Gradec.

Fot. dr St. Gorzuchowski.

większy. Występują tu poza tym liczne winnice a bliżej m. Ruszczuku uprawa buraków cukrowych. Przy klimacie lądowym o dostatecznej ilości opadów — wskutek przepuszczalności w wielu miejscach gleb lesowych — mało zadrzewienia i niektóre tereny, o ile nie są uprawne, przypominają stepy. Z bogactw kopalnych na tym obszarze występuje jedynie w wielu miejscach węgiel brunatny. Większość wsi kryje się w jarach, które wyżłobiły rzeki spływające obficie ku północy. Najważniejszymi ośrodkami całej krainy są główne porty na Dunaju, takie jak *Widyn*, bułg. *Vidin* (ok. 19.000 mieszk.), *Łom* (ok. 15.000 mieszk.), *Oriechowo*, *Nikopol*, *Swisztow* bułg. *Svištov* (ok. 13.000 mieszk.) a szczególnie *Ruszczuk* (*Ruse*), liczący ok. 50.000 mieszk. i zajmujący 4 miejsce z kolei wśród miast Bułgarii. Jest to miasto dość uprzemysłowione; posiada liczne młyny, fabryki wyrobów żelaznych, spożywcze, cegielnie itd., szereg cerkwi i meczetów; jest poza tym starą twierdzą. W głębi krainy — już bliżej podgórze Bałkańskiego — m. *Plewna*, bułg. *Pléven* (ok. 32.000 mieszk.). Przemysł tkacki i handel. W historii znane z bohaterskiej obrony przez Osmana Nazi-paszę w r. 1877, przeciw armiom rosyjskiej i rumuńskiej.

Obszar Bałkanów. Ta część Bułgarii została już scharakteryzowana w części fizjograficznego opisu kraju, toteż w tym miejscu podamy tylko niewiele uzupełnień. Bałkany w swojej całości nie stanowią łańcucha górskiego zbyt potężnego i trudno dostępnego. Od swego środka, w którym góruje najwyższy szczyt Bałkanów *Jumrukczal* (2.375 m), obniżają się one stopniowo tak ku wschodowi jak i zachodowi. Grzbiety ich bardzo groźnie przedstawiają się tylko od południa, ku któremu przeważnie bardzo stromo zbiegają. Stoki północne są na ogół łagodniejsze, od samego bowiem Dunaju nizina podnosi się stopniowo, przechodząc w wyżynę podbałkańską a potem w pas górski, utworzony z szeregu mniej więcej równoległych grzbietów. Oczywiście obszar bałkański — w przeciwieństwie do Niziny Naddunajskiej — jest bardzo zalesiony, przy czym w niższych częściach gór mamy obszerne lasy dębowe, wyżej lasy bukowe i jodłowe. Odsetek ziem uprawnych, istniejących zresztą w niższych częściach stoków górskich, jest stosunkowo niewielki, tak że przeważnie dosięga najwyżej 20% obszaru. Odsetek ten zwiększa się nieco w kierunku zachodnim i wschodnim, a więc w kierunku zmniejszania się wysokości gór. W związku z niewielką ilością ról, ponieważ góry w wyższych swych pasmach przedstawiają rozległe pastwiska naturalne, mamy dość znaczną hodowlę owiec, sięgającą 90 sztuk na km²; większa też jest hodowla bydła rogatego, nawet nierogacizny, której karmienie ułatwiają w dużej mierze wspomniane wielkie lasy dębowe. Najważniejszymi osiedlami w obszarze bałkańskim są: *Wraca* (17.000 mieszk.) na stokach północnych zach. Bałkanu, znane z tkactwa, *Sevlievo* i *Gabrovo* (17.000 mieszk.) oraz *Tirnowo* (ok. 15.000 mieszk.) w dorzeczu Jantry i jej dopływu Rosicy na półn. podgórze *Šipka Balkanu*. Ostatnie miasto leży nawet na wprost wylotu wąwozu *Szyпка*. We wsch. części Bałkanu, przechodzącej w *Deli Orman*, mamy z ważniejszych miast *Türgovište* (11.000 mieszk.) i *Šumen* (26.000 mieszk.), czyli Szumla, ostatni znany jako turecki ośrodek rolniczy oraz garbarski. Do większych miast tego obszaru należy też *Razgrad* (16.000 mieszk.), położony nad

rz. Białym Łomem, już na pograniczu z Niziną Naddunajską, oraz największe miasto po stolicy państwa i Płowdiwie — rozłożony nad Morzem Czarnym najważniejszy port Bułgarii — *Warna*. Miasto to, liczące z górą 70.000 mieszkańców, położone u ujścia rz. Devnji, tworzącej w pobliżu miasta rozległe Jezioro Devnijskie, znajduje się właściwie w dolinie rzecznej, obramowanej odgałęzieniami Bałkanów, sięgającymi w pobliżu wybrzeża morskiego zaledwie niewiele ponad 200 m

Warna.

Fot. Batakliov.

n. p. m. Warna, w bułgarskiej pisowni Varna, jest to miasto dziś uprzemysłowione i jako największy port morski kraju bardzo handlowe. Ma połączenie kolejowe przede wszystkim z portem Ruse nad Dunajem, poza tym wzdłuż północnych stoków Gór Bałkańskich ze stolicą kraju Sofią. Połączenie z Burgas, drugim portem na Czarnym Morzu, tylko morzem. Warna zaznaczyła się w dziejach słynną bitwą r. 1444, w której zginął nasz i węgierski król Władysław, syn Jagiełły, zwany stąd Warneńczykiem. Warna słynie jako znana miejscowość kąpielowa. W odległości 6 km od niej na wschód znajduje się miejscowość *Euxinograd*, letnia rezydencja królewska. W pobliżu Warny znajdują się niezmiernie interesujące naturalne olbrzymie kolumny z piaskowca, utworzone przez erozję. Na południe od Emona Balkan znajduje się na osobliwym półwyspie, połączonym z lądem długim wąskim przesmykiem, m. *Nesebur* czyli *Mesemvrija*.

Dolina Sofijska. Niewielki to obszar, nawet najmniejszy ze wszystkich, na jakie dzielimy Bułgarię, natomiast ważny ze względu na stolicę całego kraju. Dolina, którą można by również nazwać kotliną, gdyż otaczają ją ze wszystkich stron grzbiety górskie: od północy początek Centralnego Bałkanu, od wschodu rozgałęzienie Średniej Góry — należące do systemu Bałkanów. Od południa mamy Góry Vitoša, potężną odrębną grupę skał wylewnych, malowniczą, silnie zalesioną, niewątpliwie stojącą jednak poza Bałkanami, w łańcuchu starszych pochodzeniem Rodopów. Kotlina ta, której powierzchnia wznosi się średnio ponad 550 m n. p. m., od północo-zachodu ma najniższe wzniesienia graniczne, oddzielające ją od doliny

Nesebur czyli Mesemvrija. Fot. Bułg. Biuro Fotogr. Pras.

Niszawy już na terenie Jugosławii. Do urodzajnych nie należy, cechuje ją też dość ostry klimat. Południkowo przecina Dolinę Sofijską wspomniana przez nas rz. Isker, wypływająca z dalej na południu położonej Rila Planiny i malowniczo przecinająca w poprzek pasmo Bałkanów w swym biegu

Sofia.

Fot. dr St. Gorzuchowski.

ku Dunajowi. Drobne dopływy jej — płynący od wschodu Stary Isker i od zachodu Blato — przecinają dolinę bardziej równoleżnikowo z obydwu stron bocznych, tj. północy i południa, przybierając mnóstwo drobniejszych jeszcze dopływów. Stolica *Sofia*, w średniowieczu zowiąca się *Šredec*, znajduje się mniej więcej w samym środku doliny. Położenie jej w odległości zaledwie 40 km od granicy jugosłowiańskiej nie jest dla miasta i państwa zbyt szczęśliwe i dogodne ze wzglę-

dów strategicznych, toteż broni ją od zachodu, zwłaszcza pod *Sliwnicą*, szereg fortyfikacji. Natomiast geograficzne położenie Sofii jest bardzo dogodne, tu bowiem podobnie jak w jugosłowiańskim Belgradzie krzyżują się drogi komunikacyjne ze środkowej Europy przez Węgry do Konstantynopola i Azji Mniejszej oraz z Rumunii i Bułgarii wschodniej — doliną Strumy ku Salonikom nad Morzem Egejskim. Sofia w ostatnich kilkudziesięciu latach z małego miasteczka o charakterze wschodnim zamieniła się na dość duże i wcale nowoczesne miasto, liczące obecnie ok. 320.000 mieszkańców. Stanowi ona istotnie polityczne i kulturalne centrum całego kraju. Z ważniejszych budowli wymienić należy pałac królewski, sobór czyli katedrę św. Aleksandra Newskiego, jedną z największych świątyń prawosławnych na Bałkanach, państwowy uniwersytet założony w 1904 r., wolną wszechnicę, powstałą w 1920 r., gmach Biblioteki Narodowej. Szereg ministerstw posiada okazałe budowle własne, jak również niektóre muzea itp. Istnieje też ogród zoologiczny i botaniczny. Mamy także w Sofii wielkie kąpiele siarczane, jak w wielu miejscach najbliższej okolicy. Sofia jest stolicą państwa dopiero od r. 1878. Rozchodzi się też z niej we wszystkich kierunkach wiele lepszych dróg kołowych. Miasto ma poważnie rozwinięty handel i sporo ośrodków przemysłowych, zwłaszcza cukrowni i tkalni.

Obszar południowego podgórze Bałkanów. Jak już wspomniano wyżej, południowe stoki Bałkanów są bardziej strome od północnych, bardziej też imponująco się przedstawiają i malowniczo. Otóż zaczynając od południowych stoków Złatiška Planiny mamy ku wschodowi obszar, który chcemy króciutko omówić. Obszar ten składa się nasamprzód z dość wąskiej doliny rz. Topolnicy, która wypływając spod stóp Veżenu (2.200 m) między Złatišką Planiną a Śrędną Górą przedziera się malowniczo ku zachodowi, przecinając poprzecznie ostatni grzbiet i skręcając na południo-wschód ku Maricy. W dolinie Topolnicy najważniejszymi osiedlami są u stóp Planiny — wieś *Złatica* i w pobliżu niej znany z taktwa *Pirdop*. Między wschodnią częścią Śrędnej Góry a Veżenem i Trojańską Planiną — na dziale wodnym pod Veżenem — rozpoczyna się płynąca ku wschodowi, zaczynająca się tu rzeka Strjema. Gdy niemal na stokach najwyższego szczytu Śrędnej Góry, zwanego Bogdanem (1.573 m), jeszcze nad jednym ze źródłowych dopływów Topolnicy mieści się miasteczko *Koprištica*, u stóp Veżenu mamy miasteczko *Klisura*, za którym dolina Strjemy stopniowo rozszerza się, zamieniając na sporą trójkątną wyżynę. Przedziera się przez nią teraz ku południowi Strjema, uchodząc pod Płowdiwem do Maricy. W północnej części tego trójkąta, który przecinają drogi ciągnące się od samej stolicy przez opisane doliny, u stóp najwyższego szczytu Bałkanów — Jumrukczalu (2.375 m) — znajdują się dwa miasteczka: *Sopot*

i *Karlovo*. Z okolic tych dwu niewielkich zresztą osiedli zaczyna się, ciągnąc dalej ku wschodowi, teren najintensywniejszej uprawy róż do wyrobu wonnych olejków. Uprawa tych roślin jest szczególnie specjalnością Bułgarii. Za dopływem Strjemy, Belareką, płynącą gwałtownie w stromym wąwozie z Jumruk Čala, mamy przełęczowy grzbiet łączący Šipka Bałkan z przedłużeniem Śrędnaj Gory, tzw. Sürneną

Pazardžik w dolinie Maricy. Fot. dr St. Gorzuchowski.

Gorą, wspólnie zwanych Antybałkanem. Tutaj nieco na wschód od Jumrukczala wypływa główny dopływ Maricy, Tundża. U wschodnich stóp tego przełęczowego grzbietu mamy miasteczko *Kalofer*, od którego Tundża skręca na wschód, płynąc po południowej części dość szerokiej (średnio 10 km) doliny *Kazanliku*, zwanej też *Tulovsko Pole*. Dolinę tę, niezmiernie malowniczą dzięki przepięknym widokom na Bałkan i Antybałkan, a pełną uroku dzięki nie kończącym się polom róż, które tu mają swoje centrum, przecina poprzecznie mnóstwo płynących z gór drobnych potoków i ciągnąca się w dalszym ciągu wspomniana już szosa od Sofii, mająca tu rozgałęzienie: na północ nasamprzód przez przełęcz *Szypkę* (pod *Kazanlikiem*) a dalej przez *Tipuriską Planinę* do wsi *Tulovo* oraz na południe przez *Sürneną Gorę* do m. *Stara Zagora* w dolinie *Maricy*. Głównym miastem „doliny róż” — jak nazywają *Tulavsko-Pole* — jest *Kazanlik*, niewielka (ok. 16.000 mieszk.) miejscina, stanowiąca jednak ośrodek wyrobu olejku różanego z niezliczonej ilości róż, uprawianych na polach całej doliny i w ogóle wzdłuż całego górnego biegu rz. *Tundży* i wspomnianych powyżej rzek *Strjemy* i *Topolnicy*. Dalej na wschód, gdzie *Sürnena Gora* zbliża się bardziej ku Bałkanom, mianowicie ku *Slivneńskiej Planinie*, u stóp ostatniej, otoczone z trzech stron górami, rozłożyło się m. *Sliwno*, bułg. *Sliven* (32.000 mieszk.), znane z przemysłu tkackiego i młynarskiego, poza tym stanowiące ważny węzeł komunikacyjny, gdyż krzyżuje w sobie szosy wiodące od Sofii do *Płowdiwa* i przez Bałkan do *Szumli*.

Obszar Sakar-Sandży. Główny dopływ Maricy — *Tundża* zaraz za *Slivenem* skręca raptownie na południe (sam *Sliven* nie leży nad *Tundżą*, tylko nad jednym z jej drobniejszych dopływów), płynąc po coraz bardziej rozszerzającej się dolinie i coraz silniej meandrując. W okolicach m. *Jambola* dolina wzdłuż rzeki jest dosyć zabagniona. Otóż nasamprzód od tej doliny, rozszerzającej się niemal aż do granic tureckich, gdzie dopiero występują większe wzgórza a od strony południowo-zachodniej mamy nawet już dość wysoką (824 m) *Sakar Planinę* — cały niewielki zresztą obszar, mający oparcie na wschodzie o *M. Czarne*, graniczący na południu z *Tundżą*, od północy zaś opierający się o południowe podgórze *Wschodniego Bałkanu*, ma nazwę *Sakar Sandży*. Jest to północne zakończenie wzniesień *Istranca Daglari* położonych już na tureckim terytorium *Półwyspu Bałkańskiego*, stopniowo obniżające się ku północy i *Morzu Czarnemu*. Pod względem geologicznym omawiany obszar należy jak całe *Rodopy* do *hercyńskiego okresu górotwórczego*. *Sakar Planina* i jej ciąg dalszy na wschód od *Tundży* składa się z łupków krystalicznych, przeciętych tu i ówdzie pokładami paleozoicznymi oraz skałami wylewnymi. Wzdłuż granicy tu-

Płowdiw u stóp wzgórz sienitowych.

Fot. Minjou.

reckiej przeważa paleozoikum, również z wtrąceniami wylewnych porfirów i andezytów; ob-ramowane jest jednak od północy pasem utworów fliszowych (kreda i trzeciorzęd). Za tym pasem nizinny już obszar, ciągnący się między Burgas a Jambolem do stóp Bałkanu, miejscami pod pokrywą czarnoziemiu zresztą na ogół żyznych gleb „kasztanowych“ ma wszędzie

w podłożu skały wylewne. Cały obszar pod względem rolniczym zbytnio się nie zaznacza, mając stosunkowo mało (do 20%) ziem uprawnych, lepiej natomiast przedstawia się pod względem hodowlanym, zwłaszcza owiec (8.592 sztuki na km²) i bawołów. Na południe od Burgas — uprawa winorośli i kopalnie miedzi. W zachodniej części rozwinięte jedwabnictwo. Głównymi osiedlami obszaru stosunkowo słabo zaludnionego, bo w wschodniej części gęstość zaludnienia dosięga zaledwie 30 mieszk. na km², są miasta: Burgas, Jambol, Sozopol i Topolowgrad. *Burgas* nad Zatoką Burgaską i w pobliżu obszernych nadmorskich jezior o nazwach: Atanasovsko i Vajakojsko, to drugi z rzędu port Bułgarii (pierwszy Warna). Ma około 37.000 mieszk. i prowadzi ożywiony handel produktami rolniczymi a także wełną. Połączony koleją przez Jambol i Starą Zagorę z Płowdiwem. *Jambol* (ok. 25.000 mieszk.), położony w dość dogodnym położeniu przy kolei Burgas—Płowdiw, choć w trochę malarycznej okolicy, znany jest jako dość ruchliwy ośrodek handlowy. *Sozopol* to niewielki port już przy nasadzie Zatoki Burgaskiej, główne miasto okręgu winnic, ciągnącego się tutaj wzdłuż rzeki i Jeziora Mandra oraz południowych brzegów zatoki. *Topolowgrad* stanowi niewielkie miasteczko u północnych stóp Sakar Planiny, w pasie znanym z większego rozpowszechnienia jedwabnictwa.

Dolina Maricy. Największa po Dunaju rzeka Bułgarii i najbardziej znana, a będąca dla kraju tym, czym Wisła dla Polski — sercem arteryj wodnych, wstawiona w licznych pieśniach ludowych, opiewana też w znanym hymnie narodowym bułgarskim „Szumi Marica okrwawena, płacze wdowica ljuto ranena“ — rzeka Marica w całym swoim biegu górnym i środkowym przecina dolinę wzdłuż, tj. w kierunku równoleżnikowym, niemal po środku; skupia ona w sobie wody licznych dopływów płynących z północy, ze stoków Bałkanu i Antybałkanu, zarówno jak i od południa, z dzikich głębi mało dotąd znanych Gór Rodopskich. Największy dopływ Maricy — Tundża odgranicza dolinę Maricy od obszaru Sakar Sandży i to tylko częściowo, gdyż w samych widłach tych rzek mamy wspomnianą Sakar Planinę — zaliczaną nie do doliny Maricy, lecz do owego obszaru. Dolina Maricy ma średnią wysokość ok. 250 m n. p. m., choć mniej więcej od Płowdiva w dół biegu samej rzeki Maricy dolina obniża się i poniżej 150 m n. p. m. Dolinę wypełniają przede wszystkim w części górnej, do Strjemy, osady aluwialne, ciągnące się dalej wzdłuż rzeki; za Strjemą jednak występują też w dolinie osady trzeciorzędowych wapieni i glin. Koło Płowdiva i Borisovgradu po prawym brzegu Maricy mamy występowania sporych partii skał wylewnych, jak np. sienity, porfiry i andezyty, które upiększają i tak malowniczy krajobraz. Dolina Maricy jest dość urodzajna, o ciepłym stosunkowo klimacie wskutek zasłonięcia przez góry od

północy. Rozwinięte rolnictwo, nad brzegami Maricy na zachód od m. Pazardżika winnice, na wschód od Płowdiwa — uprawa ryżu, koło Czirpana również winnice. Mniej więcej od rzeki Gul, jednego z mniejszych lewobrzeżnych dopływów Maricy, ku wschodowi rozpościera się pas zwiększonych upraw zbożowych, obejmujących ok. 30% ogólnej powierzchni. Głównym miastem doliny Maricy jest największe po stolicy miasto Bułgarii *Płowdiw* (dawn. *Filipopol*), ok. 100.000 mieszk.,

Monaster w Bačkovie u półn. stóp Gór Rodopskich.

Fot. Bułg. Biura Fotograf. Pras.

rozłożone po obu brzegach Maricy. Posiada wiele świątyń chrześcijańskich jak i meczetów oraz innych budynków publicznych, rozwinięty przemysł browarniczy, gorzelniczy, fabryki tkackie (sukna, jedwabie, materiały bawełniane), garbarnie, przemysł tytoniowy i dywanowy, — w związku z czym znaczny handel, umożliwiony dzięki położeniu nad rzeką i w węźle kolejowym. Do Bułgarii wcielony 1885 r., poprzednio stolica autonomicznej prowincji tureckiej, zwanej Rumelią Wschodnią. W r. 1928 poważnie został zniszczony przez silne trzęsienie ziemi. Z innych miast — wspomniany *Pazardżik* ma ok. 25.000 m. *Stara Zagora* (ok. 30.000 m.), położona już u południowych stóp Sürnenej Gory, w bardzo żyznej okolicy; znana z okolicznej uprawy winorośli i róż, posiada też kąpiele mineralne, fabryki żelazne, garbarnie i olejarnie. Miasto *Haskowo* (27.000 mieszk.) położone jest już na podgórzu Rodopów, zwanym Uzundżovo. Cała dolina Maricy miast większych nie posiada wiele, natomiast dość sporo bogatych wsi wśród wielkich sadów owocowych i nadrzecznych lasów.

Obszar Rodopski. Jest to jedna z większych krain naturalnych Bułgarów, mało jednak zaludniona i wskutek braku dróg mało na ogół znana, zbudowana z gnejsów i łupków krystalicznych, podartych licznymi i wielkimi płatami skał wylewnych. Masyw Rodopski przecina wiele dość szerokich dolin rzecznych, tworzących dość bezładny labirynt; porosły jest prawie do 1.900 m n. p. m. wielkimi lasami liściastymi i iglastymi; wyżej przedstawia pastwiska a w najwyższych miejscach gołe turnie z widocznymi śladami zlodowacenia dyluwialnego. Jak to już podawano, główny trzon Rodopów to Rila Planina w zachodniej części całego masywu, mająca najwyższy szczyt całej Bułgarii — Mus Alla (2.930 m). Rila Planinę żłobią nie tylko wysokie zadrzewione szczyty, ale i piękne lasy, liczne moreny i jeziora górskie, niewielkich zresztą rozmiarów, oraz hale. W okolicach Rila Planiny przeważa uprawa żyta, zresztą w zachodniej części Rodopów w ogóle upraw niewiele. W dolinie Mesty — koło Nevrokopu — są wielkie winnice i uprawa tytoniu oraz malin. Wzdłuż granicy greckiej przeważa kukurydza nad innymi uprawami, w dorzeczu Nidy — uprawa tytoniu, maku, nawet gdzieniegdzie bawełny, tu i ówdzie również hodowla jedwabników. W tej części Bułgarii spośród zwierząt hodowanych i domowych przeważają nad końmi muły i osły. Z bogactw kopalnych Rodopy mają węgiel brunatny, glinki porcelanowe, miedź, ołów, cynk, srebro, nawet

w kilku miejscach łupki bitumiczne. Rodopy to kraina bardzo słabo zaludniona, szczególnie w części zachodniej. Z większych miasteczek na uwagę zasługuje jedynie w dolinie Mesty niedaleko granicy greckiej położony *Nevrokop*. Wśród gór — wiele ustronnych lecz bogatych klasztorów, mających wspaniałe budowle. Do najśłynniejszych należy monaster Ryłski na wysokości 1.154 m n. p. m., na malowniczych stokach południowych Rila Planiny, goszczący nieraz kilkanaście tysięcy pątników i będący czymś w rodzaju bułgarskiej Częstochowy, gdyż jest ośrodkiem wielu religijnych i narodowych pamiątek Bułgarów.

Obszar dorzecza Strumy. Ta kraina naturalna Bułgarii jest pasem pogranicznym między Jugosławią od zachodu i Grecją od południa. Jest to ściśle, jak nazwa mówi, obszar dorzecza Strumy, mający naturalne bariery górskie dokoła siebie: Góry Vitoša od północy, Rila Planinę i Pirin Planinę od wschodu, od zachodu zaś pograniczną Osogową i Malesewską Planinę, od południa — pograniczne z Grecją góry: Óros Kerkini Béles, Tsinghélión Óros. Pod względem geologicznym cały ten obszar należy do Masywu Rodopskiego. W północnej części przeważają wapień i łupki jurajskie oraz triasowe, na południe od Radomiru i Kjustendilu pas wapieni i glin trzeciorzędowych, występujący powtórnie a osobno na linii Sveti Vrač i Melnik do samej granicy greckiej. Łupki krystaliczne z obszernymi wtrąceniami skał wylewnych występują najszerzej w narożu pogranicza grecko-jugosłowiańskiego, w Osogowej Planinie na zachód od Küstendilu i koło Trünu na Znepolu. Rzeka Struma nie tworzy szerokiej doliny z wyjątkiem okolic koło Radomira, Küstendilu, wreszcie przy ujściu do niej jednego z najgłówniejszych dopływów — Strumicy, wypływającej z południowej Jugosławii. W północnej swej połowie obszar Strumy posiada stosunkowo dużo ziem uprawnych (powyżej 30% powierzchni), w południowej bardzo mało (do 10%); i tu, i tam przeważają lasy i pastwiska. W północnej części hodowla nierogaczyny dosięga 12 sztuk na km², owiec zaś — 90 sztuk na km². W południowej części przewaga osłów i mułów nad końmi. Gęstość zaludnienia bardzo niejednolita. W trójkącie Radomir-Küstendil-Dupnica mieszka do 75 ludzi na km²; dookoła tego trójkąta, z wyjątkiem części górskiej Rila Planiny i gór Vitoša — gęstość stopniowo się zmniejsza, spadając do 50 mieszk.; w południowej części nie dosięga zaś nawet 30 mieszk. na km², z wyjątkiem wspomnianej doliny Strumicy, zwłaszcza koło miasta Petriča.

Górna Dżumaja.

Fot. dr St. Gorzuchowski.

Z bogactw mineralnych mamy na obszarze Strumy w wielu miejscach złoża węgla brunatnego, eksploatowane częściowo, pokłady łupków bitumicznych, rudy ołowianej i srebrnej. Dolinę Strumy, tworzącą w niektórych miejscach głęboki wąwóz, przez którą też wiedzie przerzucająca się wciąż z jednego brzegu rzeki na drugi linia kolejowa z Sofii do Küstendilu a przez Dupnicę do granicy greckiej, zdobią miejscami winnice. Główniejszymi osiedlami są tu: wymie-

nione m. *Küstendil* (17.000 mieszk.) z ruinami gmachów starożytnych, niegdyś ośrodek kopalń srebra i złota, dziś tylko zasobne w źródła mineralne; m. *Dupnica* (ok. 17.000 mieszk.), położone 35 km na wschód od poprzedniego, u stóp zachodnich Rila Planiny, mające również gorące źródła mineralne i dużą w okolicy uprawę tytoniu oraz rozwinięte sadownictwo. W południowej części krainy największymi osiedlami są *Petrič* w dolinie Strumicy i *Melnik* nad jednym z lewych dopływów Strumy, pierwszy zaledwie niespełna 3 km od granicy z Grecją.

BUŁGARIA JAKO PAŃSTWO

Dzieje powstania. — Ustrój. — Władze. — Herb. — Flaga państwowa. — Wojskowość. — Sprawiedliwość. — Stosunki ludnościowe. — Stosunki religijne. — Finanse. — Oświata. — Miary i wagi.

Bułgaria należy do tych osobliwych krajów, które stanowią chyba unikat w dziejach. Oto w ciągu dwunastowiekowego swego istnienia dwukrotnie traci ona niepodległość i trzykrotnie uzyskuje — ostatnio dopiero w r. 1908 — faktyczną niepodległość, usuwając nad sobą protektorat dotychczasowy Turcji. Nowe państwo w r. 1912, sprzymierzywszy się z ówczesną Serbią, Czarnogórzem i Grecją, uderza na Turcję zwycięsko, ale późniejszy podział uzyskanych terytoriów spowodował w następnym roku drugą wojnę bałkańską, w której Bułgaria poniosła klęskę od swych dotychczasowych sprzymierzeńców i Rumunii, która się do nich przyłączyła. Choć wówczas mimo klęski obszar państwa wzrósł do 111.000 km², faktycznie najwięcej zyskali na walkach sprzymierzeńcy, mimo że ciężar ich spadł głównie na Bułgarów. W wojnie światowej w roku 1915 Bułgaria przyłącza się do państw centralnych, ale wraz z nimi pobita w r. 1918, pokojem w Neuilly (pod Paryżem) zmuszona jest oddać największy i najważniejszy obszar — zdobyty na Turcji dostęp do Morza Egejskiego oraz pewne skrawki posiadanych ziem Jugosławii, przez co znów traci ok. 8.000 km², dochodząc do obszaru, jaki dziś posiada, tj. do 103.146 km². W związku z ostatnimi zmianami terytorialnymi, dokonany przez Niemcy przez przyłączenie Austrii i okrojenie Czechosłowacji, Bułgaria wznawia starania o uzyskanie terenów w Jugosławii, zamieszkałych przez Bułgarów oraz koniecznego dla jej rozwoju dostępu do Morza Egejskiego.

Bułgaria stanowi obecnie królestwo (Carstwo Błgarija) konstytucyjne. Według konstytucji jeszcze z r. 1879, poprawianej i uzupełnianej w latach 1893 i 1911, władza prawodawcza należy do jednej tylko izby, złożonej z 227 członków, zwanej Narodnym Sobranie, wybieranej w powszechnym głosowaniu na 4 lata w stosunku 1 poseł na 20.000 mieszkańców. W r. 1927 został zaprowadzony proporcjonalny system wyborów, wskutek którego przy miejscowych stosunkach i układzie politycznym wewnętrznym nastąpił w roku 1934 zamach stanu i Narodne Sobranie zostało rozwiązane; miało ono nie być zwołane dotąd, dopóki nie nastąpi odpowiednia zmiana kon-

Wieś Rila.

Fot. dr St. Gorzuchowski.

stytucji i praw wyborczych. Władzę administracyjną sprawuje w państwie premier i 10 ministrów mianowanych przez króla. Cały kraj podzielony jest na 7 tzw. oblasti, czyli jakby województw, z gubernatorami na czele; oblasti dzielą się na okręgi, te zaś na gminy (municipia).

Herbem Bułgarii jest złoty stylizowany lew z koroną na głowie, na ciemnoczerwonym polu. Flaga narodowa Bułgarii składa się z trzech równych poziomych pasów: górny barwy białej, środkowy zielonej a dolny czerwonej.

Przed wojną światową siły zbrojne Bułgarii mogły osiągnąć około 500.000 żołnierzy przy ok. 4.000 oficerów. Po traktacie w Neuilly armię bułgarską ograniczono do zaledwie 20.000 żołnierzy, zabraniając przymusowego poboru do wojska, zezwalając jedynie na posiadanie straży granicznej, żandarmerii i straży leśnej w ogólnej liczbie najwyżej 10.000. Toteż jeszcze w r. 1936 czynna armia bułgarska liczyła 1.006 oficerów i 18.975 żołnierzy i podoficerów, zorganizowanych w 4 pułki piechoty po 3 bataliony każdy, 3 czteroszwadronowe pułki kawalerii, 8 trójbateryjnych grup artylerii i 3 bataliony inżynierskich i innych pomocniczych grup wojskowych. Zabroniono też Bułgarii posiadać powietrzną flotę lądową czy morską. Traktat w Neuilly pozbawił też państwo wszystkiej floty morskiej, z wyjątkiem pewnych jednostek zbrojnych na Dunaju dla celów policyjnych i ochrony rybactwa na tej rzece. Dziś prawdopodobnie Bułgaria za przykładem Niemiec przestała przestrzegać postanowień narzuconego jej przez koalicję traktatu i niewątpliwie w miarę słabych zresztą swych sił zbroi się, ile tylko może.

Wymiar sprawiedliwości w Bułgarii na zasadzie konstytucji i dekretu królewskiego z końca 1934 r. wykonywany jest przez sądy obwodowe, rezydujące w głównych miastach okręgów, sądy oblastne, wreszcie sądy apelacyjne i Najwyższy Sąd Kasacyjny, dwa ostatnie w stolicy, poza tym sądy apelacyjne w m. Ruse i Plovdvie.

Bułgaria według obliczeń z 1926 r. liczyła 5,478.741 mieszkańców, z czego 2,743.025 mężczyzn a 2,735.716 kobiet, tj. po 50%. Na dzień 1 stycznia 1935 obliczenia wykazały ludności w Bułgarii już 6,077.939, tj. o 11% więcej, w czym mężczyźni było 3,058.392, tj. 50,2%, a kobiet 3,024.046, tj. 49,8%. Przypuszczać należy na podstawie powyższych danych, że z końcem 1938 r., Bułgaria liczyła okragło 6,400.000 mieszkańców. Rozmieszczenie ludności według prowincji administracyjnych podamy na końcu opisu Bułgarii. Co się tyczy przyrostu naturalnego, jak prawie we wszystkich współczesnych krajach z wyjątkiem tych, w których zwyciężyły prądy narodowe, w Bułgarii widzimy niestety systematyczny jego spadek. Oto gdy jeszcze w r. 1934 przyrost naturalny sięgał 16‰, w roku 1936 miał tylko 11,5‰ a w roku 1937 jeszcze mniej, 10,5‰. Pod względem gęstości zaludnienia, jeżeli przyjmiemy, że Bułgaria liczy ostatnio około 6,400.000 ludności, wypada 62 mieszkańców na km², co stawia kraj ten w liczbie dość gęsto zaludnionych, choć nieco mniej niż jej bratnia sąsiadka od zachodu — Jugosławia (63,4). Ruch ludności przedstawi nam załączona poniżej tabliczka:

Rok	Małżeństw	Urodzeń	Zgonów	Nadwyżki urodzeń
1935	48.141	160.951	89.086	71.865
1936	48.950	159.146	87.723	71.423
1937	50.772	150.040	84.432	65.608

W świetle tych cyfr wnosić należy, że Bułgaria liczy obecnie nawet więcej niż owe przewidywane 6,400.000 mieszkańców. Wspomnieć warto, że jest stosunkowo dużo starców, liczących ponad sto lat. Emigracja i imigracja w życiu Bułgarii nie odgrywa obecnie większej roli, gdyż

np. w roku 1933 wyjechało z kraju tylko 5.695 osób, z czego 193 poza Europę, przybyło zaś 1.941, ubytek w ten sposób sięgał tylko 3.754; dawniej jednak ruch emigracyjny był większy i do samej Ameryki wyemigrowało kilkadziesiąt tysięcy Bułgarów. Nie mamy nowych danych statystycznych, dotyczących wieku ludności kraju. Krwawe wojny ostatnich lat wyniszczyły poważnie element ludnościowy w sile wieku, należy więc sądzić, że przewagę ma dziś młodsze pokolenie, którego tyle co roku przybywa. Co się tyczy składu ludności pod względem stanu cywilnego, na podstawie danych z 1934 r., stosunki w Bułgarii przedstawia poniższa tabliczka:

Klasztor Ryliki.

Fot. dr St. Gorzuchowski.

St a n	Mężczyzn	Kobiet	Razem
Było stanu wolnego	1,575.401	1,390.675	2,966.076
„ poślubionych	1,381.096	1,388.778	2,769.824
„ owdowiałych	90.462	235.773	326.235
„ rozwiedzionych	6.568	8.466	15.037
„ stanu niewiadomego	366	404	770

Stosunki narodowościowe i wyznaniowe Bułgarii przedstawione już były w końcowej części działu poświęconego fizjografii kraju. Tutaj dodać należy, że Bułgaria, w której panującym wyznaniem jest prawosławie, Kościół swój ma zorganizowany w ten sposób, że na jego czele stoi synod, a cały kraj podzielony jest na kilkanaście podległych mu diecezji, rządzonych przez biskupów i arcybiskupów. Ludność Bułgarii w przeważającej mierze jest wiejska, gdyż przypada na nią jakieś 78% ogółu mieszkańców, gdy na miasta tylko 22%. Bułgaria posiada 14 miast z ludnością powyżej 15.000. Są to następujące (stan z 1934):

1. Sofia	287.095	8. Stara Zagora	29.825
2. Płowdiw (Filipopol)	98.883	9. Jambol	24.920
3. Warna	69.944	10. Haskovo	26.516
4. Ruszczuk (Ruse)	49.447	11. Szumla (Šumen)	25.486
5. Burgas	36.230	12. Pazardżik	23.228
6. Sliwno (Sliven)	30.571	13. Widyn (Vidin)	18.465
7. Plewna (Pleven)	31.520	14. Küstendil	16.241

Istnieje poza tym może drugie tyle miast z ludnością powyżej 10.000; reszta to już drobne miasteczka, choć mogące nieraz mieć pewne lokalne znaczenie.

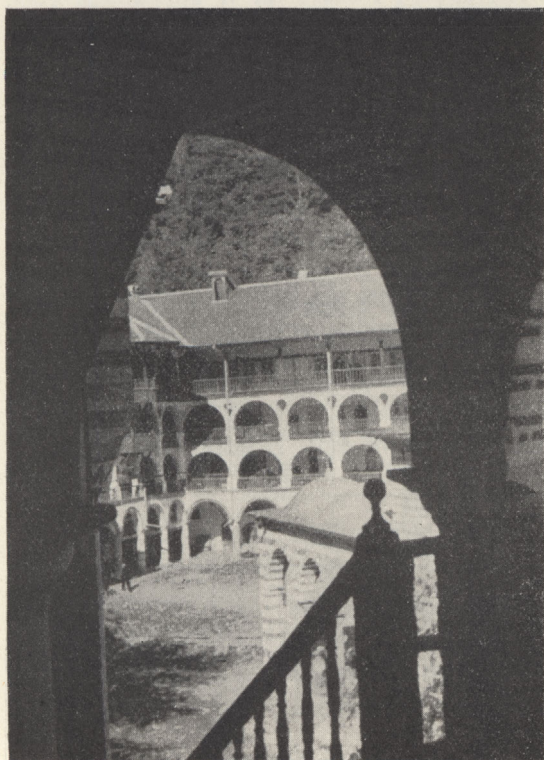
Stosunki finansowe Bułgarii podobnie jak Jugosławii nie są jeszcze zadowalające. Bułgaria na ogół jest krajem dość ubogim, bardzo mało uprzemysłowionym. Waluta bułgarska stoi bardzo nisko. Podstawową jednostką jej jest lew, dzielący się na 100 stotinek. W końcu marca 1938 wartość parytetowa 1 lewa równała się 6,44 grosza, kursowa nieco więcej, bo 6,6 grosza, co już jednak dobrze świadczy o walucie. Budżet Bułgarii w ostatnich kilku latach przedstawiał się następująco:

Rok budżetowy	Dochody w tys. lewów	Rozchody w tys. lewów	Saldo w tys. lewów
1932/33	4,751.096	5,267.216	—516.120
1933/34	4,986.955	4,478.964	+507.991
1934/35	5,330.000	5,330.000	budżet zrównoważ.
1935	5,695.120	5,695.000	" "
1936	6,163.000	6,163.000	" "

Żebyśmy się mogli bliżej zorientować w źródłach dochodów państwa i rodzajach jego wydatków, rozpatrzmy szczegółowiej budżet z r. 1936. Otóż na wpływy złożyły się w tym roku następujące pozycje w kolejności zstępczej: podatki pośrednie 2.384,640.000 lewów, różne wpływy z różnic budżetowych za poprzednie lata i z wpływów z pożyczek publicznych itp. — 2.098,272.000 lewów, koleje, poczty, telefony i telegrafy — 470,727.000 lewów, opłaty różne,

taksy — 432,000.000, podatki bezpośrednie — 382,000.000 lewów, majątki państwowe — 309,001.000 lewów, wreszcie grzywny i rekwizycje — 87,000.000. Wydatki budżetowe natomiast przedstawiały się następująco: ministerstwo finansów — 2.443,461.000 lewów, ministerstwo wojny — 1.051,777.000 lewów, ministerstwo oświaty — 873,875.000 lewów, ministerstwo spraw wewnętrznych — 476,076.000 lewów, ministerstwo rolnictwa — 327,250.000 lewów, ministerstwo kolei, poczt i telegrafów — 288,698.000 lewów, ministerstwo robót publicznych — 251,700.000 lewów, ministerstwo sprawiedliwości — 166,256.000 lewów, ministerstwo spraw zagranicznych — 156,786.000 lewów, ministerstwo handlu — 69,735.000 lewów, wreszcie administracja itp. — 57,937.000 lewów.

Długi państwowe Bułgarii w połowie 1936 r. sięgały: długi zagraniczne — 18.829,408.000 lewów, wewnętrzne — 8.054,399.000 lewów. Obieg banknotów z końcem 1934 r. osiągnął kwoty 2.448,900.000 lewów, w styczniu 1937 r. — 2.399,080.000 lewów. Bank Bułgarii, mający kapitału zakładowego 500,000.000 lewów, w styczniu 1937 miał 1.652,498.000 lewów w złocie

Wnętrze klasztoru Rylskiego.

Fot. dr St. Gorzuchowski.

i różnych asygnat na 3,866,400.000 lewów. Bułgarski Bank rolny posiada kapitału 760,209.882 l. Bułgarski Międzynarodowy Bank dla ułatwienia i zachęty rozwoju handlu zagranicznego — ma kapitał 75,000.000 lewów. W końcu 1935 r. depozyty 563 Poczтовых Kas Oszczędności z przeszło 750.000 wkładów sięgały sumy 2.252,100.000 lewów.

Pod względem oświatowym, mimo obowiązkowego nauczania powszechnego dla dzieci od lat 7 do 14, Bułgaria nie stoi zbyt wysoko. Dane z roku 1934 wykazywały wśród ludności w wieku ponad 7 lat średnio analfabetów 1,558.770, tj. 31,5%, przy czym wśród nich przeważały kobiety, wśród których analfabetek było aż 1,056.773, czyli 42,8%, a tylko 503.997, tj. 20,4%, mężczyzn. W roku szkolnym 1934/35 szkół początkowych było 5.411 (w tym prywatnych — 692) z 17.992 nauczycielami (w tym 9.168 kobiet) i 714.817 uczniami (w tym 343.928 uczenic), tzw. progimnazjów 1.885, pryw. 60 (z 6.801 nauczycielami) (3.356 kobiet) z 244.507 uczniami (w tym 101.916 uczenic), gimnazjów — 100, w tym pryw. 15, z 1.993 profesorami (w tym 1.006 kobiet) i 46.104 uczniami (17.075 uczenicami). Poza tym 335 różnego rodzaju innych szkół: zawodowych, specjalnych, zwłaszcza gospodarstwa domowego (316), z ogólną ilością 2.135 nauczycieli (w tym kobiet 717) i 33.373 uczniów (w tym 11.843 uczenic). Szkół wyższych posiada Bułgaria tylko 4, mianowicie uniwersytet w Sofii z 318 profesorami (w tym 7 kobiet) i 6.567 słuchaczami (w tym 1.908 słuchaczek), prywatna wolna wszechnica z 38 profesorami (w tym 1 kobieta) i 2.129 słuchaczami (77 słuchaczek), akademia muzyczna z 48 profesorami (w tym 15 kobiet) i 365 słuchaczami (118 słuchaczek), akademia sztuk pięknych z 15 profesorami (1 kobieta) i 149 słuchaczami (32 słuchaczki). Wszystkie te uczelnie znajdują się w stolicy.

W Bułgarii wprowadzony jest system miar i wag metryczny, choć jeszcze w użyciu są takie miary długości jak arszyn (= 67 cm) i wagi jak oka (= 1,28 kg).

Bułgaria jest krajem, który w Europie nie ma większej roli do odegrania, chybaby potrafił wyprzeć Turków z Tracji i ośwładnąć Bosforem i Cieśniną Dardaneelską, na co się nie zanosi, gdyż rozwój współczesnej Turcji usuwa taką możliwość. Przy stosunkowo nie zanadto jeszcze gęstej ludności, odznaczającej się walecznością, choć do pracy wytężonej cokolwiek jeszcze nie zaprawionej, oraz przy znacznych swoich bogactwach naturalnych Bułgaria bardzo prędko może się stać państwem kwitnącym i w znacznej części samowystarczalnym, szczególnie gdy bardziej rozwinię swe życie przemysłowe. Ciągłe pewną przeszkodą dla rozwoju pomyślnego Bułgarii jest niezupełnie dobre ustosunkowanie do sąsiadów, których kosztem została po wojnie światowej uszczuplona terytorialnie i pozbawiona dostępu do Morza Egejskiego. Podkreślić należy, że o ile do czasu wojny światowej kraj ten ulegał moralnemu patronatowi Rosji ówczesnej, wskutek czego też wchłonał w siebie sporo emigracji rosyjskiej po zapanowaniu bolszewizmu, obecnie Bułgaria ma duże sympatie dla Polski, jako kraju przodującego w Słowiańszczyźnie, do której się z ducha i języka zalicza.

Batak, stare budowle.

Fot. dr St. Gorzuchowski.

Tablica statystyczna Bułgarii według podziału administracyjnego.
(Dane z 31. XII. 1934 r.)

Nazwa oblasti	Obszar w km ²	Zaludnienie	Gęstość na km ²	Główne miasta
1. Burgas	13,621	557.756	41	Burgas
2. Plewna (Pleven) . .	15,380	996.686	65	Plewna
3. Płowdiw (Filipopol)	15,840	801.755	51	Płowdiw
4. Sofia	16,920	1,152.053	68	Sofia
5. Szumla (Šumen) .	14,689	1,020.499	70	Szumla
6. Stara Zagora . . .	15,552	809.824	52	Stara Zagora
7. Wraca	11,143	739.366	67	Wraca
Ogółem	103,147	6,077.939	60	

GRECJA

WSTĘP

Nazwa. — Obszar. — Położenie geograficzne. — Podział na krainy naturalne. — Stanowisko na Bałkanach.

Grecja, w języku swoich rodaków Hellas, polską nazwę zawdzięcza prawdopodobnie wyrazowi iliryjskiego pochodzenia — Graikoi, którym Rzymianie nazywali Greków rozsianych tu i ówdzie w ich kraju, zwłaszcza w dolnej Italii. Kraj ten ma chlubną przeszłość, a naród go tworzący, starożytni Hellenowie, których słynny mędrzec Arystoteles uważał za przybyszów z północy, uważany jest za bodaj najwyżej duchowo stojący spośród wszystkich dawnych narodów dla swej wielostronnej i głębokiej kultury, której wpływ oddział na Rzymian i całą następnie Europę. Starożytna jednak Grecja to przedmiot dociekań historyków. Grecja współczesna jest tworem jako państwo stosunkowo nowym, powstałym po setkach lat zmiennych kolei losów i niewoli tureckiej dopiero w 1832 r., rozszerzonym terytorialnie aż do rozmiarów dzisiejszych, ustalonych dopiero w roku 1923 traktatem w Lozannie. Obszar Grecji obecnie wynosi 129,976 km², z czego jednak na Europę przypada 126,048, reszta zaś — 3,928 km² na Azję. Grecja leży na najbardziej południowych częściach Półwyspu Bałkańskiego, otoczona od zachodu Morzem Jońskim, od południa Śródziemnym, od wschodu Egejskim i granicząc na północy z czterema państwami, mianowicie Albanią, Jugosławią, Bułgarią i Turcją. Na wszystkich trzech okalających ją morzach znajduje się mnóstwo większych i mniejszych wysp, które należą do Grecji. Najbardziej północnym punktem Grecji jest okolica m. Ormenion pod 41°44' szer. półn. przy granicy bułgarsko-tureckiej. Najbardziej południowym — wyspa Gaudos na południe od Krety, pod 34°50' szer. półn. Najbardziej zachodnim punktem jest w. Othoni na Morzu Jońskim już prawie w cieśninie Otranto, pod 19°23' dług. wsch., najbardziej wschodnim wyspa Samos koło brzegów Azji Mniejszej, pod 27°5' dług. wschodniej. W tych granicach rozciągłość południkowa Grecji dochodzi do 883 km, równoleżnikowa — do 682 km. Najdłuższe lądowe granice ma Grecja z Bułgarią, mianowicie rozciągającą się na 486 km, potem z Albanią — na 250 km, z Jugosławią — 240 km i Turcją — 206 km, razem więc lądowych granic 1.182 km. Morskich granic — licząc również wszystkie wyspy — jest 13,482 km. Żadne państwo w Europie z wyjątkiem wyspiarskiej Anglii nie posiada takiego stosunku granic lądowych do morskich, co oczywiście jest tylko z korzyścią dla Grecji.

Grecja jest krajem nie tylko bardzo bogato rozczłonkowanym poziomo, ale również i pionowo, wskutek czego już w starożytności była rozbita na szereg odrębnych państw, które nie łatwo

można było scalić. Podział na większe jednostki naturalne jest bardzo trudny, gdyż ukształtowanie powierzchni wielce zagmatwane nie daje ku temu wyraźnej podstawy. Najnaturalniej wyodrębniają się oczywiście wszystkie wyspy i wyraźnie od reszty kraju oddzielony długą Zatoką Korynecką Półwysep Peloponeski, czyli Morea. Toteż nie wyodrębniając na razie drobniejszych krain naturalnych, które scharakteryzujemy później, często zresztą pokrywających się z jednostkami administracyjnymi kraju a których jest stosunkowo dużo, bo aż 36, przyjmujemy za najpraktyczniejszy podział Grecji na 6 wielkich obszarów: 1) Grecja północna, 2) Grecja środkowa, 3) Grecja południowa, czyli Peloponez, 4) wyspy M. Jońskiego, 5) wyspy M. Śródziemnego i 6) wyspy M. Egejskiego.

Wśród krajów bałkańskich pod względem obszaru zajmowanego Grecja stoi na drugim miejscu, tj. zaraz po Jugosławii, również na drugim pod względem liczby ludności. Niewątpliwie też pod względem znaczenia Grecja stoi zaraz po Jugosławii. O ile Jugosławię z Bułgarią łączy wspólnota słowiańska, zwłaszcza pod względem językowym, o tyle Grecję od tamtych dwu krajów różni odrębne zupełnie pochodzenie i język, powstały z zaginionego już języka starogreckiego, w którym zrodziło się tyle klasycznych utworów literatury starożytnej. Łączy Grecję z Jugosławią i Bułgarią wspólna większości mieszkańców wiara — prawosławie. Grecja z natury swego ukształtowania poziomego a również wskutek warunków, w jakich znajdowała się przez wieki pod obcym panowaniem, jest predysponowana na kraj handlowy i żeglarski. I Grecy w rzeczywistości są z powołania kupcami i żeglarzami jak żaden naród bałkański; nie można jednak powiedzieć, żeby handel stanowił główne zajęcie większości mieszkańców Grecji. Większość — jak na całych Bałkanach — zajmuje się rolnictwem i sadownictwem. Również niesłuszny jest pogląd panujący szeroko, iż Grecy stanowią naród wyjątkowo przebiegły i oszukańczy w stosunkach handlowych. Grecy ostatnio bardzo intensywnie się cywilizują, a piękny i o tak słynnej przeszłości kraj ich wzbudza duże zainteresowanie, które uwydatnia się od dawna dużym napływem podróżników zza granicy. Ujemną stroną Grecji współczesnej jest płynność jej form politycznych, które często zmieniają się drogą przeważnie rewolucyjną.

Wśród państw świata Grecja zajmuje pod względem obszaru miejsce 43, w Europie 18, pod względem liczby mieszkańców — miejsce 27 w świecie, 13 w Europie. Pod względem gęstości zaludnienia 22 miejsce w świecie a 18 w Europie.

CHARAKTERYSTYKA FIZJOGRAFICZNA GRECJI

Ustrój pionowy i budowa geologiczna. — Odwodnienie. — Klimat. — Roślinność. — Świat zwierzęcy. — Ludność.

Grecja w przeważającej swej części jest krajem górzystym. Góry biorące udział w jej budowie są w zachodniej części przedłużeniem Gór Dynarskich, pod nazwą Gór Albańsko-greckich, w północno-wschodniej południowymi rozgałęzieniami Rodopów. Jak jeden tak i drugi system omawianych gór występuje w dalszym ciągu w postaci owych wysp rozsianych u wybrzeży jońskich czy egejskich, łącząc Grecję z górami Azji Mniejszej. Góry zachodniej części, na terenie opisywanego kraju zwane tylko Greckimi, czyli Hellenidami, powstałe w okresie górotwórczym alpejskim, tworzą szereg równoległych pasm fałdowych ze skał wapiennych systemu kredowego, pooddzielanych szerszymi pasmami utworów dolnotrzeciorzędowych formacji fliszowej. Pasma te fałsto biegną w kierunku południowym, we wschodniej połowie kraju wykręcając się ku wschodowi. Wschodnią granicę sfałdowań alpejskich stanowi mniej więcej dolina rzeki jugosłowiańskiej Wardaru, w obrębie państwa greckiego zwanej jak w starożytności Axiosem. Wszystkie pasma górskie Hellenidów możemy ugrupować w kilka grup górskich i łańcuchów. Przede wszystkim zaraz na pograniczu Jugosławii na zachód od doliny Axiosa mamy góry Páikon, sięgające 1.650 m wysokości. Góry

Dolina Styksu z górą Chelmos (2.355 m).

Fot. O. Maull.

te o budowie krystalicznej, od południa osłonięte wzgórzami trzeciorzędowego pochodzenia, stanowią północną zaporę dużej niziny, którą tworzy dolina deltowatego ujścia rz. Axios i płynącej z południo-zachodu rzeki Aliakmon (Bystrzycy); dolina ta ma pośrodku obszerne zabagnione jezioro Ghianitsōn, powodujące, że okolica należy do bardzo niezdrowych ze względu na panującą malarię. Dolina ta bywa też nazywana Kampanią. Druga grupa górską rozciąga się na zachód od Kampanii i gór Páikon, od pogranicza jugosłowiańskiego do doliny Aliakmonu. W pobliżu pogranicza wznosi się tu

szczyt Kaimaktsalán (2.524 m), zarazem najwyższy w tej grupie, trzeci z rzędu pod względem wysokości w całej Grecji. Między jego wschodnimi podnóżami i górami Páikon mamy sporą kotlinę zwaną Enotia, w północno-zachodniej zaś części grupy dwa duże jeziora: Vegoritis — po jugosłowiańsku Ostrovojezero (53 km²) — którego powierzchnia wody wznosi się na 530 m n. p. m., oraz położone w jego pobliżu kilka razy mniejsze jezioro Petron. Trzecią, jeszcze większą grupą górską od dwu poprzednich, obramowaną od zachodu i południa doliną Aliakmonu, tworzącą bardzo wygięty łuk, stanowi południowe przedłużenie jugosłowiańskiej Biglo-Planiny pod nazwą Nerečka Planina, z grecka — Vornous Óros. W grupie tej najwyższym szczytem jest Vérnion (2.128 m), od którego pasmo górskie, łączące poprzednią grupę, zamyka od południa zakończenie wielkiej jugosłowiańskiej doliny, zwanej Pelagonią. Na zachodzie podgórzy Vornoús Óros rozciąga się wielkie jugosłowiańskie jezioro Prespa, którego południowy niewielki odcinek wraz z połączonym z nim o 122 metrów niżej (na poziomie 845 m) jeziorem Mikrá Prespa (Małym Prespanskim Jeziorem) należy do Grecji. W grupie tej znajduje się również od zachodu spore jezioro Kastorias a od wschodu częściowo zabagnione jezioro Chimaditis i maleńkie obok niego jez. Zázari. Czwartą i największą grupą górską, rozciągającą się od granic Albanii aż do Zatoki Korynckiej, są góry Pindus (Pindos Óros) ogólnej długości ok. 230 km. Góry te, utworzone z wapieni i fliszu, w północnej części mające aż do rzeki Piniós (Salambriá) obnażające się jądro ze skał wylewnych, takich jak serpentyny itp., przecięte są poprzecznie głębokimi dolinami rzek: Acheloos (Aspropotamos), Salambria (Peneios), Arachthos (Arta) i Sperchios z ich licznymi dopływami. Góry Pindus rozpadają się na wiele oddzielnych grup o różnych nazwach. Najwyższym ich szczytem jest góra Smólikas (2.633 m), położona w północnej części, zaledwie 20 km od granic Albanii, w owym jądrze wylewnym, druga z rzędu na terenie Grecji pod względem wysokości. W łańcuchu tym szczytów wznoszących się powyżej 2.000 m jest bodaj kilkanaście. Na ogół jest on trudny do przejścia w poprzek. Najdogodniejszą przełęczą Pindusu jest położona w jego północnej części ponad źródłami rz. Pinios — przełęcz Zygos, w starożytności znana pod nazwą Lakmonu, wysokości 1.551 m n. p. m. Ku zachodowi, tj. ku Morzu Jońskiemu, góry Pindus nie zmieniając swego charakteru pod względem budowy geologicznej obniżają się szybko w kie-

runku dolin kilku głównych rzek tej części Grecji, mianowicie: Thyamis, Archerón, Louros, Arachthos i Acheloos (Aspropotamos). Największa z tych dolin, między ujściami rzek Louros i Arachthos, przylega do głęboko wciętej w łąd zatoki Amyrakikos, zwanej też zatoką Arta. Od południowo-wschodniego końca tej zatoki poprzez dolinę Acheloosa ciągną się szeregiem cztery jeziora, z których ostatnie, zwane Agriniou, ma 83 km² powierzchni i wznosi się nad poziomem morza zaledwie o 36 m. Ciąg tych jezior oddziela południowe krańce gór Pindus od nadbrzeżnego pasma wapiennego, zwanego Akarnanika, z najwyższym szczytem Mooumistos (1.496 m). Na wschód od przełęczy Zygos w Pindusie północnym rozciąga się ku wschodowi pasmo Chássia, utworzone z pokładów trzeciorzędowych i za niewielką doliną rz. Mikanis, dopływu Piniósa, skręcające w postaci sporej pętlicy na południe. Pasma to oddziela doliny Trikkali, Karditsy i Larissy, obejmowane wspólną nazwą Tesalii, od dużego masywu archaicznego, ciągnącego się od doliny Aliakmonu, a właściwie samych granic Jugosławii do zatoki Pagassitikós, zwanej też zatoką Volo, Morza Egejskiego. Otaczający niemal dolinę Larissy ze sporym (47 km²) jeziorem Viviis i jego bagnistą kotliną u samych stóp pasma tworzącego półwysep Magnissia, masyw ten poza kilkoma niewielkimi kotlinami, wypełnionymi osadami czwartorzędowymi, utworzony jest ze skał takich jak gnejsy, łupki krystaliczne, marmury itp. W jego to obrębie niespełna 18 km od brzegów Zatoki Saloniczkiej znajduje się pięknie zalesiony, najwyższy i najslawniejszy szczyt całej Grecji, Olimp (2.918 m), po nowogrecku Olymbos, legendarna siedziba bogów. Dolina rzeki Piniós (Salambria) oddziela grupę Olimpu od gór Ossa (1.978 m) i dalej na południe od najwyższej wznoszącej się na półwyspie Magnissia góry Pilion (1.548 m). Drugie rozgałęzienie ku wschodowi gór Pindus, mianowicie wapienne Oros Othrys, dosięgające w najwyższym swym na wschodnim krańcu położonym szczycie Ghióuzi 1.722 m, ogranicza od południa niziny Tesalii łącznie z doliną Almyrósu, opierającą się od wschodu o zatokę Pagassitikós (Volos). Trzecie i ostatnie rozgałęzienie a raczej przedłużenie ku wschodowi łańcucha Pindusu, złożone jest z szeregu mniej więcej połączonych ze sobą, choć często odosobnionych, grup górskich Etolii, Attyki, Beocji i innych prowincji środkowej Grecji. Grupy te, utworzone jak cały prawie Pindus z wapieni i fliszu, zresztą mające i wtrącenia pokładów paleozoicznych, gdzieśkolwiek skały wylewne a doliny międzygrzbietowe wypełnione osadami czwartorzędowymi, obejmują kolejno następujące góry w kierunku południowo-wschodnim: wapienna Oeta (2.152 m), zwana też Katavothrą, w pobliżu doliny Sperchiosa; utworzona w części z triasowych wapieni grupa Vardússia, starożytny Korax, dosięgająca 2.495 m wysokości; Ghióna (2.510 m); pokryty gęstymi lasami iglastymi słynny Parnassos (po polsku Parnas), inaczej Liakoura (2.459 m), mitologiczna siedziba Apollina i muz, symboliczne źródło natchnienia poetów. Dalej niezbyt wysokie (930 m) góry Spartias, dawniej Knemis, zalesione, na brzegach zatoki Evvoikós; góry Elikon, Paleo-Vuno, zwane też Helikonem,

Meandry rz. Nestos (Mesty) w Tracji wschodniej.

Fot. Służby Topograficznej.

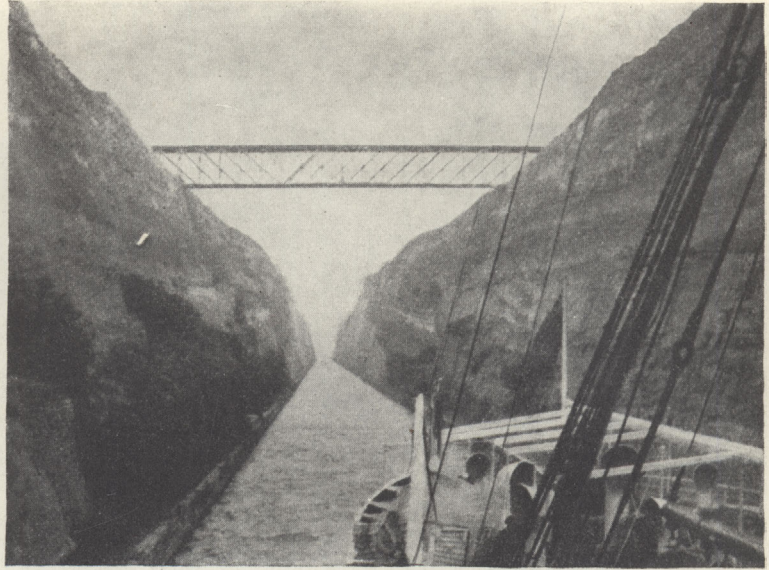
Regulacja Strumy w dolinie Serresu (Macedonia).

Fot. Służby Topogr. Aten.

dosięgające 1.749 m; wapienne pasmo Parnes (1.413 m), zwane dziś też Ozeą; słynne niegdyś marmurowe góry Pendelikon (Pentelikon), zwane też dziś Mendeli (1.109 m); wreszcie krystaliczne już nie góry lecz wzgórze (259 m) Lávrion (Lauryjskie), znane w starożytności z bogatych kopalń rudy ołowianej i srebrnej. Omawiając ukształtowanie powierzchni i budowę geologiczną Grecji nie można pominąć bardzo ważnej jej organicznej części, jaką jest leżąca w jej środkowej części lecz na odosobnieniu wyspa Eu-

bea, nazywająca się po nowogrecku Évvia bądź Egripos. Wyspa ta, o powierzchni 3.580 km², oderwana została od lądu Grecji w późnym trzeciorzędzie przez zapadliskowe powstanie cieśniny, która ma dzięki dwu znacznym zwężeniom, koło m. Chalkis i przy wysepce Kavaliani, aż trzy nazwy: Kólpos Evvoikós, Porthmós Evrípou i Kolpós Petalión. Środkowa więc nazwa dotyczy właściwie cieśniny Porthmós, gdy dwie pozostałe nazwy tyczą się wejściowych części cieśniny, nazywanych tylko zatokami (Kolpós). Eubea jest górzystą i stanowi przedłużenie gór Tesalii. W północnej części mamy tu góry Telethron albo Galitsades, sięgające zaledwie 985 m, w środkowej góry Dirphys (1.743 m), Mavro Vouno (1.122 m), Olymbos (1.175 m), wreszcie w południowej — na krańcu wyspy — Óchi (1.398 m). Ostatnie, jak cała południowa część wyspy, utworzone są z łupków krystalicznych i marmurów, gdy w części północnej przeważają wapienie, różne osady trzeciorzędowe z wtrąceniami skał wylewnych, a przy cieśninie Oreon i przeobrażonych. Wybitnie zapadliskowy charakter z okresu również późnego trzeciorzędu (pliocenu) ma największa i najważniejsza zatoka Grecji — Koryncka, oddzielająca wspólnie z Saronką od środkowej części kraju jego część południową, wielki Półwysep Peloponeski, inaczej Moreę. Ów rów tektoniczny wgłębia się z Morza Jońskiego dość szeroką zatoką Patrón, między dwoma drobnymi osiedlami Rion i Andirrion zwężającą się aż do 2 km (tzw. Małe Dardanele); dalej znowu znacznie się rozszerza (do 32 km), mając już nazwę właściwą Korinthiakós Kólpos. Zatoka Koryncka, zwana też Lepanto, bez zatoki Patron ma 127 km długości i tak się zbliża do wgłębiającej się z Morza Egejskiego Zatoki Saronickiej (Saronikós Kolpos), że oddzielający je przesmyk, zwany Korynckim albo Isthmós, ma zaledwie 6,3 km szerokości w najwęższym miejscu. Toteż przekopano tu w r. 1893 kanał (Koryncki). Kanał ten stanowi zupełnie prosty, niemal o pionowych ścianach sztuczny przekop kilkudziesięciometrowej wysokości przez leżące zupełnie płasko pokłady piasków i margli plioceńskich, zalegających dość szerokim pasem całe południowe wybrzeże Zatoki Korynckiej; przechodzą one dalej na południe w obszar zlepieńców tegoż wieku geologicznego, za którymi dopiero podnosi się stopniowo przecięta szeregiem grzbietów wapienna, częściowo fliszowa wyżyna Arkadii, zajmująca środkową część całego Peloponezu. W wapiennej

części Arkadii pośrodku Peloponezu zaznacza się w wielu miejscach krasowy charakter krainy, cechującej się między innymi istnieniem pieczar i płynących w nich rzek podziemnych. W północnej części Peloponezu, na krawędzi zachodniej Arkadii, najwyższym szczytem jest Erymanthos — inaczej Olonnos (2.224 m), bardziej na wschód pasmo Aroania ze szczytem Chelmos (2.355 m) oraz grupa Kyllini czyli Ziria (2.376 m). U południowych jej stóp, w dolinie wznoszącej się na 700 m n. p. m., znajduje się spore wysychające jezioro Stymfolias, największe na całym Pe-

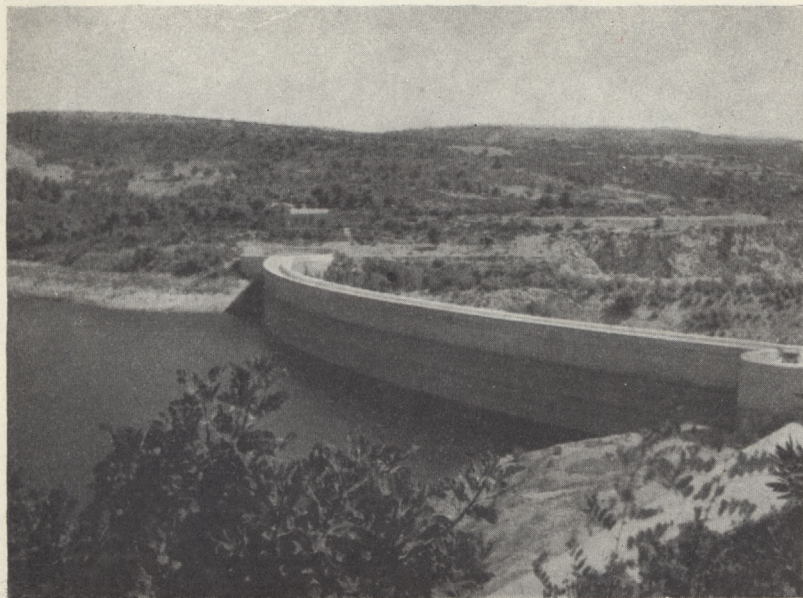

Grecja — Kanał Koryncki.

Fot. dr St. Gorzuchowski.

loponezie. Nieco na zachód od tego jeziora wznosi się góra Skiathis (1.800 m) a bardziej na południe, bliżej zatoki Argolikós (Nauplia), grupa Artemissionu (1.772 m). W samym środku półwyspu szczyty takie jak Mainalon (1.981 m) dosięgają prawie 2.000 m. Ku zachodowi wysokość gór się nieco zmniejsza. Mamy tu pasmo np. Lykaión, dochodzące już tylko do 1.420 m. Ku południowi z wyżyny Arkadii wysuwa się w środkowej części dłuższy łańcuch Tajget (Taygetos Óros, Pentedaktylon), utworzony ze skał bardzo różnorodnych, na znacznej przestrzeni łupków krystalicznych, z wapiennym środkowym najwynioślejszym grzbietem, w którym najwyższy szczyt Ágios Illiás (Góra Św. Eliasza) dosięga 2.409 m, będąc najwynioślejszą na całym Peloponezie. Łańcuch Tajget południowym swym krańcem wysuwa się daleko w Morze Śródziemne, tworząc środkowy Półwysep Maini, jeden z trzech kończących Peloponez, z najdalej wysuniętym na południe przyładkiem Europy, zwanym Tainaron, czyli Matapan. Równoległe do Tajgetu, mniej więcej 30 km na wschód, również na południe ciągnie się łańcuch gór Malevós, inaczej Parnon, w szczycie Malevo dochodzący do 1.940 m. Rozgałęzienia tego łańcucha ku południowi tworzą wschodnie półwyspowe zakończenie Peloponezu i wznoszącą się z morza zaraz za nim małą wysepkę Elafónissos oraz dużo większą Kythera (Cerigo), mającą 262 km² powierzchni, maleńką Antikythera, wreszcie największą wyspę grecką — Kretę. Zachodnia część południowego Peloponezu ma szereg drobniejszych grzbiętów, wśród których najwyższy szczyt Séchi ma 1.391 m. Wspomniana Kreta, o wysokich stromych skalistych brzegach, posiada we wnętrzu znaczne nawet grzbiety górskie, które tworzą cztery osobne masywy, zbudowane przeważnie z wapieni drugorzędowych, w znacznej części należących do formacji krasowej. W zachodniej części wyspy mamy góry okryte śniegiem na najwyższych szczytach, jak Mabri Gurguthos (2.475 m) i góry Madaras albo Lefka Ori (Białe). W środkowej części mamy góry Psiloritis ze szczytem Ida (2.458 m) ze skał trzeciorzędowych; bardziej ku wschodowi grzbiet Lasithi ze szczytem Stayros (2.165 m); wreszcie na samym wschodnim krańcu wyspy góry Sitia, dochodzące do 1.480 m wysokości. Góry Kreteńskie poprzez wyspy Karpathos i Rhodos wiążą łańcuchy Peloponezu z górami Azji Mniejszej.

Jeżeli teraz powrócimy do Grecji północnej, przerzucając się na wschód od rzeki Axios, skąd zaczynają się góry wcześniejszego, mianowicie hercyńskiego pochodzenia, będące odgałęzie-

Tama Maraton.

Fot. dr St. Gorzuchowski.

niami Masywu Rodopskiego, rozpostartego głównie w Bułgarii, to wypada nam zacząć od Półwyspu Chalcydyckiego. Jest on dzięki dwóm jeziorom rozciągającym się u jego nasady, mianowicie jez. Lankada i Vólvi, czyli Bessikion, prawie odcięty od lądu. Z wyjątkiem zachodniej części, utworzonej z niezbyt wysokich, opadających ku morzu wyniesień ze skał trzeciorzędowych, cały półwysep tworzą liczne grzbieity górskie, równoległe ciągnące się południkowo, zbudowane przeważnie z łupków krystalicznych i marmurów, silnymi ruchami

górotwórczymi mocno potraskanych i uskokowo wydzwigniętych. W północnej części Chalcydyki wznosi się góra Kissos na 1.209 m, w środkowej inne szczyty niewiele przewyższają 1.000 m. Trzy palcowate półwyspy Chalcydyki u wąskich swoich nasad wykazują zupełne obniżenie. Ciągną się na nich jednak dalej grzbieity, których najwyższy, położony na najbardziej wschodnim półwyspie — Hagion Óros dosięga 2.033 m wysokości w marmurowej słynnej górze Athós, będąc centrum autonomicznej republiki zakonnej. Na północ od Chalcydyki spory obszar, zawarty między dolinami rzek takich jak Axios i Strymon (bułgarska Struma), przedstawia szereg grzbieitów tej samej krystalicznej budowy co Chalcydyka, dochodzących najwyżej do 1.179 m wysokości (g. Koursá). Doliną połowicznie do Grecji należącego jeziora Dojran (druga połowa do Jugosławii), z płynącymi doń od wschodu rzekami, oraz doliną jeziora Kerkínfítis góry Koursá są oddzielone od pogranicznej z Jugosławią i Bułgarią Belašica Planiny, zwanej po grecku Óros Kerkínf Béles. Rozciągająca się następnie na wschodzie szeroka dolina rz. Strymonu, która to rzeka, precyzyjniej się przez grzbiet Tsinghelion na pograniczu z Bułgarią, płynie po niej rozlewnie jako po płaskiej, miejscami zabagnionej równinie, zmienia swoje oblicze przez dokonywane na rzece regulacje. Nazywają ją również doliną Serresu (nazwa miasta). Rzeka Strymon przed samym ujściem przepływa duże jezioro Tachinos (Achionou), 125 km², położone w malarycznej kotlinie, odgraniczonej od Morza Trackiego grzbieitem Kerdillion (1.092 m) i Pangaion, w szczycie Pilaftepe dochodzącym do 1.956 m wysokości. Na wschód od Doliny Strymonu szereg przeważnie krystalicznych grzbieitów górskich, pociętych wąskimi dolinami rzek i sporą podłużną, zabagnioną kotliną Dramy (miasto), ma kilka nazw, m. i. gór Boz, dochodzących do 1.770 m; wyższe jeszcze szczyty znajdują się na pograniczu bułgarskim w grzbieicie Aliboutous, gdzie są wierzchołki o 2.212 m. Poza doliną Dramy rozciągają się właściwe Rodopy, które przecina wąską, stromą doliną silnie się wijąca rzeka Nestos (na terenie Bułgarii Mesta), wpadająca deltą do Morza Trackiego przez niską malaryczną, ujściową nizinę. Rodopy jeszcze przed Nestosem w szczycie Boz Dagħ dochodzą do 2.284 m wysokości; dalej są jednak nieco niższe i przedstawiają zawiły splot dzikich grzbieitów, ciągnących się jednostajnie do Bułgarii i wzdłuż jej granic oraz rzeki Maricy na wschodzie, koło której

przedstawiają już niezbyt wysokie, najwyżej kilkusetmetrowe wzgórza. Nadmorska nizina, rozciągająca się od ujścia Nestosa do ujścia Maricy, pokryta jest aluwiami, we wschodniej części utworami trzeciorzędowymi a koło m. Aleksandroúpolis utworami krystalicznymi.

Teren całej Grecji w nie tak dawnej geologicznej przeszłości podlegał silnym przekształceniom, wywołanym wskutek silnych i raptownych ruchów górotwórczych, które wytworzyły mnóstwo zapadlisk, przesunięć, uskoków itp. zjawisk, poważnie zmieniających wygląd powierzchni danego obszaru. Wraz z tymi zjawiskami ujawniły swoją działalność zjawiska wulkaniczne, które swe ślady pozostawiły w szeregu miejscowości, jak np. na wyspach Egina i Méthana w zatoce Saronikos. Wyspa Santorin czyli Thíra z pobliską Thirassia i innymi stanowią część wulkanu podmorskiego, w r. 1925 wznawiającego swą czynność. Do dziś Grecja podlega częstym trzęsieniom ziemi w różnych miejscach. Poza tym na obszarze większości wyższych szczytów i grup górskich nie tylko północnej Grecji, ale środkowej (Olimp), południowo wschodnich przedłużeń Pindusu a nawet południowej, w paru miejscach Peloponezu, znajdują się ślady wplywów epoki lodowcowej na formy powierzchni.

Odwodnienie Grecji, mające zlewiska w trzech morzach: Jońskim, Egejskim i Trackim, jest, można powiedzieć, wystarczające. Z powodu górzystego charakteru kraju na przeważającej powierzchni i silnego urzeźbienia pionowego nie mogły się z braku miejsca rozwinąć większe rzeki. Z największych rzek, takich jak Marica, Strymon i Axios, których tylko dolny bieg przypadł na Grecję, korzysta tylko wąski stosunkowo pas północny kraju — wybrzeża Morza Trackiego. Właściwa Grecja większych rzek nie posiada. Najdłuższą jest Aliakron (ze słowiańska Vistrica, po polsku Bystrzyca), mająca 325 km długości. Wypływa ona swymi górnymi dopływami z północnych krańców gór Pindus i Vornous. Następne rzeki z kolei — to Acheloos, zwana też Aspropotamosem lub Megdovą — o długości 242 km, Piniós (Peneios) czyli Salambria o 227 km. Reszta rzek nie dosięga 200 km. Achelóos i Piniós wypływają ze środkowego Pindusu: pierwsza płynie jednak na południe uchodząc do Morza Jońskiego, druga łamanym półkolem na wschód, ku M. Egejskiemu w jego Zatoce Salonickiej. Marica przepływa na pograniczu Grecji z ogólnej swej długości 490 km tylko 230 km, zwana też rz. Hevros. Nestos (bułgarska Mesta) z ogólnej swej długości 200 km płynie na terenie Grecji 151 km. Strymon (bułgarska Struma) z ogólnej długości 392 km — 122 km, wreszcie Axios (jugosłowiański Wardar) z ogólnej długości 350 km — tylko 85 km. Olbrzymia większość rzek greckich zupełnie jest niezdatna do żeglugi, najwyżej dolny ich bieg niekiedy nadaje się dla barek płaskodennych; jedynie cztery wspomniane większe rzeki Grecji północnej, płynące z państw ościennych, mają znaczenie dla żeglugi.

O jeziorach Grecji już kilkakrotnie wspominaliśmy przy okazji wzmianki o grupach górskich, wśród których występują. Tutaj dodać należy, że do jezior zaliczana jest w Grecji laguna Mes-

Widok z Kerkyry (Korfu).

Fot. dr St. Gorzuchowski.

Miasto Naxos na wyspie Naxos.

Fot. R. Raffins.

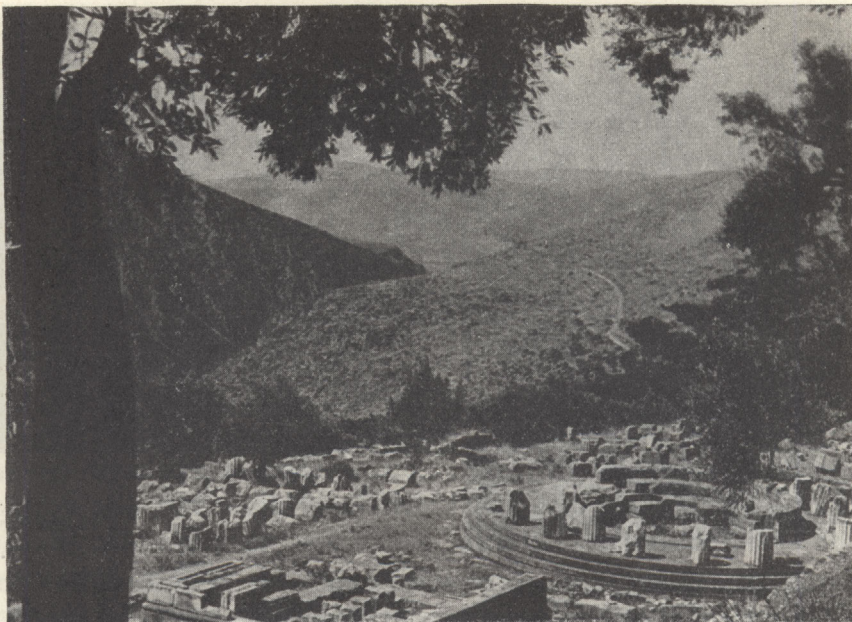
solonghion na północnych wybrzeżach zatoki Patron, prowadzącej do Zatoki Korynckiej, mająca 178 km² powierzchni. Pośrodku Attyki u północnych stóp Helikonu, na równinie wznoszącej się nad poziom morza o 95 m, do niedawna istniało jeszcze wielkie (160 km²) krasowe jezioro, zwane Kopaïs albo Topolias, do którego wpada niezbyt długa rzeka Kifissos, Kefisos, inaczej Mavronero. Jezioro to w latach 1884—1894 osuszono i jest teraz bardzo żyznym terenem uprawnym. Osuszenie tej wielkiej połaci wodnej było doko-

nane i niegdyś w odległej starożytności. W terenach krasowych, do których należy przede wszystkim Arkadia, mamy wiele podziemnych nurtów rzecznych i na stokach gór liczne i bardzo zasobne w wodę źródła.

Klimat Grecji jest najbardziej typowym klimatem śródziemnomorskim, jeżeli będziemy brali w rachubę lądowe krainy śródziemnomorskie Europy bez wysp. W północnej górzystej części stosunki klimatyczne o tyle się zmieniają, że mamy tu wielkie kontrasty temperatury, co daje krainie cechy klimatu lądowego. W ogóle klimat Grecji na ogół odznacza się rzadkimi opadami śnieżnymi, małymi zachmurzeniami, niezwykłą czystością powietrza. Na niżej załączonej tablicy przedstawiamy najważniejsze dane o stosunkach klimatycznych Grecji:

Miejscowość	Wysokość n. p. m.	Średnia temperatura			Średnia ilość roczna opadów
		miesiąca najzimniejszego	miesiąca najcieplejszego	roku	
Janina (Ioannina) . . .	485 m	5,0° I	24,0° VIII	14,5°	1261 mm
Korfu (Kerkyra) . . .	30 m	10,1° I	25,8° VII	17,7°	1357 mm
Larissa	75 m	5,5° I	26,5° VII	15,9°	504 mm
Delfy	557 m	7,0° I	25,6° VII	16,0°	584 mm
Volos	8 m	7,4° I	26,0° VII	16,8°	408 mm
Kefalonia (Kafallinia).	11 m	11,0° I	26,3° VII	18,1°	860 mm
Patras (Pátrai) . . .	5 m	10,6° I	27,1° VII	18,6°	678 mm
Ateny (Athínai) . . .	107 m	9,3° I	27,0° VII	17,7°	343 mm
Zante (Zákynthos) . .	3 m	11,5° I	26,6° VII	18,7°	976 mm
Nauplia (Nafplion) . .	6 m	10,0° I	26,7° VII	18,0°	437 mm
Tripolis	664 m	4,6° I	22,8° VII	13,3°	679 mm
Sýros	24 m	11,7° I	26,7° VII	18,7°	494 mm
Naxos	9 m	12,6° I	24,9° VII	18,6°	354 mm
Sparta (Spárti) . . .	170 m	9,4° I	27,2° VII	17,7°	769 mm
Kýthera	175 m	11,0° I	25,9° VII	17,9°	564 mm

Wyszczególnione na powyższej tabliczce miejscowości umieszczone są w kolejności rozmieszczenia z północy na południe. Zanalizowanie danych z powyższej tabliczki pozwala nam zorientować się, jak wysokość położenia i oddalenia od morza wpływa na zmiany klimatyczne. Widzimy więc, że m. Tripolis, położone pośrodku Arkadii na Peloponezie, ma najniższe temperatury tak stycznia jak i lata, tym samym całego roku, przy średniej ilości opadów, co się tłumaczy jednak znacz-

Delfy.

Fot. dr St. Gorzuchowski.

nym wyniesieniem (664 m) nad poziomem morza pośród gór. Najwyższą średnią temperaturę roku mają dwie wyspy położone na dwu przeciwnych morzach otaczających Grecję: Zákynthos i Sýros. Zákynthos jednak ma niemal dwa razy większe opady niż Sýros przy dowolnie chłodniejszym styczniu i lipcu. Przy niewielkiej różnicy poziomu widać tu silniejszy wpływ zachodu pod względem opadów a nieco mniejszy pod względem temperatury. Jezioro koło Janiny, położone na wysokości 480 m, często też bywa pokryte podczas zimy lodem, był zaś raz wypadek, że to zlodowacenie trwało nawet przez dwadzieścia dni. Jak we wszystkich krajach cieplejszych, nierównomierne nagrzewanie się za dnia powierzchni morza i lądu a potem stygnięcie nocą

powoduje powstawanie regularnie wiejących wiatrów dziennych z morza na ląd, nocnych z lądu na morze. Łagodzą one nieco upały dzienne na ziemi a chłody nocne na morzu, służą też jako wydatna pomoc dla statków rybackich czy innych żaglowców przy wyruszaniu z portów lub powracaniu do nich. Wybrzeża greckie, podlegając tym wiatrom równocześnie w odstępach rocznych, co lato ulegają wpływom wiatrów zwanych etezyjnymi, które powstają wskutek intensywnego nagrzania się pustyń Sahary i Arabii. Wieją one wtedy bardzo gwałtownie przy zupełnie

Widok z Portario na zatokę i port Volos.

Fot. dr St. Gorzuchowski.

Klasztor Chilandari na górze Atos (z zachodu).

Fot. E. Oberheimer.

pogodnym niebie, na Morzu Jońskim od północo-zachodu, na Egejskim od północo-wschodu, sprowadzając wielkie upały i posuchy. W porze zimowej wiatry nie mają takiej prawidłowości i zjawiają się często pod postacią zwaną szirokko (włoskie scirocco), niosąc z wschodnich części Morza Śródziemnego obfite opady. Na wy-

brzeżach śnieg jest nieznanym, wyższe natomiast szczyty górskie na poziomie 2.000 m pokrywają się okresowo cienką pokrywą śnieżną, która tylko na najwyższych wierzchołkach, jak np. na Olimpie, przez cały rok trwale z małymi zmianami pozostaje.

Świat roślinny Grecji należy całkowicie w związku z jej panującym klimatem do obszaru śródziemnomorskiego, z tymi odchyleniami, że flora górska w swych wyższych poziomach należy do obszarów lasów środkowo-europejskich. Flora śródziemnomorska w terenach nieuprawnych składa się głównie z dwu formacji: macchii i phrygany. Macchia stanowi zarośla z wiecznie zielonymi roślinami, takimi jak wawrzyn (*Laurus*), wrzos (*Erica*), czystek (*Cistus*), chruścina czyli drzewo poziomkowe (*Arbutus*), mirty (*Myrtus*) itp. Phrygana jest bardzo zbliżona do macchii, składają się bowiem na nią niskie krzewy, takie jak żyleniec (*Poterium*), żałobny krzew grecki *Asphodelus*, spotykany także w macchii czystek i wiele różnych innych roślin, zwłaszcza cebulkowych. Niegdyś Grecję pokrywały znaczne lasy, dziś przeważnie wycięte i wymarłe wskutek pewnych zmian klimatycznych. Wiecznie zielone lasy w niższych swych poziomach składają się z dębów, niektórych gatunków sosen, wawrzynów, kasztanów jadalnych, cisa, jałowca, w postaci wyspowej — topoli i platanów, wszystko to z podszyciem złożonym z wielu roślin endemicznych. W górach — na północy już od 300 m. n. p. m. a w Peloponezie dopiero na wysokości powyżej 650 m — zaczynają się lasy górskie, przechodzące z poprzednich przez zwiększenie liczby drzew iglastych, m. i. jodeł, sosen a także z liściastych — buka. Buk i sosna stanowi w tych stronach, nawet na wysokości do 2.000 m n. p. m., granicę drzew w ogóle, za którymi wzwyż mamy już tylko łąki górskie czyli hale i w ogóle roślinność o typie wysokogórskim, tzw. alpejską, w której również nie brak endemicznych postaci. Jeżeli dodamy, że w wielu nizinnych terenach piaszczystych występuje tamaryszek (*Tamarix*), w wilgotnych oleander (*Nerium*), na ziemiach cięższych różne rośliny cebulkowe, cyprysy, poza tym wszędzie uprawia się winorośl, oliwki, pomarańcze, figi, cytryny, migdały, zresztą bardzo dużo innych roślin, jak np. tytoń, nie mówiąc o takich roślinach jak kukurydza, pszenica, żyto itp., wysiewanych na znaczniejszych obszarach, będziemy mieli z grubsza pojęcie o świecie roślinnym Grecji, w którym przy białym przeważnie kolorystyce skał, ślicznym szafirze wód, na brak soczystej zieleni nie można wszędzie narzekać.

Świat zwierzęcy Grecji, tak jak i roślinny, uzależniony jest od klimatu śródziemnomorskiego kraju. Za czasów starożytnych żyły w Grecji lwy. Z grubszej zwierzyny w lasach północnej Grecji spotykany jest dziś niedźwiedź, dość często wilk; tamże a także w Grecji środkowej —

jelenie, sarny i dziki. Z osobliwych zwierząt w górach Krety spotkać można koziorožca (*Capra aegargus*). Ze zwierząt drapieżnych — szakala. Spośród ptaków dużo postaci endemicznych oraz przylatujących z północy na przezimowanie. Bogata też jest fauna gadów (żółwie, jaszczurki itp.) i płazów, nie mówiąc o różnych niższych tworach, między którymi spośród jamochłonów znane są najbardziej gąbki, dobywane dla całej Europy.

Greczynka w stroju ludowym.

Fot. Raffins.

Ludność. Grecja według obliczeń z I. 1937 posiada 6,933.000 mieszkańców. Dane statystyczne z 1934 r. podawały 6,630.000 ludności. Dane z połowy (15. V.) 1928 r. — 6,204.700 m. Przyrost ludnościowy w tych kilku ostatnich latach wynosił przeszło 70.000 rocznie. Przy takiej liczbie mieszkańców gęstość zaludnienia Grecji powiększyła się trochę, mianowicie z 48 mieszkańców na km², dosięgła 53 na km², co jest dość mało w stosunku do sąsiedniej Jugosławii i Bułgarii. Pod względem zajmowanego obszaru (129.976 km²) Grecja zajmuje drugie miejsce na Bałkanach (po Jugosławii), a 18 w Europie. Pod względem liczby ludności przypada na nią miejsce trzecie — po Jugosławii i Bułgarii, w Europie 13. Na obszarze dzisiejszej Grecji w północno-zachodniej jej części przeważająca jest rasa armenoidalna, tak jak w sąsiedniej Albanii i północno-zachodniej Jugosławii. Reszta kraju ma mniej więcej równomierną mieszaninę typów rasowych: śródziemnomorskiego z armenoidalnym, jedynie pewne różnice występują na terenie między rz. Axiosem a Strymonem, gdzie są pomieszani przedstawiciele trzech ras, mianowicie nordyckiej, armenoidalnej i laponoidalnej. Jak podaje szereg uczonych, między nimi i nasz znakomity antropolog prof. Czekanowski, starożytni Grecy jeszcze na kilka wieków przed Chrystusem byli narodem o bardzo silnej przewadze rasy nordyckiej i przez to bardzo zbliżeni pod tym względem do wczesnohistorycznych Słowian. Dopiero później do Hellenów zaczęli przesiąkać przedstawiciele ras innych, przede wszystkim śródziemnomorskiej i armenoidalnej. Grecja dzisiejsza pod względem narodowościowym jest bardzo jednolita. Przeszło 98,8% jej mieszkańców stanowią według danych urzędowych Grecy (tj. ok. 6,817.500), z reszty ok. 27.000 przypada na Turków, 18.000 na Włochów, 10.000 na Albańczyków, 8.000 na Anglików, 7.000 na Jugosłowian, 4.000 na Rosjan, 4.000 na Francuzów, 2.000 na Bułgarów i 2.000 na wszystkie pozostałe narodowości. Faktycznie Greków jest trochę mniej, natomiast kilkakrotnie więcej (obliczają nawet do 200.000) Albańczyków, którzy przybyli szczególnie po wojnach krzyżowych; do Greków zaliczani są też rozsiani licznie (do 100.000), zwłaszcza w górach Pindus, koło Janiny itd., tzw. Kucowołosi (inaczej Cyncarowie albo Rumuni macedońscy), których hellenizacji (zgrecczeniu) dopiero od niedawna przeciwstawia się ruch narodowy młodorumuński. W ogóle Grecy współcześni stanowią mieszaninę potomków dawnych Greków z Słowianami, Albańczykami, przybyszami romańskimi z zachodu oraz Turkami. Element słowiański najsilniej występuje w Tracji i Macedonii greckiej, nie dosięgając jednak wybrzeży; zresztą niegdyś, jeszcze przed paruset laty, w górach Peloponezu istniały nawet wsie mówiące po słowiańsku, jak do dziś jeszcze w środkowej Grecji spotyka się wsie mówiące po albańsku. Żywiół turecki wtargnął do Grecji wraz z rozszerzeniem na Bałkany panowania tureckiego. Turcy opanowali niziny i miasta. Do niedawna było ich w Grecji wielokrotnie więcej (przeszło 350.000), w latach jednak 1922—1925 zostali „wymienieni“ częściowo na Greków, którzy znaleźli się pod panowaniem nowej Turcji na wybrzeżach Azji Mniejszej i niektórych bliskich jej wyspach. Tych Greków reemigrantów z Turcji było

ok. 1,350.000 i o tę liczbę wzmocnił się żywiół grecki w rdzennej Grecji. Inne narodowości reprezentowane w Grecji składają się z jednostek i niewielkich grup rozsianych po miastach w charakterze przeważnie emigrantów (np. Rosjanie) lub po wsiach koło granic Jugosławii czy Bułgarii. Czasowo zamieszkuje też Grecję wielu cudzoziemców, zwłaszcza z Europy zachodniej, przebywających tu dla zwiedzania starożytności i łagodnego klimatu kraju. Grecy są przeważnie krótkogłowcami średniego, nawet często małego wzrostu, o cerze ciemnawej. Z cech ich charakteru zasługuje na uwagę przy uprzejmości duża nieufność do obcych, próżność, przebiegłość i znaczna skłonność do próżniactwa, częściowo wytłumaczona w warunkach życia pod południowym słońcem Hellady. Chytrłość i przebiegłość jest jednak nieco przesadnie rozślawiona i dotyczyć może najwyżej nielicznej warstwy elementów gorszych, szczególnie w miastach portowych; w istocie bowiem wieśniacy i pasterze greccy z głębi kraju są ludźmi uczciwymi, zdrowymi fizycznie i moralnie, częściowo o patriarchalnych poglądach. Nie są też Grecy w rzeczywistości przede wszystkim kupcami, jak się o nich zwykle mówi, lecz rolnikami i trochę marynarzami, co jest zrozumiałe wobec „morskości” ich pięknego kraju. Wiejska ludność buduje sobie domy z kamienia o płaskich dachach, do niedawna jeszcze domy te były jednocześnie pomieszczeniem i inwentarza domowego. Pokarmy Greków są niewyszukane i przeważnie bezmięsne. Za napój używana jest głównie woda, często miejscowe tanie wino. Duchowa strona ludności wiejskiej w wielu kierunkach zdradza dawne pochodzenie od Słowian: lubi ona bardzo muzykę i tańce, posiada wiele dawnych wierzeń i obyczajów — z niewątpliwie słowiańskich wiarę w upiory. Pod względem ubioru Grecy wykazują pewne podobieństwo do Albańczyków. Mężczyźni noszą koszule o szerokich rękawach, kamizelki zdobne w sznurki, na wierzch kurtki. Strój kobiet, zaczerpnięty m. i. z Włoch, cechuje specjalnie używanie gorsetu.

Pod względem religijnym Grecja jest tak samo jednolita jak pod względem narodowościowym. Przygniatającym liczbowo wyznaniem ludności Grecji jest prawosławie, którego wyznawców w roku 1928 było 96,1%. Na obecne stosunki będzie to przedstawiało 6,631.000 mieszkańców. Z kolei najliczniejszych wyznawców ma islam — ok. 2%, tj. 138.000, obejmując wszystkich Turków i głównie Albańczyków, dalej ok. 1,2% żydów, tj. 81.000 — z czego do narodowości żydowskiej przyznaje się połowa zaledwie, reszta to „Grecy”; katolików liczy Grecja bardzo niewiele, zaledwie ok. 39.000, co stanowi 0,6% ogółu ludności, protestantów ok. 0,2%, czyli mniej więcej 10.000. Reszta w liczbie ok. tysiąca to wyznawcy wszystkich innych religii. Protestanci i wszyscy pozostali rekrutują się głównie spośród cudzoziemców, katolicy natomiast są i wśród rodowitych Greków; mają też własną dość rozbudowaną hierarchię kościelną.

Co się tyczy gęstości zaludnienia, jest ona rozmieszczona bardzo nierównomiernie. Do najgęściej zaludnionych części Grecji należą okolice stolicy państwa — Aten, większość wysp na Morzu Jońskim oraz południowo-zachodnia część Peloponezu, tzw. Messinia. W tych częściach przypada średnio od 80 do 160 m. na km². Najsłabiej zaludnione jest wewnątrz Grecji środkowej — północna Etolia, okolice na zachód od Olimpu i Półwysep Chalcydycki. W tych terenach gęstość zaludnienia nie osiąga nawet 20 mieszkańców na km². Na Morzu Egejskim niewielka wysepka Syros przewyższa jednak gęstością zaludnienia wszystkie pozostałe miejscowości, ma bowiem przeszło 360 mieszk. na km².

Na obszarze Grecji, jak zresztą we wszystkich krajach świata, zamieszkuje również pewna ilość Polaków, stosunkowo jednak bardzo niewiele, bo tylko około setki.

STOSUNKI GOSPODARCZE GRECJI

Bogactwa mineralne. — Rolnictwo i hodowla. — Przemysł. — Handel. — Komunikacje.

Bogactwa mineralne. Grecja należy do krajów posiadających stosunkowo dużo bogactw kopalnych, do tej pory są one jednak mało poznane i jeszcze mniej eksploatowane na większą

skalę. Przede wszystkim są tu rudy różnych metali. Poniższa tabliczka przedstawia nam produkcję tych rud w latach od 1934 do 1936 r.:

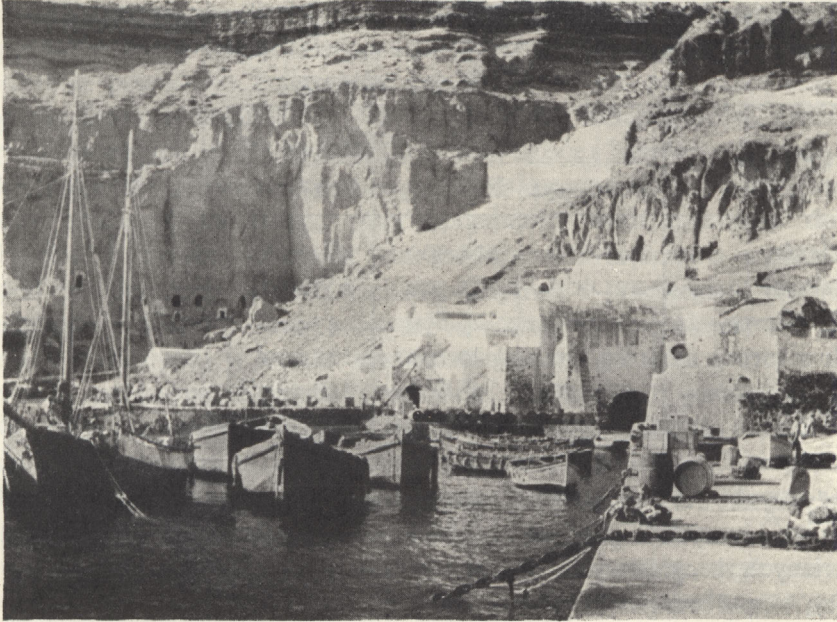
Nazwa rudy	Produkcja w tonach		
	Rok 1934	Rok 1935	Rok 1936
Rudy żelazne . . .	147.000	204.000	280.000
Piryty żelazne . .	151.000	132.300	208.100
Rudy chromowe . .	30.700	29.800	47.300
Rudy ołowiane . .	24.100	20.100	20.000
Rudy magnezowe . .	70.400	38.600	116.100
Rudy niklowe . . .	22.400	23.700	50.200

Poza tym dobywano rudy cynkowe, manganowe, antymonowe, miedziane, glinowe oraz srebro, znajdujące obficie w starożytnych kopalniach Lavrionu na południe od Aten, dziś tylko jako domieszka do rud ołowianych i cynkowych. Z innych ciał kopalnych najważniejsze są w Grecji: szmergiel, marmury, węgiel brunatny, ochra siarkowa, bituminy i sól morska. Szmergiel czyli półprzezroczysta odmiana ziarnistego korundu, używana do szlifowania, znany jest na cały świat z wyspy Naxos w grupie Cykladów. Szmerglu tego wydobyto w latach 1934—36 — 10,047.000 t, 10,047.000 t i 11,400.000 ton. Marmury najbardziej znane są z Pentelikonu, Hy-mettos i w. Paros. Węgiel brunatny czyli lignit dobyt był w powyżej zaznaczonym trzechleciu w ilości 104.000, 93.000 i 106.000 ton. Wreszcie soli morskiej wyprzebarowano w r. 1935 i 1936 przeszło 114.000 i 74.000 ton. Brak w kraju kopalni węgla kamiennego uniemożliwia przeróbkę tych rud na surowce, toteż przeważnie są one bezpośrednio po wydobyciu wywożone za granicę.

Rolnictwo. Głównymi zajęciami ludności Grecji jest rolnictwo i hodowla. Podział ziemi pod względem użyteczności przedstawia się w ten sposób, że 37% całego obszaru kraju zajmują łąki i pastwiska, 34% nieużytki, 15% role uprawne, 10% lasy i 4% winnice. 15% wolnej powierzchni kraju to 1,953.000 ha ziemi. Na obszarze tym uprawiana jest przede wszystkim pszenica, jęczmień, kukurydza, owies, tytoń i bawełna. Poniżej zamieszczona tabliczka przedstawia nam wielkość plonów tych kilku głównych produktów w latach 1934—37.

Produkt	Produkcja w tonach			
	Rok 1934	Rok 1935	Rok 1936	Rok 1937
Pszenica . . .	698.868	739.728	531.700	881.100
Jęczmień. . .	195.767	193.795	153.700	225.100
Kukurydza . .	209.960	191.477	287.000	269.200
Owies . . .	98.513	100.197	94.400	141.600
Tytoń . . .	41.780	46.062	81.000	64.200
Bawełna . . .	26.148	35.336	12.600	16.700

Oprócz tych sześciu głównych produktów roślinnych w Grecji są również uprawiane kartofle, których zbiór w r. 1936 dał 129.000 ton, w r. 1937 — 158.600, fasola o produkcji w latach 1935 i 1936 — 13.100 i 18.200 ton, oraz ryż w pobliżu Salonik. Łąki dały w roku 1935

Wyspa Santorin — port Skala. Fot. dr St. Gorzuchowski.

sztuk, gruszek — 129.372 kwintali, tj. 12.937 ton, jabłek — 11.998 ton, fig prasowanych — 21.600 ton. Prócz tego (w r. 1936): rodzyneków — 149.100 ton, migdałów — 3.600 ton, orzechów — 4.400 ton, chleba świętojańskiego — 20.300 ton, sezamu — 13.800 ton, nie licząc wielu innych gatunków owoców.

Gospodarka rolna w Grecji nie stoi zbyt wysoko z powodu przestarzałych sposobów uprawy, warunków, jakie wytworzyło оголоczenie ziem z gleby i wilgoci przez silne wycięcie lasów, zresztą dlatego, że ludność nie posiada większego zamiłowania do rolnictwa wskutek pewnego próżniactwa. W każdym razie znaczna część szczególnie produktów sadowniczych o tyle jest w nadmiarze, że wysyła się je za granicę. Na pierwszym miejscu pod tym względem stoją rodzyнки, będące suszonymi winogronami specjalnych gatunków.

Hodowla. Bardzo duża powierzchnia łąk i pastwisk w Grecji, przewyższająca trzecią część obszaru kraju, mianowicie 37%, co stanowi 4,817.400 ha, umożliwia znaczną hodowlę różnych zwierząt; jednakże niska jeszcze kultura kraju nie pozwala na dokonanie tego w takim stopniu, jakby to było możliwe.

Wyspa Santorin. Wydobywanie pumeksu.

Fot. dr St. Gorzuchowski.

90.800 ton siana i 65.300 t koniczyny, w następnym roku — 115.200 ton siana i 78.100 ton koniczyny.

Winnice Grecji zajmując 4% powierzchni kraju, tj. 520.796 ha, dały w 1936 r. 1,940.000 hl, w 1937 r. 3,240.000 hl. Gaje oliwne dały w r. 1935 — 88.186 ton oliwy z produkcji na 152.000 ha, w 1936 — 72.600, w 1937 — 179.100 ton. Sadownictwo w roku 1936 dostarczyło: pomarańczy 182,900.000 sztuk, cytryn — 111,000.000, mandarynek — 133,200.000

W każdym razie na obszarze państwa greckiego znajdowało się (rok 1936): 8,440.033 owiec, 5,513.747 kóz, 985.508 bydła rogatego, 606.790 nierogacizny, 407.030 osłów, 359.306 koni, 181.502 mułów, poza tym było 63.541 bawołów, 644.590 królików i 12,066.824 drobiu różnego rodzaju. Grecy następnie zajmują się hodowlą jedwabników, która w r. 1936 dała 2.718 ton kokonów. Mieszkańcy wybrzeży, których jest dość poważna część ludności, zważywszy, że tych wybrzeży jest potężna ilość 13.482 km, zajmują się rybołówstwem a w niektórych miejscowościach połowem gąbek, których Grecja głównie dostarcza całej Europie.

Lixouri. Piłowanie i obróbka wapieni.

Fot. dr St. Gorzuchowski.

Przemysł. Grecja nie jest jeszcze krajem uprzemysłowionym, ale w ostatnich latach rozwój przemysłu wyraźnie się zaznaczył. Przede wszystkim dotychczasowy przemysł oparty jest na rolnictwie, jako głównym zajęciu mieszkańców Grecji. Istnieje nasamprzód wiele fabryk tytoniowych, które przerabiają wielkie ilości tytoniu plantowanego w najlepszych gatunkach, szczególnie w północnych okolicach Grecji, tj. całej Macedonii. W roku np. 1935 fabryki te dostarczyły cygar 15,000.000 sztuk i 5.000,000.000 sztuk papierosów. Duża ilość wytwórni fabrykuje dobre likiery i wina, mające coraz większy zbyt za granicą. Z licznie uprawianych drzew oliwnych specjalne zakłady wytłaczają oliwę jadalną. Istnieją specjalne fabryki pasz, poza tym mnóstwo takich przedsiębiorstw jak młyny, piekarnie i w ogóle takich, które dostarczają produkty jadalne. W związku z rolnictwem rozwija się zwłaszcza w Pireusie, Salonikach i Sersie przemysł tkacki bawełniany. Na hodowli opiera się rosnący przemysł tkacki wełniany, wyrób mydeł i wzięty ze Wschodu wyrób dywanów. Rozwijające się jedwabnictwo pozwala Grecji na stały wzrost wyrobu jedwabi, które są głównie fabrykowane w takich miastach jak Saloniki, Janina, Larissa i na wyspie Zákynthos (Zante) na M. Jońskim. Produkcja surowego jedwabiu w r. 1936 dosięgała 250 ton. Na produkcji górniczej opiera się znów przemysł cementowy i częściowo, bo z pomocą dowożonych również surowców, przemysł metalurgiczny, rozwijający się zwłaszcza w Pireusie, gdzie ostatnimi laty powstał też przemysł maszynowy, w postaci zwłaszcza wielkich stoczni okrętowych. Słaby jest jeszcze, ale również nieco się rozwija przemysł chemiczny. Rozwojowi przemysłu na większą skalę przeszkadza szczególnie brak w kraju węgla kamiennego, istniejący bowiem lignit nie jest wystarczającym paliwem. Wspomnieć należy, że pewną pozycję dodatnią w życiu Grecji stanowi przemysł związany z turystyką, od dawna uprawianą po tym pięknym i tyle pamiątek historycznych posiadającym kraju.

Handel. Grecy mają wielkie zamiłowanie do handlu i dziedzina ta w życiu ich odgrywa wielką rolę. Poniżej przedstawimy tabliczkę przedstawiającą wysokość przywozu i wywozu w kilku ostatnich latach. Oczywiście, wysokość ta podana jest w walucie greckiej, tj. w drachmach. Parytetowa wartość jednej drachmy równa się 11,57 a kursowa 4,83 grosza.

	1934	1935	1936	1937
	w t y s i ą c a c h d r a c h m			
Przywóz	8,792.417	10,681.388	11,692.600	15,204.400
Wywóz	5,474.229	7,101.289	7,378.900	9,555.300

Te miliardowe liczby wobec bardzo niskiej wartości drachmy nie są tak w istocie zawrotne, jak się przedstawiają pozornie. Jak widzimy, w ciągu wszystkich uwzględnionych lat wartość przywozu znacznie przewyższa wysokość wywozu, co świadczy, że kraj nie jest wystarczający dla siebie wobec zagranicy. Zobaczmy teraz, jak się przedstawia handel Grecji według najważniejszych artykułów:

Przywóz	w tys. drachm		Wywóz	w tys. drachm	
	1936	1937		1936	1937
Pszenica	1,976.800	2,767.000	Liście tytoniowe	3,397.900	4,383.900
Tkaniny bawełniane	642.900	620.100	Rodzynki	934.500	979.300
Węgiel kamienny	491.200	655.800	Minerały	380.600	560.000
Drzewo budulcowe	440.100	577.300	Figi sułtańskie	368.900	445.400
Przędza wełniana	331.200	401.500	Skóry surowe	323.300	328.600
Cukier	295.800	399.300	Oliwki	286.900	262.700
Wełna	291.600	301.500	Oliwa	275.200	241.200
Kozy i owce	233.900	229.700	Wino	184.100	215.600
Tkaniny wełniane	217.800	227.700	Figi surowe	148.700	158.500
Ryż	183.300	204.500	Przędza bawełniana	102.700	85.700
Ryby	182.200	208.100	Kalafonia	91.200	178.900
Przędza bawełniana	167.700	164.700	Migdały	47.500	46.400
Bydło rogate i cielęta	165.700	160.200	Gąbki	46.300	36.000
Kawa	162.800	141.700	Olej z ziarn	40.200	51.900
Bawełna	128.300	103.100	Koniak	22.500	46.100
Mąka pszenna	5.500	6.300	Ołów	12.400	34.700

Rozejrzenie się uważne w powyższej tabliczce pozwala bardzo dokładnie uprzytomnić, czego Grecji brak i dlatego sprowadza zza granicy, czego też ma nadmiar i może się pozbywać. Poniższa tablica przedstawia przywóz i wywóz Grecji według krajów:

Przywóz z:	1936	1937	Wywóz do:	1936	1937
	w tysiącach drachm			w tysiącach drachm	
1. Niemiec	2,674.400	4,134.200	1. Niemiec	2,688.100	2,959.800
2. Anglii	1,926.800	1,667.500	2. Stanów Zjedn.	1,056.800	1,580.500
3. Rumunii	633.700	1,692.300	3. Anglii	899.200	922.500
4. Stan. Zjedn. A. P.	845.900	651.900	4. Włoch	132.700	601.200
5. b. Czechosłowacji	219.500	279.800	5. Szwecji	234.300	140.900
6. Jugosławii	692.000	839.800	6. Holandii	237.800	273.900
7. Włoch	59.000	437.200	7. Rumunii	264.500	235.900
8. Holandii	227.800	375.400	8. Egiptu	200.300	245.500
9. Turcji	177.000	202.100	9. Francji	241.500	240.700
10. Egiptu	235.400	552.400	10. b. Czechosłowacji	156.800	383.700
11. b. Austrii	245.800	382.300	11. Jugosławii	228.500	274.900
12. Francji	229.700	266.100	12. b. Austrii	168.300	165.300
13. Belgii	90.400	183.900	13. Polski	—	100.000
14. Polski	—	120.000			(1935)
		(1935)	14. Belgii	117.500	149.200
15. Szwajcarii	93.600	91.500	15. Szwajcarii	44.100	61.100
16. Węgier	184.100	463.200	16. Węgier	49.000	111.600
17. Bułgarii	17.500	23.000	17. Bułgarii	23.900	22.800
18. Kanady	721.400	149.100			

Jak widać z powyższej tabliczki, handel Grecji, podobnie jak handel Jugosławii i Bułgarii, rozwija się przede wszystkim z Niemcami, co wskazuje na olbrzymie wpływy tego państwa na życie ekonomiczne a zatem i polityczne całego Półwyspu Bałkańskiego. Udział Polski w handlu zagranicznym Grecji jest stosunkowo bardzo mały, zaznaczając się 14 z rzędu w przywozie i 13 w wywozie.

Komunikacje. Chociaż Grecja posiada stosunkowo najdłuższą linię brzegową wobec nadzwyczaj skomplikowanego ukształtowania poziomego, co powinno znakomicie ułatwiać komunikację między różnymi częściami kraju, wskutek swe-

Wyładowywanie chleba świętojańskiego w Salonikach.

Fot. dr St. Gorzuchowski.

Port Volos.

Fot. dr St. Gorzuchowski.

go ukształtowania pionowego komunikacja ta ma różne przeszkody i nie stoi zbyt wysoko. Ogółem liczy Grecja 13.777 km dróg lądowych i przeszło 1.000 km dróg dopiero budujących się. Samochodów r. 1938 było w Grecji 13.575. Kolei jest obecnie w Grecji ok. 2.700 km, z czego więcej niż połowa, bo 1.366, przypada na koleje prywatne. Według danych z 1936 r. koleje państwowe (1.326 km) miały 164 lokomotywy, 225 wagonów osobowych i 4.582 wagony towarowe, obsłużyły 4.372.000

pasażerów, którzy razem przebyli nimi 312,540.000 km; koleje te przewiozły 1,645.000 ton różnego bagażu dokonywając 176,862.000 tonokm. Prywatne koleje zaś liczyły 174 lokomotywy, 412 wagonów osobowych, 2.035 towarowych, przewiozły 24,423.000 osób na przestrzeni 401,791.000 km, bagażu zaś tylko 719.321 ton o 63,863.000 tonokilometrach. Personel państwowych kolei liczył 5.727 osób, prywatnych 4.904. Główne linie kolejowe ciągną się od granic Turcji Europejskiej (Didymotichon) wzdłuż Tracji i Macedonii do Salonik, stąd zaś wzdłuż Zatoki Salonickiej do ujścia rz. Pinios (Salambrii), gdzie skręcając w głąb kraju ciągną przez m. Larisę, następnie na południe w kierunku m. Lamii, wreszcie do Aten i Pireusu. Z Aten ciągnie się główna linia przez przesmyk Isthmos na Peloponez, który zostaje nią przecięty w poprzek aż do portu Kyparissiana na M. Jońskim. Zachodnia połać Grecji środkowej komunikacji kolejowej jest prawie zupełnie pozbawiona. 5.246 urzędów pocztowych w r. 1936 załatwiło 117,932.000 różnych przesyłek. Niezależnie od tego działa w Grecji zagraniczna poczta, której obroty są również bardzo poważne, gdyż przewyższały 30 mil. posyłek. Urzędów telegraficznych było pod koniec 1936 r. 4.298. Długość linii telegraficznych sięgała 23.537 km, długość drutów — 57.853 km. Depesz załatwiono 4,644.000 krajowych i 294.000 zagranicznych. Linii telefonicznych było w 1936 r. 12.236 km, drutów 99.785 km, rozmów 1,970.000. Linie miejskie telefonu liczyły 817 km z 89.130 km dru-

Saloniki.

tów, międzymiastowe zaś 11.096 km z 16.690 km drutów. Komunikacja wodna rozwinięta jest głównie na wybrzeżach, między macierzą a najbliższymi wyspami, gdyż rzeki są przeważnie niezeglowne. Większego znaczenia jest głęboko wciskająca się w ląd Zatoka Koryncka i łącząca ją z Morzem Egejskim Kanał Koryncki, o którym już wyżej raz wspominaliśmy. Kanał ten w 1936 roku przepłynęło 7.179 parowców o 2,632.059 tonach i 2.057 żaglowców o 42.585 tonach. Grecja posiada stosunkowo dużą i ruchliwą flotę handlową. Liczyła ona w połowie 1938 r. 635 parowców i motorowców o łącznej pojemności 1,889.269 ton; naturalnie w liczbie tej nie figurują statki poniżej 100 ton brutto rejestr. Co się tyczy ruchu portowego, to r. 1936 w portach Grecji zakotwiczyło ogółem 2.960 okrętów o 5,086.830 tonach, z czego piąta część to statki pod flagą grecką. Istnieje też w Grecji komunikacja lotnicza, łącząca Ateny z Salonikami i Ateny z Janiną. W r. 1937 korzystało z komunikacji powietrznej 6.967 pasażerów i przewieziono samolotami 183.300 kg bagażu. Najważniejszymi portami Grecji są: Pireus (Pireévs), będący portem podstołecznym, Saloniki (Thessaloniki) — ważny port wywozowy zarazem dla Jugosławii, Kérkyra (Korfu) i Chania (Kanea) na Krecie.

PRZEGLĄD KRAIN NATURALNYCH GRECJI

Podział Grecji na krainy naturalne jest bardzo trudny ze względu na dość skomplikowane ukształtowanie powierzchni i przyjęte od dziesiątków wieków dzielenie jej na pewne krainy historyczne, niezupełnie pokrywające się z obszarami, które by można uważać za jednostki geograficzne. Toteż w pracy niniejszej przyjmujemy za podstawę podział oparty tylko częściowo na cechach morfologicznych. Podział ten przedstawiać się będzie następująco: 1) Grecja północna, 2) Grecja środkowa, 3) Grecja południowa, 4) Grecja wyspiarska. Rozpatrzmy poniżej kolejno każdą z tych czterech części, charakteryzując ją możliwie treściwie.

1) Grecja północna. Mianem tym obejmujemy dwie historyczne krainy: Trację zachodnią (wschodnia jest prowincją Turcji) i Macedonię południową (północna jest częścią Jugosławii). Graniczą one od północy z Bułgarią, Jugosławią i Albanią, na wschodzie z Turcją, opierając się o rzekę Maricę, na zachodzie o szczytowe krawędzie pasma gór Pindus, od południa zaś dochodząc do gór Chassia i siedziby bogów — Olimpu. Cały ten obszar obejmuje 43.600 km², czyli trzecią część całego państwa greckiego. Z obszaru tego na Macedonię przypada 34.804 km², na Trację tylko 8.796 km². Ludności w Grecji północnej jest ogółem ok. 1,810.000, z czego niewiele ponad 310.000 przypada na Trację.

Tracja. Kraj ten od Macedonii oddziela dolina rzeki Nestos. Tracja grecka, czyli zachodnia, składa się z czterech części naturalnych. Najbardziej na północy między granicą bułgarską a rz. Maricą mamy wyżynną północną część prowincji administracyjnej, czyli tzw. nomos — Evros, przeciętą dopływem Maricy, rz. Ardas. Część południową Evrosu, dochodzącą do Morza Trackiego, zajmują wschodnie zakończenia Gór Rodopskich, które tu wznoszą się jeszcze do 1.063 m w górze Silu, dochodzą jednak wyższych wysokości (1.432 m w g. Kartal, a 1.592 w g. Koúla) na pograniczu z Bułgarią, zajmując północną połowę nomu Rodope. Trzecią krainą jest południowa połowa tegoż Rodopu, nizinna, stosunkowo płaska, przecięta licznymi rzeczkami i mająca nawet większe jezioro nadbrzeżne — Vristonis. Ostatnią krainą jest pograniczna dolina Maricy, przechodząca przy ujściu rzeki w nizinę deltową, bardzo żyzną, jak zresztą cała, zwłaszcza południowa, nadmorska część Tracji. Mieszkańcy Tracji to Grecy z pewną ilością Bułgarów oraz Turków. Mniej więcej czwarta część mahometanie. Zajmują się rolnictwem, głównie uprawą tytoniu w najurodzajniejszych okolicach. Główne miasta Tracji: *Xánthi* (38.000 mieszk.) u stóp Gór Rodopskich, 12 km od rz. Nestos, ośrodek główny przemysłu tytoniowego, *Komotini* (34.000 mieszk.), dawna turecka Gimildżina, ważny ośrodek handlowy, wreszcie port *Alexan-*

Patras.

Fot. dr St. Gorzuchowski.

drúpolis (16.000 mieszk.), po turecku Dede-Agacz. Trzy te miasta łączy jedyna linia kolejowa w Tracji, idąca dalej doliną Maricy ku północy aż do tureckiego m. Edirné, dawnego Adrianopola. Tracja, będąca do r. 1920 w rękach Bułgarów, którzy ją zdobyli na Turkach, do dziś stanowi teren, o który czyni zabiegi Bułgaria ze względu na potrzebę oparcia się o Morze Egejskie (Tracie).

Macedonia. Ta część Grecji północnej jest przeważnie krainą górzystą, we wschodniej części, należąca do systemu Rodopów, w zachodniej do Gór Dynarsko-Pinduskich. Góry te opisywaliśmy już obszerniej, tu wspomnimy, że przedziela je wiele obszernych i błotnistych nizin rzecznych i jeziornych, mianowicie takich jak nizina Dramy, Strymonu, rz. Axios, rz. Aliakmonu itd. Na nizinach tych kwitnie uprawa zbóż, tytoniu i w miejscach najbardziej nawodnionych nawet ryżu. Dzięki urodzajności gleby, w wielu miejscach powstałej, jak np. na rozległej Nizinie Salonickiej, z napływów rzecznych, dzięki klimatowi — wszędzie w dolinach śródziemnomorskiemu, widzimy dokoła pola i ogrody z intensywną uprawą, gdzieniegdzie również bawełny, sezamu i maku na wyrób opium, winnice, sady owocowe. Wielkie przestrzenie, pokryte dotąd malarycznymi bagniskami, stopniowo zanikają, ku czemu przyczyniają się poważnie władze państwowe, dokonując bardzo wiele akcji melioracyjnych na większą skalę. Szeroko też rozpowszechniona jest uprawa drzew oliwkowych i morwowych — dla rozwoju jedwabnictwa. Ludność Macedonii jest najbardziej chyba w obrębie całej Grecji niejednolita. Obok Greków mamy tu bliżej odpowiednich pograniczy — Bułgarów, Serbów, Albańczyków, trochę tzw. Kucowołochów, Turków i Żydów. Po wielkiej wojnie światowej Macedonia stała się jednym z głównych terenów, na którym osiedliła się olbrzymia, blisko 1,400.000 ludzi wynosząca masa uchodźców greckich z Turcji. Grecy wysiedlili z Macedonii również przeważającą część (350.000) wówczas zamieszkujących kraj ten od kilku wieków Turków. „Wymiana“, która nie odbyła się jednak zanedo pokojowo, spowodowała, że Macedonia ostatnimi czasy silnie wzmocniła swe greckie zaludnienie. Szczególniej miasta najbardziej na tym zyskały, gdyż zostały poważnie zgrecyzowane, zwłaszcza największe miasto kraju, drugie po stolicy Grecji — Atenach i Pireusie — m. Saloniki (Thessaloniki). Żydzi macedońscy, szczególnie zamieszkali w Salonikach, są tzw. Żydami hiszpańskimi czyli sefardimi. Przeważające wyznanie prawosławne; jest też trochę muzułmanów. Poza rolnictwem ludność Macedonii zajmuje się poważnie hodowlą bydła i owiec (w górach). Góry w znacznej części pokryte są pięknymi lasami dębowymi i bukowymi w niższych strefach, wyżej — drzewami iglastymi. Cała Macedonia pod względem administracyjnym składa się z 8 nomów i autonomicznego państewka zakonnego, Haghion Oros (Góry Athos) na Półwyspie Chalcydyckim, jedynie wyodrębniającym się wyraźnie w całym obszarze jako osobna jednostka naturalna. Głównym miastem całej Macedonii są *Thessaloniki*, czyli *Saloniki*, po słowiańsku Solun. Rozłożone amfiteatralnie na malowniczych wzgórzach nad

najbardziej północnym wglębiem Zatoki Salonickiej, miasto to liczy dziś około 270.000 mieszkańców, w czym około 70.000 wspomnianych Żydów hiszpańskich. Jest ono największym portem Półwyspu Bałkańskiego i dość starożytnym, gdyż założonym w IV wieku przed Chrystusem. Schodzą się w nim koleje z Aten, Belgradu i Konstantynopola; stanowi on węzłowy port lotniczy, m. i. połączony stałą komunikacją z Warszawą. W mieście zachowała się część starożytnych murów z basztami, trochę starych cerkwi, choć część ich uległa pożarowi podczas operacji wojennych w 1917 r.;

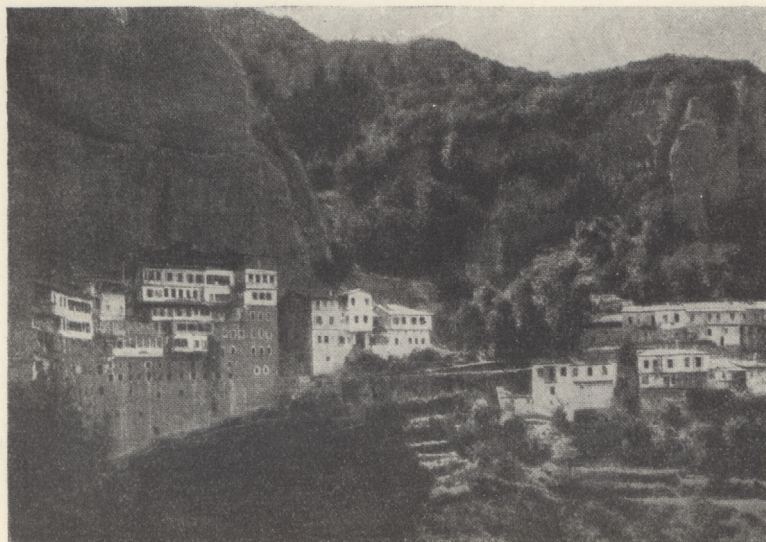

Kalamata.

Fot. Kalonaros.

miasto posiada uniwersytet, muzeum, szereg fabryk tkackich, metalowych i związanych z przemysłem rolnym. Port salonicki przyjmuje ok. 2.000 statków rocznie. Najważniejszym po Salonikach miastem Macedonii jest port *Kavalla* (52.000 mieszk.), nad Zatoką Kavalla — Morza Trackiego. Jeden z najgłówniejszych portów wywozu tytoniu, połączony drogą bitą z m. *Drama* (35.000 mieszk.), głównym centrum plantacji tytoniowych kraju. Na osobną wzmiankę zasługuje wspomniana wyżej osobna jednostka administracyjna Macedonii, położona na najbardziej wschodnim palczastym wydłużeniu Chalcydyki, owa autonomiczna republika mnisz Haghion Oós, inaczej Góra Athos. Terytorium liczące 288 km², stanowiące najbardziej górzystą część półwyspu z najwyższym szczytem, marmurowym Athos (2.033 m), prawie bezpośrednio wznoszącym się znad morza i dlatego szczególnie imponująco wyglądającym, posiada 20 wielkich warownych klasztorów prawosławnych, rozmieszczonych na stokach gór bardzo malowniczo i z trudnym albo nawet niemożliwym przy słabej obronie dostępem. Główna siedziba, stolica tej osobliwej republiki zakonnej, osiedle *Karyai*, mieści się na grzbiecie górskim; oprócz tego terytorium ma jeszcze 11 wiosek i szereg pustelni pojedynczych. Rzeczpospolitą Athos zamieszkuje dziś ok. 6.000 mnichów prawosławnych najrozmaitszego pochodzenia: Greków, Bułgarów, Rosjan, Serbów, wyłącznie mężczyzn, gdyż przebywanie kobiet na terenie autonomicznym jest bezwzględnie wzbronione. Góra Athos cieszy się nadzwyczajną sławą wśród prawosławnych, uchodząc za drugą Jerozolimę. Dawniej była ona ośrodkiem nauk, dziś stanowi tylko ognisko religijne, miejsce pielgrzymek i muzeum bezcennych bibliotek, które uchowały się z czasów średniowiecza przed spustoszeniami najazdów tureckich. Najdawniejszy klasztor Athosu pochodzi z IX wieku. Rządy osobliwej republiki należą do synodu zbierającego się we wspomnianym osiedlu *Karyai* (300 mieszk.). Naturalnie państewko to żadnej politycznej roli nie odgrywa i spokojnie tkwi w swym kontemplacyjnym życiu pod zwierzchnią władzą państwa, którego stanowi zresztą organiczną część. Górę Athos już starożytni Grecy czcili jako przybytek Zeusa trackiego, przypominała bowiem swoją wysokością czczony przez nich od wieków Olimp, mniej nawet imponująco się przedstawiający, bo od morza oddalony o 20 km.

2. Grecja środkowa. Nazwą tą określamy obszar Grecji rozciągający się na południe

Klasztor Megaspilacon w Achai.

Fot. Raffins.

od Albanii i Macedonii aż do przesmyku Isthmos, oraz od M. Jońskiego do Egejskiego, nie zaliczając do niego przybrzeżnej wielkiej wyspy Eubea (Evvia). Obszar ten powierzchnią swą przewyższa nieco Macedonię z Tracją, ma bowiem 43,857 km², liczy zaś z górą 2,000.000 mieszkańców. Grecję środkową możemy podzielić na pięć części, z których dwie pierwsze, historyczne: Tesalia i Epir (Ipiros) dzielą się jeszcze na owe administracyjne jednostki: nomi; trzy zaś następne są zarazem takimi jednostkami, obejmują zaś

po dwie drobniejsze prowincje historyczne. Nazwy tych trzech jednostek wyjaśniają zarazem ich skład historyczny. Są to mianowicie: Etolia (Aitolia) z Akarnanią, Ftiotyda (Fthiotis) z Focydą (Fokis) i Attyka (Attiki) z Beocją (Viotia). Cały omawiany obszar objęty jest systemem gór Pindus, ciągnących się od granic Albanii aż do gór Lavrion nad M. Egejskim, wśród których mamy szereg obszernych dolin rzecznych i jeziornych. Pod względem narodowościowym i religijnym Grecja środkowa jest bardziej jednolita od Macedonii, ale są w niej, zwłaszcza w Epirze (koło Janiny), większe skupienia Kuowołochów i Albańczyków. Tesalia, położona na południe od Olimpu i gór Chassia, składa się z dwu największych i bodaj najurodzajniejszych dolin Larissy i Trikkala, sięgających zatoki Pagassitikos (Volos) i gór Othrys. Do jej terenu zalicza się całunem śniegów pokryty Olimp, południowe stoki i rozgałęzienia gór Chassia i górzysta nadmorska na wschodzie prowincja Magnissia. Głównym miastem Tesalii jest główny jej port *Vólos* (50.000 mieszk.) nad zat. Pagassitikos, ośrodek przemysłu i handlu. Tesalia dzieli się na dwie nomarchie: Larissę i Trikkalę. Pierwsza położona bardziej na wschodzie ma główne miasto i zarazem duchową i historyczną stolicę Tesalii o nazwie *Larissa* (ok. 30.000 mieszk.) nad rzeką Pinios, połączone linią kolejową z Salonikami, portem *Vólos*, Atenami i Trikkalą. Miasto to posiada potężne budowle z dawnych czasów, stanowi ośrodek sporego handlu i przemysłu tytoniowego i tkackiego. Głównym miastem Trikkali jest 25-tysięczne osiedle o tejże nazwie, 56 km na zachód od Larissy położone, również ważny ośrodek handlowy i przemysłowy. Thessalia znana jest nie tylko z intensywnej uprawy zbóż i tytoniu, ale i z rozwiniętej hodowli owiec oraz kóz, mających na stokach gór rozległe zimowe pastwiska.

Epir (Ipiros), położony jest na zachód od szczytowych grzbietów Pindusu aż do brzegów M. Jońskiego. Jest to kraina górska, mająca tylko gdzieniegdzie urodzajne i zamieszkałe doliny. Ponieważ w prowincji tej mamy najbardziej obfite z całej Grecji opady atmosferyczne, panuje tu też wspaniała roślinność. Wybrzeża morskie są albo strome bardzo, albo nizinne i błotniste, mocno niezdrowe. Na ogół Epir ma charakter krainy krasowej, toteż w wielu miejscach występują tu jaskinie, źródła, podziemne ujścia rzeczne, piękne wąwozy, wyżarte w skałach wapiennych itd. Epir składa się z trzech nomarchii: Arta, Janina i Preveza. Głównym miastem jest *Janina* (*Ioannina*) 23.000 mieszk., nad jez. krasowym o tejże nazwie, położonym wśród urodzajnej równiny. Dość poważny ośrodek handlowy i przemysłowy, zarazem węzeł komunikacyjny,

ma też sporo pamiątkowych cerkwi. Inne ważniejsze miasta — to port *Preveza* (12.000 mieszk.) u ujścia zat. Amyrakikos i m. *Arta* (9.000 mieszk.) nad rz. Arachthosem.

Etolia (Aitolia) z Akarnanią rozciągają się na południe od Epiru aż do Zatoki Korynckiej w jej najwęższym miejscu. Jest to kraina podobnie jak Epir krasowa, mająca w południowo-zachodniej części tereny równinne i nizinne, żyzne, z licznymi jeziorami i o wybrzeżu morskim dość rozwiniętym. Akarnania znajduje się w północnej części, Etolia w południowej, obydwie pokryte

Dolina Delfy.

Fot. dr St. Gorzuchowski.

w znacznej części lasami. Mieszkańcy — Grecy: Akarnijczycy — uchodzący za bardzo hardych i niespokojnych, Etolijczycy — uchodzący za wielkich hodowców koni, zajmują się rolnictwem i hodowlą. Stolicą nomarchii jest m. *Messolonghion* (po włosku Missolonghi) nad zatoką Patron (Patras, wejściem do Zat. Korynckiej; właściwie jej częścią jest laguna Messolonghion), liczące ok. 12.000 mieszk. Położone w bagnistej nadbrzeżnej okolicy, znane z dużej roli, jaką odegrało w dziejach niepodległości Grecji i z tego, że w jego okolicy zmarł słynny poeta angielski Byron. Obydwie krainy słabo zaludnione, większego znaczenia w państwie nie mają.

Ftityda (Fthiotis) i Focyda (Fokis) rozciągają się od gór Othrys do Zatoki Korynckiej i od mniej więcej 22 południka na wschód ku g. Parnas, g. Lokris i zat. Lamias. Stanowią kraik górzysty z dwiema żyznymi dolinami rzek: Sparchios u stóp Othrysu i Kifissos, mającej ujście w osuszonym dziś Jeziorze Kopajskim w Beocji. Głównym miastem nomarchii jest m. *Lamia* (18.000 mieszk.) przy przełęczy Furka, wiodącej do Tesalii, przy linii kolejowej do Aten z Larissy. U stóp południowych g. Parnassos (2.459 m) czyli Liakoura mała dziś osada *Delfy*, znana w starożytności z wyroczni kapłanek zwanych Pitiami, a kilkanaście km na południe od m. Lamii słynne *Termopyle* (*Thermopylai*). Attyka (Attiki) i Beocja (Viotia) po odcięciu Peloponezu przez Kanał Koryncki stanowią właściwie półwysep najbardziej wysunięty ku wschodowi, ograniczony z jednej strony Zat. Koryncką i Sariońską, z drugiej cieśninami, jakie oddzielają od stałego lądu wielką przybrzeżną wyspę Eubeę (Evvia). Ze względu na swą bliskość i wielkość wyspa ta jest właściwie częścią Grecji środkowej. Z dwu dawnych kraików, na jakie dzieli się dziś Attyka i Beocja, ta druga leży na północo-zachodzie, Attyka zaś rozciąga się na południu, rozwidlając się z jednej strony w Przesmyk Koryncki, zwany tu krainą Megara, z drugiej w górzysty Półwysep Attycki. Środek Beocji zajmuje dziś wielki teren osuszonego jeziora Kopais, użyty pod uprawę pszenicy itp. Beocja jak i Attyka słyną z bogactw kopalnych z wyjątkiem doliny Kopaidy, mniej z dobrych gleb, najbardziej z szeregu słynnych niegdyś miejscowości historycznych, które jak np. *Teby* (*Thibai*) liczą ok. 8.000 mieszk. przy linii kolejowej do Aten. W Attyce, przeciętej szeregiem grzbietów górskich i mającej kilka między nimi równin, niezbyt urodzajnej, bogatej w kruszce, ludność zajmuje się głównie uprawą oliwek i fig. Główne m. *Ateny* (*Athinai*), liczące dziś co najmniej 500.000 mieszk., położone są malowniczo na równinie wśród

Daphni.

Fot. dr St. Gorzuchowski.

stromych gór, pośrodku mając słynny Akropolis z ruinami pięknego doryckiego Partenonu. Miasto dzisiejsze nie może się porównać ze starożytnymi Atenami, jednakże od czasu jak stało się stolicą (1835 r.) niepodległej Grecji, nadzwyczaj szybko rozwija się, stając się wielkim europejskim miastem, ośrodkiem głównym krajowej kultury, gospodarki i polityki, zwiedzanym dla mnóstwa pamiątek historycznych przez liczne rzesze turystów. Rozwój gospodarczy stolicy Grecji wraz z napływem dużej ilości Greków uchodźców z Turcji przyczynił się również do wielkiego rozrostu odwiecznego portu Aten (położonych o 5 km od morza), m. *Pireus (Pireévs)*, które mając dziś przeszło 300.000 mieszkańców zrosło się już niemal organicznie ze stolicą, tworząc z najbliższymi osiedlami jedno wspólne, prawie milionowe środowisko, tętniące bujnym życiem wielkiego miasta. Inne miasta w Attyce są tylko drobnymi osiedlami, wśród których wspomnieć trzeba o słynnym historycznym *Maratonie*, położonym zaledwie 25 km na północo-wschód od Aten u stóp Pendelikonu. Kilkanaście km na północ-zachód do Aten, nad Zatoką Eleuzyńską, staro-

żytne miasteczko, dzisiaj *Eleusis*, ośrodek słynnych misteriów eleuzyńskich.

3. Grecja południowa, inaczej Peloponez albo Morea, półwysep, dziś faktycznie wyspa (przez Kanał Koryncki), obejmuje ogółem 21.999 km² i liczy ludności przeszło 1.000.000, oczywiście greckiej z małymi wyjątkami. Pod względem administracyjnym Peloponez rozpada się na 6 nomarchii. W części ogólnej kraina ta została już opisana pod względem swego ukształtowania poziomego i pionowego, toteż tu przypomnimy tylko najogólniej, że jest całkowicie krajem górzystym, jedynie na wybrzeżach mającym urodzajne niziny. Ludność stosunkowo gęsto rozsiadła na nizinach zajmuje się uprawą roli, siejąc pszenicę a nawet ryż, plantuje oliwki, prowadzi winnice, sady morwowe i owocowe, w górach i na wyżynach trudniąc się hodowlą bydła i owiec. Środkowa prowincja Arkadia przedstawia kraj krasowy z podziemnymi rzekami, mający piękne górskie pastwiska, na stokach gór najpiękniejsze w Grecji lasy, klimat stosunkowo dzięki wyniesieniu zdrowy i wolny od pyłu, dobrze dającego się we znaki w innych częściach Grecji. Arkadia w starożytności uchodziła za ojczyznę dobrych greckich obyczajów i do dzisiaj pod tym względem nie zmieniła się wiele, stanowiąc krainę ludu pasterskiego, prostych obyczajów, gościnności i zamiłowania wolności. Głównym miastem Arkadii jest m. *Tripolis* (15.000 mieszk.) we wnętrzu kraju. Na północo-wschód od Arkadii w kierunku Istmu rozciąga się nomarchia Argolis kai Korinthia. Argolida jest to właściwie półwysep Peloponezu między Zatoką Saronką i Argolicą, oparty na północy o Zatokę Koryncką, na zachodzie o łańcuch wysokich grzbietów górskich z takimi szczytami jak Kyllini (2.376 m) i Artemission (1.772 m). Wybrzeża Zatoki Korynckiej wraz z Istmem mają nazwę Koryntii. Jest to kraj górzysty i bezleśny, zarazem bezwodny wskutek budowy krasowej, dlatego też uprawiający głównie hodowlę. W dalekiej przeszłości sławny był z wysokiej swej kultury, w nim bowiem znajdowały się słynne przedhomerowskie Miceny,

dziś *Mykinai* i *Tiryns* (*Tirius*), po których zostały wspaniałe wykopaliska i potężne mury. Głównym miastem nomarchii jest dziś port nad zatoką Argolikos *Nauplia* (*Nafplion*, 9.000 mieszk.); wśród in. miast staroż. stol. *Argos* (13.000 mieszk.) i położone na Przesmyku Korynckim w pobliżu kanału — m. *Korynt* (*Korinthos*) 10.000 mieszk., zburzone doszczętnie w r. 1928 przez silne trzęsienie ziemi, niejednokrotnie nawiedzające Grecję. W pół-

Port stołeczny Pireus.

Fot. dr St. Gorzuchowski.

nocno-zachodnim narożu Peloponezu mamy dawne prowincje greckie Achaję i Ilię, tj. Elidę. Achaja rozciąga się na wybrzeżach zat. Patron i Korynckiej, stanowiąc kraj górzysty, krasowy, przecięty dolinami rzek i wzdłuż zatok obniżony. Elida jest mniej górzystą, nawet równiną w zachodniej części, bardzo żyzną. Achaja dała początek historii Grecji, Elida znana była z igrzysk olimpijskich. Głównymi miastami tych krain, stanowiących oddzielne nomarchie, są: duży port *Patrai* (*Patras*), rozłożony amfiteatralnie nad zatoką Patron (Patraską), liczący ok. 68.000 mieszk., znany z wywozu rodzynek, fabryk koniaku i przędzalni bawełny — główne m. Achai. Głównym miastem Elidy jest port *Pyrgos* (22.000 mieszk.), od którego kilkanaście km na wschód znajduje się miejscowość *Olimpia*; w niej za czasów starożytnych była prastara świątynia, koło której odbywały się słynne igrzyska olimpijskie; w jednej ze świątyń znajdował się słynny posąg Zeusa dłuta Fidiasza. Dawna Olimpia została zniszczona doszczętnie i badane są dziś tylko jej wykopaliska, lokowane w specjalnym muzeum, zbudowanym w powstałej o tejże nazwie nowej osadzie.

Południowo-zachodni kraniec Peloponezu zajmuje nomarchia Messinia, górzysta, żyzna, szczególnie w swej najważniejszej dolinie rz. Pirnax, inaczej *Pámisos*, słynna ze swych gajów pomarańczowych. Głównym miastem jej jest port *Kalámata* (30.000 mieszk.) i pobliskie *Messini*, obydwa znane z rozwiniętego w ich okolicy jedwabnictwa. Dwa pozostałe półwyspy krańcowe Peloponezu, z których jeden kończy się najbardziej południowym przylądkiem całej Europy — *Tainaron* (*Matapan*), z całym niemal dorzeczem Eurotas stanowi ostatnią krainę Peloponezu — *Lakonię*. Dolina wspomnianej rz. Eurotas należy do najurodzajniejszych, toteż mamy tu uprawę zbóż, bogate winnice i jak w *Messini* — gaje pomarańczowe i innych owoców południowych; rozwinięte jedwabnictwo, w dzikich wapiennych górach, gdzie jeszcze nieliczni ich mieszkańcy pasterscy zachowali stary obyczaj krwawej zemsty rodowej, hodowlę kóz i owiec. Lakonia niegdyś obok Aten stanowiła najpotężniejsze państwo w starożytnej Grecji, ze słynną *Spartą*, po grecku — *Sparti*, która i do dziś stanowi główne miasto nomarchii a znajduje się w głębi kraju nad rz. Eurotas, mając ok. 9.000 mieszkańców.

4. Grecja wyspiarska. Tę część posiadłości greckich możemy podzielić na kilka grup, mianowicie: A) wyspy M. Jońskiego, B) Eubeę (*Evvia*), C) Sporady Północne, D) Cyklady, E) Kretę, F) Sporady, G) wyspy M. Egejskiego.

Miasto Tinos na wyspie Tinos.

Fot. Raffins.

A) Wyspy Morza Jońskiego na zachodzie Grecji lądowej są to z pominięciem mniej ważnych:

W. Kerkyra czyli Korfu, łącznie z kilkoma drobnymi wysepkami (Othoni, Paxos, Andipaxos), najdalej na północ wysunięta wyspa grecka, położona niemal w cieśninie Otranto. Ma 632 km² powierzchni i ok. 112.000 mieszkańców. Północna część wznosi się najwyżej (g. Pandokrator 906 m) i jest szeroka, południowa pagórkowata i wąska, o zdro-

wym ciepłym klimacie, bardzo obfitych (do 1.360 mm) opadach zimowych, bezleśna ale z bogatą roślinnością południową. Większe wzniesienia wapienne. Mieszkańcy zajmują się głównie uprawą oliwek, winnicami, mniej uprawą pszenicy i kukurydzy, mało też hodowlą, bardziej rybołówstwem. Głównym jej miastem jest od wschodu, nad cieśniną Kerkyras, *Kerkyra (Korfu)* o 37.000 mieszk., dobry handlowy port, znane z mnóstwa (z górą 300) cerkwi.

W. Leukas inaczej Preveza, z kilkoma mniejszymi, należy do nomarchii Preveza w Epirze.

W. Cefalonia (Kefalliniá), największa (886 km²) choć nie najludniejsza (70.000 mieszk.) z Wysp Jońskich. Łącznie z kilkakrotnie mniejszą sąsiednią od wschodu wyspą Itaką tworzy nomarchię Kefalliniá. Wyspa ma kilka wapiennych grzbietów górskich z najwyższym szczytem Ainos albo Megas Soros, dosięgającym 1.628 m wysokości. Ziemia niezbyt urodzajna. Klimat dobry. Ludność zajmuje się głównie uprawą winnic, oliwek, w górach zbóż i kartofli, poza tym hodowlą kóz i owiec oraz rybołówstwem i zawodowo żeglarstwem. Główne m., port *Argostólion* na wybrzeżu zachodnim, dosięga 10.000 mieszkańców.

W. Zákynthos, inaczej Zante, (403 km²) z 42.000 mieszk. W północnej części górzysta (do 758 m), w południowej pagórkowata, wapienna, żyzna choć mało wodna; wyspa ta dostarcza głównie takich produktów jak rodzynki, oliwki, wina i z bogactw kopalnych — naftę. Wyspę tę nawiedzają często trzęsienia ziemi. Głównym miastem w. Zákynthos, będącej osobną nomarchią, jest po jej wschodniej stronie położone również m. *Zákynthos* (13.000 mieszk.), dość ważny port handlowy.

B) Wyspa Eubea, inaczej Evvia. Wielka ta wyspa (3.580 km² z 150.000 mieszk.) oddzielona jest od Beocji i Attyki w Grecji Środkowej tylko wąską cieśniną Evvoíkos i Evrípou; ma długości 158 km i do 50 km szerokości. Górzysta, a góry te stanowią przedłużenie nadbrzeżnych gór Tesalii i dzielą wyspę na trzy części. Najwyższe wzniesienie, g. Dirfys, wznosi się na 1.743 m. Wyspa jest żyzna zwłaszcza w swych nizinnych częściach, toteż dostarcza zbóż; znana jest z pszczelnictwa i hodowli bydła. Ludność grecka z domieszką Albańczyków. Łącznie z Małymi Cykladami Eubea tworzy osobną nomarchię Evvia (4.108 km² z 160.000 mieszk.). Głównym miastem jest m. *Chalkis* (20.000 mieszk.) w najwęższym miejscu cieśniny oddzielającej wyspę od lądu.

C) Sporady Północne (Vóriai Sporádes), położone na wschód od Eubei, obejmują ogółem kilkadziesiąt (80) bardzo drobnych wysepek i zaledwie 9 większych, między którymi największa, górzysta Skýros, ma 202 km². Obejmują one wspólnie obszar 528 km² z ok. 10.000 mieszkańców. Na w. Skýros znane kopalnie pstrych marmurów i rudy chromowej oraz hodowla słynnych miejscowych kóz. Sama w. Skýros liczy ok. 5.000 mieszk., z czego blisko 4.000 przypada na główne jej miasto, również Skýros.

Wyspa Amorgos w Cykladach.

Fot. Boissonnas.

D) Cyklady. Jest to dość liczna (przeszło 200) grupa wysp na Morzu Egejskim, stanowiących jakby przedłużenie w. Eubei i Attyki. Obejmują one ogółem 2.580 km² z 140.000 mieszk. Są to wyspy częściowo wulkanicznego pochodzenia, nawiedzane częstymi trzęsieniami ziemi, nie nadto urodzajne, mające trochę bogactw kopalnych. Największe z wysp grupy Cyklad wymienimy poniżej: Naxos (423 km², 19.000 mieszk.), górzysta, z marmurowym najwyższym wierzchołkiem Drios albo Oxia (1.002 m), malownicza; ludność zajmuje się rolnictwem i uprawą owoców południowych. Gł. m. *Naxos* (2.000 mieszk.). Drugą co do wielkości jest w. Andros (384 km²) w pobliżu południowego krańca Evvia. Górzysta (do 994 m); ludność w liczbie ok. 21.000 zajmuje się uprawą winnic, oliwek i hodowlą owiec. Gł. m. *Andros* na wschodzie. W. Paros na zachód od Naxos ma 195 km² i 10.000 mieszk. Górzysta (do 750 m), słynna z marmurów, o łagodnym, suchym klimacie. Dostarcza głównie wina, fig i wełny. Główne miasto — port *Paros*. Równiej wielkości jest dalej wyspa Tinos o 13.000 mieszk., znana z winnic, jedwabnictwa, hodowli koni, mułów i bydła. Gł. miasto, również *Tinos*, ma ok. 3.000 mieszk. Z innych Cyklad wspomnieć należy o Milos (161 km² z 6.000 mieszk.), znanej z słynnego znalezione tu posągu bogini Wenus, Amorgos o 123 km² z 4.000 mieszk., z licznymi ruinami dawnych miast i świątyń pogańskich, Kéa (103 km²) z 4.000 mieszk. i żyzną glebą. W. Siphnos (89 km² z 4.500 mieszk.) znana jest z łomów marmurów i kopalń żelaza, cynku i ołowiu. W. Syros ma 86 km² i 30.000 mieszk., bezdrzewna. Mieści się na niej główne miasto całej nomarchii Cyklad, *Ermoupolis* (26.000 mieszk.), duży port handlowy i stocznia okrętowa. W mieście fabryki szkła, konfitur, mydła itp. Na koniec nie można pominąć grupki w. Thira, zwanej inaczej od głównej wyspy Santorinem albo W. Św. Ireny. Mają one 75 km² z 20.000 mieszk. Są one częścią rozerwanego olbrzymiego wulkanu podmorskiego, który wybuchał kilkakrotnie już w czasach historycznych, ostatnio w r. 1925. Rezultatem tych wybuchów jest szereg wysepek o różnych nazwach. Wyspy dają doskonałe gatunki wina; główne miasto na nich *Thira* (ok. 1.500 mieszk.) z niedawno odkrytymi ruinami dawnego miasta, *Thery*.

E) Wyspa Kreta, po włosku Candia, po turecku Kirid. Największa z wysp greckich (8.222 km²), łącznie z pewną ilością pobliskich drobnych wysepek mająca 8.287 km² i przeszło 400.000 mieszkańców. Fizjografię tej wielkiej wyspy już podawaliśmy, wspomnieć tylko należy, że wyspa to

o stromych brzegach, górzysta, ze szczytami (Ida) do 2.480 m, zbudowana przeważnie z wapieni krasowych, o klimacie łagodnym, zdrowym, deszczach zimowych dochodzących do 600 mm. Znaczna część rzek w górach znika w podziemnych pieczarach. Doliny rzeczne bardzo urodzajne, szczególnie dolina Messary, będąca spichrzem zbożowym wyspy, znana z wielu ruin starożytnych. Cała Kreta dzieli się na 4 nomarchie. Stolicą jest m. *Kanea (Chania)* 35.000 mieszk. na wybrzeżu północnym. Mieszkańcy Krety uprawiają oliwki, konopie, tytoń, różne owoce południowe, prowadzą winnice, uprawiają zboża, w górach mało zalesionych zajmują się chowem owiec. Wiązałdem łączącym Kretę z Peloponezem jest wyspa Kythera (262 km²), zwana też Cerigo, z 8.000 mieszk., zaliczana do Jońskich, trudno dostępna, znana z kopalni marmurów. Łącznie z położoną trochę dalej na południe maleńką Antykytherą należy do nomarchii Lakonii.

F) Wyspy Sporady. Grupa ta obejmuje około 50 różnej wielkości wysp, ale znaczna ich część na południu stanowi tak zw. Dodekanez, posiadłość włoską, do Grecji zaś należą m. in. mniejszymi następujące największe wyspy:

W. Lesbos, inaczej Mytilene. Największa ze Sporad i wszystkich wysp na M. Egejskim (1.614 km² z z 220.000 mieszk.). Posiada daleko w głąb wdzierające się zatoki: Kallonis i Gheras. Górzysta, z najwyższym szczytem Hagios Ilias (980 m), żyzna, zalesiona, znana z kopalni marmuru, uprawy zbóż, oliwek, fig i winnic. Główne m. *Mitilini* (42.000 mieszk.) położone jest po stronie wschodniej. Wyspa wraz z bardziej północną w. Limnos i małą Evstrátios tworzy osobną nomarchię Lesbos.

W. Chios. Znacznej wielkości (858 km²), górzysta (G. Św. Eliasza, 1.267 m) i często ulegająca trzęsieniom ziemi, wyspa ta znana jest z kopalni marmurów i glinek; mieszkańców liczy około 68.000, zajmujących się jedwabnictwem, uprawą winnic, wyrobem wódek, fig itp., poza tym hodowlą kóz. Główne m. *Chios* (28.000 mieszk.) od strony wschodniej. Wyspa ta z kilkoma bliskimi, drobnymi, tworzy osobną nomarchię.

W. Samos (491 km²) leży najbliżej Azji, oddzielona tylko trzykilometrowej szerokości cieśniną tej samej nazwy. Górzysta szczególnie na zachodzie, gdzie szczyt Kerki dosięga 1.440 m, znana z kopalni cynku, żelaza, ołowiu, antymonu, glinki garncarskiej i „samijskiego“ kamienia do polerowania złota. Mieszkańcy w liczbie ok. 70.000 zajmują się uprawą tytoniu, owoców południowych, oliwek, handlem, garbarstwem i żegluga. Główne m. port. *Vathy* (7.000 mieszk.) na północnej stronie wyspy.

W. Ikária (Nikaria) powierzchni 257 km², górzysta, na zachód od Samos. Gł. miasto *Agios Kirikos*. Mieszkańcy w liczbie ok. 20.000 uprawiają drzewa owocowe, winnice, handlują. Samos, Ikaria oraz dwie małe między nimi wysepki Fourni i Themina wspólnie tworzą nomarchię Samos o powierzchni 792 km² i 75.000 ludności.

G) Wyspy Morza Egejskiego to nie objęte wyżej już wspomnianymi grupami wyspy: Limnos (Lemnos), Samothraki i Tasos (Thassos).

W. Limnos (477 km²), pagórkowata, z trzema zatokami, żyzna. Mieszkańcy w liczbie około 32.000 zajmują się rolnictwem, prowadzą warsztaty tkackie; kwitnie też rybołówstwo. Gł. m. *Kastron (Limnou)*, port, ma ok. 3.000 mieszk., posiada średniowieczny zamek.

W. Tasos (398 km²) u wybrzeży Tracji, bardzo żyzna i bogata w kruszce: srebro, miedź, żelazo, antymon, marmury; ludności liczy ok. 19.000. Gł. miasto *Panaghia*. Góry dosięgają 1.020 m (Ypsarion). Wyspa należy do nomarchii Kavalla w Macedonii.

W. Samothraki (180 km²). Górzysta (Fengári, 1.600 m), bezleśna, mało żyzna, wyspa ta znana jest z źródeł siarczanych. Mieszkańcy w liczbie ok. 5.000 zajmują się hodowlą owiec i kóz. Gł. m. *Samothraki*. Wyspa należy do nomarchii Evros w Tracji Zachodniej.

Wyspy: Lesbos, Chios, Samos i Ikaria geograficznie należą do Azji.

GRECJA JAKO PAŃSTWO

Dzieje powstania. — Ustrój. — Władze. — Herb. — Flaga państwowa. — Wojskowość. — Sprawiedliwość. — Stosunki ludnościowe. — Stosunki religijne. — Finanse. — Oświata. — Miary i wagi.

Grecja po świetnym okresie starożytności, w którym obok nieco później na widownię dziejową występującego Rzymu była jednym z głównych ośrodków kultury i cywilizacji, przez szereg wieków początkowych naszej ery dzieliła losy cesarstwa wschodnio-rzymskiego; następnie popadła pod wpływy państw zachodnich, pokąd wspólnie z innymi krajami bałkańskimi nie dostała się w niewolę turecką, zachowując jednak pewną odrębność. Poczucie narodowe i dążność do przywrócenia sobie niezależności państwowej rozbudziło się u Greków dopiero w wieku XVIII i rosnąc stopniowo, podsycane przez inne kraje, głównie zaś przez Rosję, nie tyle ideowo, co w interesie imperializmu moskiewskiego, nastawionego antyturecko, doprowadziło po kilku powstaniach i wojnie, w którą się wdały inne państwa, do utworzenia w r. 1832 niepodległego państwa greckiego. Państwo to początkowo obejmowało tylko Peloponez i południową część Grecji środkowej, tj. bez Tesalii i Epiru. Później, po kongresie berlińskim i wojnach bałkańskich (1912, 1913 i 1914 r.) rozszerzyło swoje obszary m. i. na większą część dzisiejszej Tracji tureckiej i spore terytorium w Azji Mniejszej, ale pokojem w Lozannie 1923 musiało się ich zrzec na rzecz Turcji. Głównie z Azji Mn. nastąpiło masowe wysiedlenie Greków przez Turków, o czym już wspominaliśmy. Dzisiejsza Grecja po okresie władzy królewskiej (po r. 1917) stała się republiką na trzy lata, potem znowu królestwem, następnie na podstawie plebiscytu z r. 1924 olbrzymią większością z powrotem republiką, wreszcie w 1935 znowu królestwem, którym jest do dzisiaj. Wobec zagrożenia kraju przez komunizm i czynniki republikańskie konstytucja i władze parlamentarne zostały zawieszane, a pełnia władzy przeszła czasowo na premiera rządu; w ten sposób ustrój Grecji należy uważać w tej chwili za autarchiczny. Herbem Grecji jest na niebieskim polu srebrny krzyż z tarczą pośrodku, zdobną w trzy ukoronowane lwy złote, umieszczone jeden nad drugim. Flaga państwowa grecka składa się z dziewięciu poziomych równych pasów, z których cztery środkowe białe, pięć niebieskich, w lewym zaś górnym rogu niebieski kwadrat z białym równoramiennym krzyżem pośrodku.

Armia grecka rekrutuje się na podstawie powszechnego i obowiązkowego poboru. Służba czynna trwa 14 miesięcy, po czym należy się przez 19 lat do pierwszej rezerwy, a następnie 8 lat do drugiej.

Kontyngent rekruta wynosi ok. 50.000 rocznie. Cała armia składa się z 4 korpusów, mających swe siedziby w Atenach, Larissie, Salonikach i Kavalli. Korpusy te mają łącznie 13 dywizji piechoty i 1 kawalerii. Każda dywizja składa się z 2—3 regimentów (6 batalionów) piechoty i 1 regimentu (3—4 baterie) artylerii górskiej. Flota morska składała się do

Ateny. Plac Konstytucji.

Fot. Kalonaios.

niedawna z 33 jednostek bojowych nowoczesnie uzbrojonych, w liczbie których było 9 torpedowców i 6 łodzi podwodnych. Ostatnio flota została dość poważnie wzmocniona. Flota powietrzna liczy ok. 150 samolotów wojennych.

Sądy państwowe trzech instancji. Najwyższy Sąd Kasacyjny w Atenach ma nazwę Areopagu.

Pod względem administracyjnym cała Grecja rozpada się na 10 prowincji, te zaś ogółem na 37 tzw. nomarchii (nomos, nomi), tj. okręgów. Wykaz ich i dane statystyczne podajemy na końcu opisu Grecji.

Ludności liczy Grecja obecnie, tj. z końcem 1938 r., co najmniej 7,000.000, tj. średnio na km² ponad 54. Z tej liczby prawie 98% (97,7%) stanowią Grecy, reszta przypada na wszelkie inne narodowości, przede wszystkim zaś na Żydów w liczbie 85.000, Turków, których jest jeszcze w Grecji przynajmniej 28.000, dalej Włochów, których istnieje zapewne ok. 16.000, Albańczyków ok. 8.000, tyleż Anglików, z 6.000 Jugosłowian, po 4.000 Francuzów i Rosjan, ok. 2.000 Bułgarów, jeszcze mniej Kucowołochów i innych narodowości. Pod względem religijnym przypada ok. 96,1% na prawosławnych, 2% na mahometan, 1,2% na żydów, 0,6% na katolików i 0,2% na protestantów różnego rodzaju. Ruch ludności wykazał w r. 1936: urodzeń 193.343, zawartych małżeństw 38.750, śmierci 105.005, nadwyżki urodzin 88,338, co daje przyrost naturalny 12,8‰. Emigracja jest stosunkowo niewielka. W r. 1934 osiągnęła 17.872 osoby. Według danych sprzed 10 laty (1928 r.) było w Grecji:

St a n u	mężczyzn	kobiet	razem
wolnego	1,828.184	1,572.779	3,400.963
poślubionych	1,126.018	1,144.029	2,270.047
owdowiałych	90.929	375.234	466.163
rozwidzionych	4.735	6.778	11.513

Dane z tegoż 1928 r. wykazywały pod względem wieku ludności podział następujący:

W i e k	mężczyzn	kobiet	razem
do lat 14	1,024.002	965.699	1,989.701
15—39	1,214.580	1,302.978	2,517.558
40—59	559.649	564.202	1,123.851
ponad 60	267.484	286.051	553.535

Podział ludności (powyżej 10 lat) według zajęć w r. 1928 przedstawiał się zaś następująco:

Z a j ę t y c h	płci męskiej	płci żeńskiej	razem
w rolnictwie, leśnictwie, myślistwie i rybołówstwie .	1,007.956	467.685	1,475.641
w przemyśle górniczym i komunikacjach	441.939	100.990	542.929
w handlu, bankowości, finansach	201.765	6.732	208.497
w służbie państwowej i w wolnych zawodach	129.983	58.028	188.011
bez zawodu lub zawodów nieznanych	583.925	1,815.707	2,399.642

Religia prawosławna w Grecji ustawowo jest religią państwową, rządzoną przez Święty Synod w Atenach, złożony z metropolity ateńskiego i 12 innych metropolitów. Ogółem na terenie państwa greckiego jest 73 arcybiskupstw prawosławnych. Kościół Katolicki bardzo nieliczny, bo mający zaledwie ok. 43.000 wyznawców, posiada własną hierarchię w osobie dwu arcybiskupów i 4 biskupów. W Grecji bardzo rozposzechnione są wszędzie prawosławne klasztory

Santorin. Wybrzeże Thery. Fot. dr St. Gorzuchowski.

reguły św. Bazylego. Najświętsze mieszczą się na g. Athos. Istnieniem ich tłumaczyć można stosunkowo tak wielką ilość ludzi, którzy nie mają określonego zawodu, bo zresztą w klasztorach tych znacznie więcej jest rozmaitych świeckich pomocników i braciszków niż właściwych zakonników.

Według danych z 1928 r. męska ludność Grecji liczyła 49,6%, co stanowiłoby obecnie 3,521.600 mężczyzn i 3,578.400 kobiet. Obliczano też wówczas, że ludność miejska stanowi tylko 33% ogółu. Przypuszczać należy, że dziś ludności miejskiej jest co najmniej 35%. Poniższa tabliczka przedstawia nam najważniejsze miasta Grecji pod względem liczby ich ludności według ostatnich danych:

Miasto Pyrgos na Santorinie. Fot. dr St. Gorzuchowski.

1. Ateny (Athinai)	. 500.000
2. Pireus (Pireévs)	. 300.000
3. Saloniki (Thessaloniki) 270.000
4. Patras (Patrai)	. 68.000
5. Kavalla 52.000
6. Vólos 50.000
7. Mytilini 42.000
8. Xánthi 38.000
9. Korfu (Kerkyra)	. 37.000
10. Kanea (Chania)	. 35.000
11. Drama 35.000
12. Komotini 34.000
13. Heraklion 33.000
14. Seres 30.000
15. Larissa 30.000
16. Kalámata 30.000

Tablica statystyczna Grecji według podziału administracyjnego (1938 r.).

	Prowincja	Nazwa nomarchii	Pow. w km ²	Liczba ludności	Na km ² mieszk.	Główne miasto	Liczba ludności głównego miasta
I. Grecja Północna	1. Tracja	1. Evros	8.796	310.000	35,2		
		2. Rodope	4.280	125.000	29,2	Alexandrópolis	16.000
	2. Macedonia	34.804	1,600.000	46,0	Komotini	34.000	
		1. Hagion Oros	288	6.000	20,8	Karyai	300
		2. Chalcydyka	3.281	70.000	21,3	Polýghyros	3.000
		3. Drama	3.494	130.000	37,2	Drama	35.000
		4. Florina	3.656	150.000	41,0	Florina	11.000
		5. Kavalla	2.134	138.000	64,6	Kavalla	52.000
		6. Kozani	6.362	175.000	27,5	Kozani	13.000
II. Grecja Środkowa	3. Tesalia	7. Pella	2.595	99.000	38,1	Edessa	14.000
		8. Seres (Serrai)	4.200	197.000	46,9	Seres	30.000
		9. Saloniki	8.793	635.000	72,2	Saloniki	270.000
	4. Epir (Ipiros)	13.334	550.000	33,7			
		1. Larissa	7.568	315.000	41,6	Volos	50.000
		2. Trikkala	5.766	235.000	40,7	Trikkala	25.000
		1. Arta	1.736	62.000	35,7	Arta	9.000
		2. Janina	6.000	188.000	31,7	Janina	23.000
	5. Grecja właśc.	3. Preveza	1.615	95.000	58,8	Preveza	12.000
25.280		1,880.000	74,3				
1. Etolia i Akarnania		7.779	230.000	29,5	Messolonghion	12.000	
2. Attyka i Beocja		6.795	1,260.000	185,4	Ateny	500.000	
3. Eubea (Ewvia)		4.108	170.000	41,4	Chalcis	20.000	
4. FthiotisiFocyda		6.597	220.000	33,3	Lamia	18.000	
III. Grecja Południowa	6. Peloponez	21.999	1,300.000	59,9			
		1. Achaja	3.501	230.000	65,7	Patras	68.000
		2. Argolida i Korientia	4.745	195.000	41,9	Nauplia	9.000
		3. Arkadia	4.368	196.000	44,9	Tripolis	15.000
		4. Elis	1.848	180.000	97,4	Pyrgos	22.000
		5. Lakonia	4.132	167.000	40,4	Sparta	8.000
IV. Grecja Wyspiarska	1. Wyspy Jońskie	6. Messinia	3.406	332.000	97,5	Kalámata	30.000
		1.921	240.000	125,0			
		1. Kerkyra (Korfu)	632	123.000	194,6	Kerkyra (Korfu)	37.000
	2. Wyspa Eubea	2. Kefallinia	886	75.000	84,6	Argostolion	10.000
		3. Zákynthos	403	42.000	104,2	Zákynthos	13.000
		patrz Grecja właśc.					
		2.580	145.000	56,2	Hermopolis	22.000	
		8.287	405.000	48,8			
	3. Wyspy Cyklady	1. Kanea (Chania)	2.387	120.000	50,3	Kanea (Chania)	35.000
2. Heraklion		2.572	142.000	55,2	Heraklion	33.000	
3. Lassithion		1.896	72.000	37,9	Hagios Nicolaos	2.000	
4. Rethymnion		1.432	71.000	49,6	Rethymnion	9.000	
5. Wyspy Egejskie	3.848	325.000	84,5				
	1. Chios	918	81.000	88,2	Chios	23.000	
	2. Lesbos	2.138	171.000	80,0	Mytilini	42.000	
	3. Samos	792	73.000	92,2	Limen Vathý	6.000	
Państwo greckie			130.201	7,100.000	54,5		

Finanse Grecji nigdy nie były zanadto w porządku; ostatnimi czasy, gdy kraj jest całkowicie wolny i powoli życie swoje zaczyna układać w tryb możliwie normalny, po latach zaborów, wojen i rewolucyj, zaczynają się wydatnie poprawiać, bo kraj z natury swej nie jest wcale ubogi, choć jeszcze pod wieloma względami zacyfany. Budżet Grecji na rok 1936/37 przedstawiał się następująco: dochody 11.184,010.480, wydatki 12.793,879.116 drachm. Jak widzimy, budżet zamknięty był deficytem, jak

Phira na Santorinie.

Fot. dr St. Gorzuchowski.

zresztą i w latach poprzednich. Długi publiczne Grecji na koniec 1936 r. wynosiły ogółem 47.448,800.000 drachm. Finanse Grecji są pod kontrolą delegatów Francji, Anglii i Włoch. Obieg banknotów w 1936 r. wynosił 5.764,700.000 drachm. Tegoż roku Bank Grecji posiadał ogółem 9.646,100.000 drachm majątku, w tym 3.551,100.000 drachm złotem. W kasach oszczędnościowych wszelkiego rodzaju było ostatnio ok. 9.000,000.000 drachm depozytów.

Oświata. Według statystyk z 1928 r. spośród ludności w wieku ponad 15 lat było analfabetów 45,1%. W analfabetyzmie przeważały kobiety: 63,5%, gdy na mężczyzn przypadło zaledwie 25,9%. Dziś stosunki na pewno znacznie się poprawiły pod tym względem. Szkolnictwo w Grecji jest już dość rozwinięte. Szkół niższych było (1933/34 r.) 8.341 z 14.083 nauczycielami i 895.689 uczniami (w tym chłopców 490.661). Szkół średnich było 425 z 3.153 nauczycielami i 70.040 uczniami (w tym 48.999 chłopców). Istniało następnie najrozmaitszych szkół zawodowych specjalnych, morskich, wojskowych itp. ogółem 219 z ogólną ilością 1.950 nauczycieli i 24.124 uczni. Z wyższych uczelni posiada Grecja: Uniwersytet Narodowy w Atenach (od 1826 r.) i tzw. Capodistria z 152 profesorami i 7.425 słuchaczami (w tym 711 słuchaczek); uniwersytet w Salonikach z 59 profesorami i 1.196 słuchaczami (139 słuchaczek); politechnika w Atenach z 5 wydziałami i 3 szkołami pomocniczymi — z 159 prof. i 848 studentami (w tym 33 kobiety); wyższa szk. rolnicza z 21 prof. i 158 słuchaczami (4 kob.); wyższa szk. handlowa — z 24 prof., 700 słuch. (37 kob.); szkoła sztuk pięknych z 14 prof. i 161 stud. (51 kob.) oraz prywatna wyższa szkoła nauk politycznych z 23 prof. i 134 słuch. (4 kobiety). Ministrowi oświaty podlega w Grecji Urząd Starożytności i Rada Archeologiczna.

System miar i wag obowiązuje metryczny, choć jest jeszcze w użyciu szereg miar dawnych.

ALBANIA

WSTĘP OGÓLNY

Po albańsku Shquiperia (Szkiperia), w innych językach Albania, tj. „Biały Kraj“, nazwany tak w przeciwieństwie do Czarnogórze, z powodu panujących tu białych wapiennych skał; graniczy tylko

Uliczka w m. Phira na Santorinie.

Fot. dr St. Gorzuchowski.

z Jugosławią (466 km) i Grecją (250 km), opierając się na zachodzie o Adriatyk. Geograficzne jego położenie: między $39^{\circ} 38'$ i $42^{\circ} 38'$ szer. półn. i $19^{\circ} 10'$ a $21^{\circ} 5'$ dług. wsch. Dług. kraju południkowa do 340 km, szer. od 75 do 150 km (na południu). Obszar Albanii: 27.538 km². Granice lądowe są o tyle naturalne, że idą szczytami grzbietów, są jednak tylko umowne i nie pokrywają się nawet z dużo szerszym, zwłaszcza w kierunku Jugosławii, zasięgiem Albańczyków. Cały ten niewielki kraik jest w olbrzymiej swej większości górzysty; posiada jedynie wybrzeża morskie nizinne i to z wyjątkiem południowych okolic; toteż może być podzielony tylko na dwie krainy naturalne, nizinną, nadmorską i górską, położoną w głębi kraju. Albania jest najmniejszym i najmniejszego znaczenia państwem na Bałkanach, o niskiej jeszcze kulturze i ogólnej słabej strukturze gospodarczej, z natury swej jednak dość bogatym, toteż będącym obiektem pożądliwości sąsiadów, ostatnio — Włochów, którzy sprawowali do III. 1939 nad tym państwem faktyczny, choć nie formalny protektorat, a w IV. 1939 zajęli zbrojnie kraj i wcielili do imperium włoskiego.

CHARAKTERYSTYKA FIZJOGRAFICZNA ALBANII

Co najmniej 75% powierzchni kraju stanowią góry poprzecinane dolinami rzek, płynących włącznie ku m. Adriatyckiemu, oraz urodzajne płaskowzgórza, nieraz o charakterze kotlin. Góry są przedłużeniem południowym Gór Dynarskich Jugosławii i tworzą szereg grzbietów i pasm dość chaotycznie rozrzuconych, mających jednak na ogół kierunek z północo-zachodu na południow-schód. Na północy Albanii od pogranicza jugosłowiańskiego zachodzą rozgałęzienia gór tzw. Prokletije, tj. Przeklętych, zwanych tu Alpami Albańskimi. Są to góry w całej Albanii najwyższe. Szczyt ich najwynioślejszy — Maja Dżarawisa osiąga 2.677 m n.p.m. Góry te są, jak zresztą i szereg pasm w głębi kraju położonych, dzikie i niedostępne, przeważnie bezleśne. Na południu kraju grzbiety układają się bardziej wyraźnie i równolegle, w szczycie Maja e Tomorrices dochodząc jeszcze do 2.480 m. Najbardziej zachodnie grzbiety sięgają aż do morza, tworząc strome, niedostępne brzegi. Alpy Albańskie utworzone są w okresie górotwórczym alpejskim, jak całe Dynardy, z wapieni o charakterze krasowym, paleozoicznych łupków, margli itp. miejscami wtrąceń utworów fliszowych. Bardziej na południe występują te same skały z dodaniem jeszcze szeroko rozpowszechnionych serpentynów. W środkowej i południowej stronie kraju przeważają kredowe i eoceńskie utwory fliszowe; jedynie na samym południo-zachodzie w takim nadmorskim grzbiecie Himara ze szczytem Cikes (2.050 m), w grzbiecie Malii Gier, Nemercke (2.495 m) występują znowu masywy wapienne krasowe, naprzemianległe z fliszem. Wspomniane kotliny śródgórskie, doliny rzek i wyżyny obniżające się w kierunku morza wypełniają pagórkowato utwory trzeciorzędowe, przeważnie mioceni i plioceni, pokryte w jeszcze niższych partiach, sięgających aż na południe do Zatoki Valońskiej a w ogóle do brzegów morskich — utworami najmłodszymi, aluwialnymi.

Jak już wspomnieliśmy, wszystkie rzeki Albanii spływają tylko do zlewiska M. Adriatyckiego. Główna rz. Drin (300 km dług.) bierze początek w Jugosławii — pod nazwą Drinu Czarnego

W górach Albanii.

Fot. Melville Chater.

(Drini zij) z Jez. Ohrydzkiego, którego zachodnia część należy również do Albanii pod nazwą Li-
queni Ohrit, oraz Drinu Białego (Drini bardhe) spod g. Zlëb w Górach Przeklętych. Drin na nizinie
Skadarskiej w 20 km od morza łączy się z rz. Bunë (Bojana), która odwadnia wielkie jez. Szko-
dra, wschodnią tylko częścią należącą do Albanii. Ta osobliwa, tak rzadko spotykana bifurkacja
powoduje odciążenie przez rz. Bunë przeważającej ilości wód Drinu, który uchodzi słabym ra-
mieniem do Zat. Drińskiej; Bunë zaś jako duża pograniczna rzeka z Jugosławią wpada do morza 20 km
dalej na półn.-zach. Z innych rzek wymienimy Mati, Arzen, Szkumbin, Seman (220 km), w górnym
biegu tworzący rz. Devoli i Osum, wypływające z gór Morova na pograniczu greckim, wreszcie rz.
Vijosë (200 km), która wypływa z zachodnich odnóg g. Pindus w Grecji. Do Albanii należy też
zachodni skrawek jez. Prespa, poza tym pobliskie jez. Maligit z bardzo bagnistą, malaryczną
okolicą, oraz parę innych, niewielkich rozmiarów, w pasie niziny nadmorskiej. Rzeki te, szczegól-
nie w swych górnych i środkowych biegach, jako górskie, pełne prądowizn i płynące głębo-
kimi wąwozami, nie mają znaczenia komunikacyjnego lub przemysłowego. Albania leży w pa-
sie klimatu umiarkowanie ciepłego, tak jak zachodnia Jugosławią czy północna Grecja. Oczywiście,
wyższe tereny górskie mają klimat chłodniejszy, nawet miejscami alpejski. Latem w pasie nizin-
nym panują upały przy stałej pogodzie, zimą pogoda zmienna, z zimnymi i suchymi półn.-wsch.
wiatrami bora, spadającymi z gór. Wnętrze kraju dzięki wzniesieniu i osłonie z gór dużo bardziej
umiarkowane. Opady na ogół duże, przewyższające 1.000 mm, miejscami do 1.800 mm rocznie.
W Skutari średn. temp. najz. mies. stycznia $+4,1^{\circ}$, najcieplejszego — VII $+25,5^{\circ}$, średnia
roczna $+14,9$, ilość opadów 1.419 mm. W położonej o 223 km na południe, również niedaleko
morza, Valonie te same dane przedstawiają się tak: $+8,9^{\circ}$ I, $+25,0^{\circ}$ VII, $+16,8^{\circ}$, 1.089 mm.
W górach przez krasowość brak wilgoci, która szybko jest wchłaniana; niektóre natomiast kotliny
między górami, najbardziej zaś zabagnione niziny nadmorskie, są stałym siedliskiem i rozsadni-
kiem malarii. Świat roślinny Albanii da się podzielić na trzy równoległe południkowo ciągnące

Tunel drogowy w Albanii.

Fot. Melville Chazer.

Albania liczy obecnie ok. 1,075.000 mieszkańców, co daje średnio 39,3 mieszkańca na km². Olbrzymią większość, gdyż co najmniej 82,3% ogółu mieszkańców, stanowią Albańczycy, czyli jak się sami nazywają Szkipetarowie, będący potomkami dawnych Traków i Ilirów, najpierwotniejszych mieszkańców Półwyspu Bałkańskiego. Znaczna ich ilość mieszka i poza granicami Albanii, mianowicie w Jugosławii i trochę w Grecji. Rasowo przeważa w Albanii typ dynarski, przejściowy między rasą armenoidalną a nordycką; toteż wśród Albańczyków spotyka się postacie wysokorosłe, jasno-okie i o włosach blond, obok niskorosłych, ciemnowłosych i ciemnokoch. Albańczycy stanowią jeszcze lud dość dziki, mocno konserwatywny, bardzo wojowniczy, mający poczucie odrębności narodowej, o własnym języku, stanowiącym w Europie grupę izolowaną. Ogół Albańczyków dzieli się na dwie wielkie grupy, mówiące odrębnymi narzeczeniami: północną — tzw. Gegów albo Gegenów i południową — Tosków. Dzieli te grupy rz. Szkumbin. Każda z tych grup rozpada się na wiele szczepów, te zaś na rody, które ze sobą najczęściej walczą, mając pretekst do walki w tradycyjnie uświęconej odwiecznej zemście rodowej. Walki te nadzwyczaj niszczą Albańczyków, których przyrost jest też stosunkowo słaby, marnują ich gospodarczo i czynią niebezpiecznym pobyt w tym kraju. Z innych narodowości w ilości ok. 6% zamieszkuje Albanii Serbowie (65.000), w ilości 5% — tzw.

się strefy. Nadmorska, zwana albańską z grupy adriatyckiej, środkowa — zachodnio-skardopindyjską, wreszcie wschodnia — wschodnio-pindyjską. Wszystkie te strefy należą do obszaru śródziemnomorskiego. W zależności od ukształtowania pionowego, do wysokości 600 m n. p. m. mamy wiecznie zielone zarośla krzaczaste typu macchii i buki. Do 1.000 m występują lasy dębowe z grabem wschodnim (*Carpinus orientalis*). W jeszcze wyższej strefie rosną czerwone buki oraz świerki, na koniec najwyżej — sosna czarna (*Pinus nigra*) i białokora (*P. leucoderma*). W ogóle lasy Albanii zostały przez rabunkową dawniej gospodarkę mocno przerzedzone. Fauna Albanii jest gatunkowo i ilościowo (poza licznymi dzikami) dosyć uboga, stosunkowo najbardziej jeszcze reprezentowana przez ptactwo drapieżne i wodne.

Spod Kavaji w Albanii.

Fot. Franz Besfaletz.

Cincarzy, tj. Kucowołosi pochodzenia rumuńskiego (ok. 55.000), dalej jest jeszcze ok. 4,5% Turków (ok. 50.000); reszta przypada na Włochów i innych cudzoziemców. Pod względem religijnym przeważają w Albanii mahometanie, których jest co najmniej 68%. Około 21% mieszkańców wyznaje prawosławie. Rozprzerstrzenione jest ono głównie w południowej części kraju. Reszta mieszkańców przypada na katolików (11%), którzy są głównie rozpowszechnieni w północno-zachodniej części. Ostatni mają własne arcybiskupstwo i trzy diecezje, poza tym delegata apostolskiego. Prawosławni tworzą autokefaliczny Kościół albański, rządzony przez Święty Synod, złożony z czterech biskupów.

Most w Berat.

Fot. Franz Besfaletz.

STOSUNKI GOSPODARCZE ALBANII

Gospodarka Albanii we wszelkich dziedzinach jest jeszcze zupełnie prymitywna. Albania bogactw kopalnych posiada może dużo, są one jednak na ogół nieznane i nie eksploatowane. Koło m. Tirany i kilku innych dobywa się w niewielkiej ilości węgiel brunatny. Koło Pukë zaczęto dobywać miedź. Gdzie indziej kopią piryty żelazne, rudy arsenowe, chromowe, siarkę, azbest, asphalt, gips, nawet ropę naftową. Na wybrzeżach morza w wielu miejscach dobywa się sól. Pod m. Elbasan we wnętrzu kraju istnieją źródła siarczane lecznicze. Rolnictwo, prowadzone dość pierwotnie, dostarcza we wnętrzu kraju wszystkich czterech rodzajów zbóż na jak najmniejszych terenach (ziemie uprawne zajmują zaledwie 10% kraju), w miejscach niższych poza tym i cieplejszych — kukurydzy, tytoniu a nawet bawełny. Największą (1937) była produkcja kukurydzy: 137.900 ton, potem pszenicy — 39.900 t. Uprawa oliwek (10.200 t) i innych owoców południowych, m. i. orzechów włoskich. Najbardziej rozwinięta jest hodowla. W r. 1936 liczono 1,675.368 owiec, 975.017 kóz, 407.205 bydła rogatego, 67.791 koni, 68.529 osłów, 24.354 nierogaczyny, 9.584 muły i 16.453 bawoły, poza tym przeszło 2,000.000 drobiu. Ludność wybrzeży zajmuje się rybołówstwem. Przemysł tylko związany z rolnictwem i hodowlą: trochę młynów, serowarni, tartaków. Garncarstwo bardzo pierwotne. W zakresie przemysłu ludowego najbardziej rozwinięty wyrób dywanów z przędzy, na miejscu wyrabianej i barwionej. M. Skutari (Szkodra) dostarcza wyrobów skórzanych z tzw. korduana, zbliżonego do safianu; tamże stocznie mniejszych statków rzecznych i brzegowych morskich. Handel zagraniczny Albanii po 1932 r. spadł w zakresie zwłaszcza przywozu, ale obecnie stale się rozwija. Przywóz w r. 1937 osiągnął 20,316.000 a wywóz 10,175.000 franków złotych (albańską walutą jest frank złoty, dzielący się na 5 leków, a parytetowo równy 1,72 złotego). Głównymi przedmiotami przywozu były w tymże roku: materiały bawełniane za 2,842.600, wyroby tkackie za 756.300, kukurydza za 1,348.400, cukier za 496.000, zboże za 711.500, maszyny za 579.600, drzewo obrobione za 431.600 i kawa za 389.000 franków złotych. Głównymi przedmiotami wywozu były: sery na sumę 950.000, skóry na 1,483.800, jaja

Workowanie i ważenie tytoniu w Tiranie.

Fot. Melville Chater.

na 706.300, wełna na 1,833.300, bydło żywe na 891.700, ropa naftowa na 1,185.400 i bituminy (asfalt) na 510.200 fr. zł. W tymże roku według krajów — przywieziono towarów: z Włoch za 4,881.000 fr. zł., z Anglii za 999.800, z b. Czechosłowacji za 1,365.000, z Jugosławii za 2,272.400, z Grecji za 639.000, ze Stanów Zjedn. A. P. za 932.700 fr. zł.; wywieziono zaś do Włoch za 7,998.400, do Grecji za 928.000, do Stan. Zjedn. A. P. za 861.300, do Jugosławii za 71.700 i do Anglii za 68.800 fr. zł. Stosunki komunikacyjne w Albanii przedstawiają się jak najgorzej. Dróg bitych dostępnych dla samochodów istniało (1937) ok. 2.100 km zaledwie. Łączą one ze sobą większość ważniejszych miast. Kolei i to wąskotorowej 12 km; łączy ona port Durazzo ze stolicą państwa m. Tirana. Komunikacja odbywa się przeważnie z pomocą zwierząt wierzchowych i jucznych: koni, mułów i osłów. Między kilkoma miastami i takimi zagranicznymi jak Rzym i Saloniki Włoskie Towarzystwo Lotnicze utrzymuje stałą komunikację samolotową. Urzędów pocztowych i telegraficznych było w Albanii 55. Poczta w r. 1936 załatwiła 4,344.000 różnych posyłek. Telegraf liczył 1.887 km długości drutów, rozmównic telefon. było 787. Istnieją 3 radiostacje. Najważniejsze porty morskie: Durazzo (Duressi), Valona, San Giovanni di Medua (Shën Gjini) i St. Quaranta (Sarande).

PRZEGLĄD WAŻNIEJSZYCH OSIEDLI

Na północy Albanii, malowniczo na tle gór i nad jeziorem tejże nazwy oraz rz. Bunë, leży m. *Skutari* (*Szkodra*) (30.000 mieszk.). Znane z mnóstwa ogrodów, dużego handlu. Z górą 60 km na południe u stóp wapiennego grzbietu górskiego znajduje się niewielkie m. *Kruja* (4.500 mieszk.) z zamkiem, siedzibą słynnego bohatera narodowego Albanii (z XV w.) Jerzego Kastrioty albo Skanderbega. Stolica Albanii, m. *Tirana* (32.000 mieszk.), leży w zdrowej dolinie u stóp Mali Dajüt (1.612 m): połączone jedyną koleją z portem Durazzo (Durrës), rozwija się ostatnimi czasy dość szybko i europeizuje. Znane z wyrobu dywanów i jedwabi. Wspomniany płytki zresztą port

Durrës (słowiański *Drač*; włoski *Durazzo*) z ludnością ok. 10.000, pełen zabytków starożytnych i średniowiecznych — greckie *Epidamnos*, rzymskie *Dyrrhachium*, położony jest na przybrzeżnej, złączonej dziś z lądem wyspie. Niemal w matematycznym środku całej Albanii leży m. *Elbasan* w dolinie rz. Szkumbin, będącej od najdawniejszych czasów najwygodniejszą drogą w poprzek Albanii ku granicom Jugosławii. Miasto to znane jest z dużego handlu, fabryk żelaznych i miedzianych oraz z pobliskich kąpeli siarczanych. Nad dopływem *Semanu*, rz. *Osum*, w urodzajnej dolinie mieści się znów starożytne m. *Berat* (11.000 m.). W południowo-wschodniej części Albanii na pięknym i żyznym płaskowzgorzu, na którego krawędziach kopią węgiel brunatny, niektóre rudy i azbest, mamy znów u stóp gór *Morova* — m. *Korica* (24.000 m.). Zasługuje dalej na wzmiankę m. *Argyrokastró*, inaczej *Gjinokastre* (11.000 m.) w pięknej dolinie *Dhropuli*, znane z fabryk tytoniowych. Nad Zatoką *Valońską*, u której nasady maleńką wysepkę *Saseno* zajęli Włosi, znajduje się najlepszy z portów Albanii — *Valona* (10.000 m.), wreszcie na południowym niemal krańcu Albanii na wprost greckiej wyspy *Kerkyry* (*Korfu*) szybko rozwijający się port *Sarande* (*Santi Quaranta*).

Jezioro Malik na północ od Koricy w Albanii.

Fot. Ewa Nowacka.

Typy ludowe spod Skutari w Albanii.

Fot. L. F. Hurloug.

Albania nadmorska na wiosnę wygląda bardzo malowniczo, dzięki bujnej zieleni, odbijającej się od lśniących, białych grzbietów wapiennych. Wygląd ten ztraca się latem, przekształcając krajobraz przez upały na niemal pustynny. W części górskiej Albanii życie rozwija się latem, gdyż na halach pasą się wówczas olbrzymie stada owiec, kóz i innych zwierząt; w dolinach mieszczą się zaś gęsto serowarnie. Na zimę stada zwierząt i pasterze z całym dobytkiem swym wędrują w doliny, co przy barwności strojów ludu przedstawia bardzo miłe i barwne dla oka widowisko. Najwyższe w Albanii *Góry Przekłète* w okresie lodowcowym posiadały największe na Bałkanach zlodowacenie i dziś wierzchołki swych szczytów bielą śniegiem przez cały rok.

ALBANIA JAKO PAŃSTWO

Albania od czasów starożytnych zmieniała ciągle swą przynależność państwową; po setkach lat panowania tureckiego dopiero w okresie wojny światowej roku 1917 proklamowała swą niepodległość, weszła do Ligi Narodów, w r. 1928 jednak wskutek traktatu przyjaźni z Włochami

stała się poniekąd ich wasalką. Albania stanowiła od 1926 królestwo konstytucyjne o jednej izbie prawodawczej. W pocz. IV. 1939 zajęta została zbrojnie przez wojska włoskie. Zwołana na 12. IV. konstytuanta w Tiranie ogłosiła unię personalną z Włochami i proklamowała ces. Wiktora Emanuela III królem dziedzicznym Albanii. Herbem do IV. 1939 był czarny dwugłowy orzeł na czerwonej tarczy. Flaga składała się z trzech jednakowych poziomych pasów, z których dwa brzegowe barwy czerwonej, środkowy zaś czarny z białą pięcioramienną gwiazdą pośrodku. Armia albańska składała się z 812 oficerów i 13.305 żołnierzy z powszechnego poboru na 18 mies. czynnej służby, a potem 28 i pół roku w rezerwie. Floty morskiej tylko zaczątki. Sądownictwo czterech stopni z sądem kasacyjnym w stolicy. Stosunkowo duży przyrost naturalny ludności niemal równoważy wielką ilość śmierci spowodowanych zabójstwami w częstych walkach międzyrodowych i rozbojach. Budżet państwa w r. 1936/37 dosięgł w dochodach 18,879.000 franków złotych, w rozchodach 18,584.000 fr. zł. Długi państwa sięgały w r. 1937/38 — 70,500.000 fr. zł. Obieg banknotów w końcu 1936 r. 11,590.403 fr. zł. Kapitał zakł. Banku Państwa 12,500.000 fr. zł. W r. 1936 było państwowych szkół początkowych 631 z 847 nauczycielami, 262 nauczycielkami i 35.942 uczniami i 14.947 uczenicami. Szkół drugiego stopnia 13 z 253 nauczycielami (w tym 40 kobiet) i 5.404 uczniami (w tym 954 uczennice). Z braku wyższych szkół 358 Albańczyków studiuje w różnych uczelniach zagranicznych.

Miary i wagi obowiązują w Albanii metryczne.

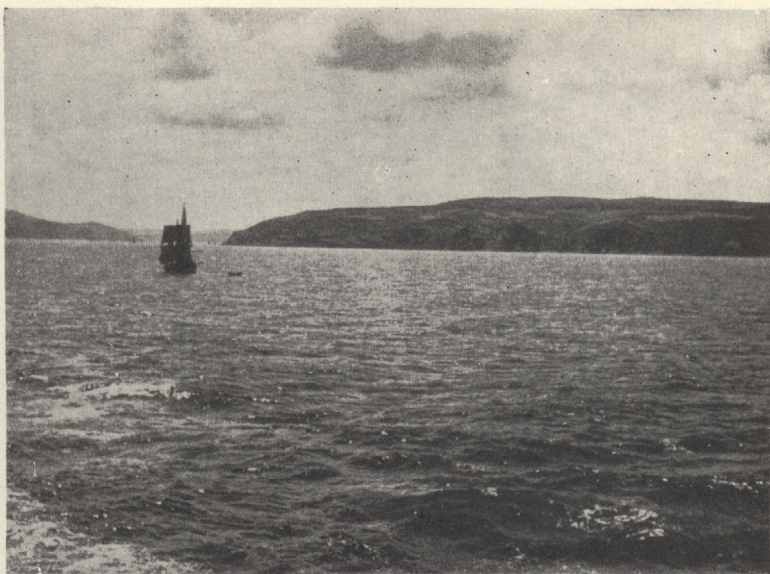
Cała Albania podzielona jest na 10 prefektur.

Prefektura	Pow. w km ²	Liczba ludności	Na km ²	Prefektura	Pow. w km ²	Liczba ludności	Na km ²
1. Argyrokastró	4.142	152.000	36,7	6. Korca	3.312	157.000	47,4
2. Berat	3.932	150.000	38,1	7. Kosowo	2.135	52.000	24,3
3. Debar	2.386	93.000	38,9	8. Shkodër	4.870	147.000	30,2
4. Durazzo	1.596	83.000	52,0	9. Tirana	850	65.000	76,5
5. Elbasan	2.955	119.000	40,3	10. Valona	1.360	57.000	41,9
cała Albania					27.538	1,075.000	39,3

TURCJA EUROPEJSKA

Turcja Europejska jest jedynym obszarem w Europie podległym państwu azjatyckiemu, dawnej władczyni całego Półwyspu Bałkańskiego, Rzeczypospolitej Tureckiej. Ta europejska część stanowi zaledwie 3,1% obszaru całego państwa tureckiego, ma bowiem tylko 23.975 km² i zajmuje kąt między M. Czarnym, Marmara i Egejskim, granicząc na północy z Bułgarią, na zachodzie z Grecją. T. E. jako kraj ma nazwę Tracji Wschodniej, stanowiąc na przeważającej przestrzeni pagórkowatą nizinę rz. Maricy i dopływu jej Ergene. Całą wschodnią część kraju zajmują góry Istronça Daglari, sięgające w najwyższym szczycie swym Mahyą Dag 1.035 m wysokości. Są to góry należące do systemu Rodopów, utworzone z łupków i wapieni krystalicznych, z wtrąceniami skał wybuchowych w części północnej, na południe przechodzących w utwory eocenijskie. Na południo-zachodzie wzdłuż M. Marmara ciągną się pasma Kuru Dag (do 726 m) i Tekir Dag (do 921 m). Przedłużenie zachodnie Tekir Dagu tworzy Półwysep Galibolu (Gallipoli), oblany z północy Zatoką Saronką, z południo-wschodu Cieśniną Bogazi-Dardanełską, ogólnej długości 67 km przy szerokości od 1.350 m do 7 km i głęb. do 81 m. Pasma Kuru i Tekir, tak jak cała południowa część obydwu wyżej wspomnianych nizin, zbudowane są

z górnego trzeciorzędu, gdy najniższe, północne części niziny wypełnione aluwiami. Tu i ówdzie wśród tych trzeciorzędowych wzgórz spotyka się utwory wylewne. Najbardziej na wschód wysunięty półwysep Bosfor stanowi tzw. wyżynę Catalci (Czataldży), wznoszącą się zaledwie do 327 m, opadającą dość stromo ku brzegom zwłaszcza cieśniny Karadeniz Bogazi (Bosforu, czyli Konstantynopolitańskiej), dług. 29 km, szer. 660 do 3.300 m, głęb. 50—120 m. Kraina cała jest dobrze nawodniona, ze zlewiskiem głównie do rz. Maricy. Klimat Tracji Wschodniej jest

Morze Marmara.

Fot. dr St. Gorzuchowski.

na wybrzeżach M. Marmara i Dardanelów typowo śródziemnomorski, z deszczami zimowymi, na wybrzeżach M. Czarnego i części Bosforu tzw. czarnomorski, czyli pontyjski, na samym północnym skrawku naddunajski, na pozostałej zaś przeważającej obszarze części śródziemnomorski z pewnymi odchyleniami, specjalnie z deszczami jesiennymi. Największe opady w zachodniej części Istronça Daglari. Dane klimatyczne dla jednego Istanbulu (Konstantynopola) przedstawiają się następująco: średn. temp. najz. mies. $+5,2^{\circ}$ I i II, najciepl. m. $+23,6^{\circ}$ VII, średnia roczna $+14,3^{\circ}$, wys. opadów 733 mm. Roślinność południowo-europejska: lasy liściaste, gaje oliwne, cyprysy, winnice. Ludność przeważająco turecka, w liczbie ok. 1,290.000. Na północnym pograniczu trochę Bułgarów, oraz w samym m. Istanbulu dużą gromadą Grecy, któ-

rzym gdzie indziej w Turcji przebywać nie wolno. Średnia gęstość zaludnienia kraju dochodzi więc do 60 osób na km^2 , faktycznie jednak dużo mniej (31), gdyż niemal 50% ludności Tracji to mieszkańcy Istanbulu. Co najmniej 90% ludności wyznaje mahometanizm. Cały kraj dzieli się na 4 jednostki administracyjne, tzw. wilajety: Edirne (Adrianopol) (7.565 km^2 z 185.000 mieszk.), Kirkłareli (Kirkilisse) (5.660 km^2 z 173.000 mieszk.), Istanbul (Konstantynopol)

Istanbul (Konstantynopol).

Fot. dr St. Gorzuchowski.

Wyjście przez Dardanele.

Fot. dr St. Gorzuchowski.

(5.568 km² z 885.000 mieszk.) i Tekirdagi (Rodos) (5.950 km² z 194.000 mieszk.). Wilajet Istanbul częściowo leży w Azji. Ludność zajmuje się uprawą roli, owoców południowych, hodowlą. Przemysłu prawie wcale nie ma. Handel słaby. Najważniejszym miastem kraju jest oczywiście dawna stolica Turcji, *Istanbul* (*Konstantynopol*), dziś stopniowo podupadająca (741.000 mieszk.), zamieszkała poza Turkami przez

liczne jeszcze rzesze Greków, Żydów i innych cudzoziemców, pełna meczetów, pałaców i innych budowli, o mnóstwie wąskich i krętych uliczek, dużych placów-bazarów o typowo wschodnim wyglądem, choć mieszkańcy o tyle się zmienili, że nie noszą już fezów i zarzucają z nakazu władz dawne stroje i dawne obyczaje. Położony nad Bosforem i jego zatoką Złotym Rogiem, pośród zieleniejących wzgórz, *Istanbul* należy do najpiękniej położonych miast na świecie. Od starego *Istanbula* Złoty Róg oddziela nowy *Istanbul*, tzw. *Galatę* i *Pera*, gdzie koncentrował się handel i mieściły dawniej j poselstwa zagraniczne. Wielką dawną stolicę otacza szereg drobniejszych przedmieść, zamieszkałych przez różnojęzyczny tłum, m. i. Cyganów. Drugim najważniejszym miastem to leżące u zbiegu Tundży z Maricą *Edirne* (40.000 mieszk.), dawny *Adrianopol*, ładnie zabudowane i handlowe. Trzecim miastem to *Kirklareli* (20.700 mieszk.), dawniej *Kirkilissa*, na stokach Istronça *Daglari* (po bułgarsku *Losengrad*), wślawione krwawymi walkami w wojnie bałkańskiej 1912 r. Do Turcji Europejskiej zaliczane są też wyspy: na M. *Marmara* — wyspa *Marmara* (130 km²) i w. *Imroz* (*Ambross*) o 225 km², będąca jakby przedłużeniem *Dardanelów*, górzysta (597 m).

BIBLIOGRAFIA

JUGOSŁAWIA

Bełza Stanisław, U źródeł Bosny i Narenty. Warszawa. Cvijić Jovan, La péninsule balcanique. Paris 1918. Krebs Norbert, Die antropogeographischen Räume der Balkanhalbinsel. Stuttgart 1918. Szana, Länder und Völkerkunde Jugoslaviens. Heidelberg 1921. Wray Aleksander., The Geology and Mineral Resources of the Serb-Croat-Slovene State. London 1921. Wendel H., Das Königreich der Serben, Kroaten und Slovenen. Frankfurt 1922. Cvijić Jovan, Balkansko polnostivo. Beograd 1922. Cvijić Jovan, Metanastasička Kretanja, njihovi uzroci i posledice. Beograd 1922. Giotto Dainelli, La regione balcanica. Firenze 1922. Giotto Dainelli, Yugoslavia (Nation of to-day). J. Buchan — Editor. London 1923. Vujewić Pavle, Klima kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Beograd 1924. Cvijić Jovan, Geomorfologija (2 tomy). Beograd 1924—1926. Ivšić Milan, Les problèmes agraires en Yugoslavie. Paris 1926. Taub Herbert, Führer durch das Königreich der Serben, Kroaten und Slovenen (Jugoslavien). Zürich 1928. Turril, The plant life of the Balkan Peninsula. London 1929. Haumant E., La Formation de la Yugoslavie. Paris 1930. Vujević P., Royaume de Yugoslavie. Beograd 1930. Stacher Gerhard, Der Balkan und seine wirtschaftlichen Kräfte. Stuttgart 1930. Aranitović Relja, Les ressources et l'activité économique de la Yugoslavie. Paris 1930.

Lakatos Joso, La Yugoslavie industrielle. Beograd 1930. Statistique. Prethodni rezultati popisa stanovništva od 31. III. 1931 godine u kralj. Jugoslaviji. Beograd 1931. Petković V. K., Pregled geološke gradje i geološke istorije razvitka kraljevine Jugoslavije (z mapa). Beograd 1932. Corovic V., Istorija Jugoslavije. Beograd 1933. Rennier H. dr, Die Niederschlagsverteilung in Südosteuropa. Beograd 1933. Lamer Mirko dr, Weltwirtschaftliche Verflechtungen Südslaviens. Zagreb-Leipzig 1933. Augard J. et Sicard E., La Yugoslavie. Paris 1934. Mirkovitch L., La Yugoslavie Politique et Economique. Paris 1934. Chataignean Y. Les pays balkaniques (Géographie Universelle. Tome VII. Libraire A. Colin). Paris 1934. Chataignean Y., La Yugoslavie (Géographie Universelle. Tome VII. Libraire A. Colin). Paris 1934. Ellison E., Yugoslavia. A New Country and its People. London 1935. Yanochevitch M., La Yugoslavie dans les Balkans. Paris 1935. In der Maur (Gilbert), Die Jugoslaven einst und jetzt. Vol. I. Wien 1935/1936. Alexander (Nora), Wanderings in Yugoslavia. London 1936. Patterson S. T., Yugoslavia. London 1936. A. T'Serstevens, L'Itinéraire de Yugoslavie. Paris 1938.

BULGARIA

Adamovic L. Die Vegetationsverhältnisse der Balkanländer. Leipzig 1909. Isirkov A. Oro-und Hydrographie von Bulgarien. Sarajevo 1913. Kassner K. Bulgarien. Land und Leute. Leipzig 1916. Rizov D. Die Bulgaren in ihren historischen, ethnographischen und politischen Grenzen. Leipzig 1917. Cvijić J. La Péninsule Balkanique. Paris 1918. Grothe H. Bulgarien. Ein Beitrag zur Landeskunde. Wien 1921. Bončev G. Die Mineralien in Bulgarien. Bulg. m. dtsch. Zus. Jahrb. d. Un. Sofia. XIX. II. 1923. Lamouche L. La Bulgarie. Paris 1923. Protitch A. Guide à travers la Bulgarie. Sofia 1923. Kossmat F. Geologie der zentralen Balkanhalbinsel. Berlin 1924. Stojanov N. i B. Stefanov. Flora na Bălgarija. Archiv na Minna Zemledelstvo. Sofia 1924/25. Penck A. Geologische und geomorphologische Probleme in Bulgarien. Der Geologe. Nr 38. Leipzig 1925. Kassner C. Bulgarien (Gerbing's Erdbild der Gegenwart). Leipzig 1926. Burchard A. Von den Balkanvölkern im allgemeinen und den Bulgaren im besonderen. Geogr. Anz. 1927. Gellert J. F. Zur Morphologie des Balkengebirges. Geolog. Rundsch 1927. Kockel W. Zur Stratigraphie und Tektonik Bulgariens. Geol. Rundsch. 1927. Engelmann G. Die Rhodopen. Geogr. Anz. 1927. Louis H. Das Piringebirge in Makedonien. Zeitschr. d. Ges. f. Erdk. Berlin 1928. Martin E. Der Balkan. Geogr. Anz. 1928. Vetter E. Donaufahrt-Donaubulgarien. Geogr. Anz. 1928. Walter M. Sofia. Geogr. Anz. 1928. Burchard A. Die Morphologie des Nordrandes der Rhodopen in Bulgarien. Jun. Ztschr. f. Natw. 1929. Kirov J. Kiro. Klimatična skica na Bălgarija. Sofia 1929. Sakazov I. Bulgarische Wirtschaftsgeschichte. Berlin 1929. Hirt. Die thrakische Niederung und ihre antropogeographische Stellung zwischen Orient und Okzident. Geogr. Anz. 1930. Pasvol'sky L. Bulgarias economic position. Washington 1930. Fernandez E. Le tabac en Bulgarie. Paris 1930. Christoff T. Das heutige Bulgarien. Berlin 1931. Schipcovensky M. La Bulgaria. Milano 1931. Błażek B. Przez kraj słonecznych dolin i górskiej głuszy. Lwów-Warszawa 1931. Girard A. Les minorités nationales, ethniques et religieuses en Bulgarie. Paris 1932. Prost H. La Bulgarie de 1912—1910. Paris 1932. Maynard Owen W. Bulgaria. Farmland without a farmhouse. Nat. Geogr. Mag. Washington LXI 1932. Caracci G. Disegno geografico della Bulgaria. Rome 1933. Gellert J. Die politisch-geografische Entwicklung und Struktur Bulgariens. Berlin 1933. Guncev G. Vakarel Antropogeografski pročavanja. Ann. de l'Univ. de Sofia 1933. Bečkov A. Wirtschaftsgeographische Einteilung Bulgariens. Sofia 1934. Wilhelmy H. Hochbulgarien I. Kiel. 1935. II. 1936. Logio G. Bulgaria. Past and Present. Manchester. 1936. Molloff. Die sozialökonomische Struktur der Bulgarischen Landwirtschaft. Berlin 1936.

GRECJA

E. Hauptmann. „Griechischer Frühling“, Berlin 1909. Baedeker's, Greece 4-th, ed. Leipzig 1909. G. Fougères, „Grèce“ (Joannes Guide Series), Paris 1909. „En Grèce par monts et par vaux“, Geneve 1910. E. Oberhummer, „Eine Reise nach Griechenland“, Wien 1912. J. Ponten, „Griechische Landschaften“, Stuttgart 1914. D. J. Cassavetti, „Hellas and the Balkan Wars“, London 1914. „L'image de la Grèce“, Genève 1915. E. Reisinger, „Griechenland. Schilderungen deutscher Reisender“, Leipzig 1916. G. F. Abbot, „Turkey, Greece and the Great Powers“, London 1917. A. Heisenberg, „Neugriechenland“, Leipzig 1919. E. J. Tso uderos, „Le Relèvement Économique de la Grèce“, Paris 1919. G. Glotz, „Le travail dans la Grèce antique“, Paris 1920. M. Lhéritier, „La Grèce“, Paris 1921. O. Maull, „Griechisches Mittelmeergebiet“, Breslau 1922. M. Rikli—E. Rübel, „Ueber Flora und Vegetation von Kreta und Griechenland“ (Vierteljahr d. N. G.), Zürich 1923. A. Jarde, „La formation du peuple grec“, Paris 1923. E. G. Mariolopoulos, „Étude sur le climat de la Grèce. Précipitations. Stabilité du climat“, Paris 1925. Société des Nations, „L'établissement des réfugiés en Grèce“, Genève 1926. A. Brown, „Greece Old and New.“, London 1927. W. R. Miller, „Greece“, London 1928. A. Andréadès, „Les Effets économiques et sociales de la Guerre en Grèce“, Paris 1929. A. Philippon,

„Beiträge zur Morphologie Griechenland“, Stuttgart 1930. A. Boyazoglu, *L'Économie rurale de la Grèce d'après Guerre*“, Paris 1931. C. B. Eddy, „Greece and the Greek refugees“, London 1931. G. Fougères, Y. Beguignon, „Les Guide Bleus. Grèce“, Paris 1932. B. B. Alivisatos, „La réforme agraire en Grèce“, Paris 1932. Min. d. Aff. Etr. Dir. de la Presse, „La Grèce actuelle“, Athènes 1933.

ALBANIA

A. Baldacci, „Itinerari Albanesi“, Rom 1917. Haberland-Lebzelter, „Zur physischen Anthropologie der Albanesen“, Braunschweig 1919. E. Nowak, „Morphogenetische Studien am Albanien“, Berlin 1920. J. Bourcart, „L'Albanie et les Albanais“, Paris 1921. J. Bourcart, „Les confins Albanais, administrés par la France 1916—20“, Paris 1922. E. Nowak, „Beiträge zur Geologie von Albanien“, Stuttgart 1922—26. A. Baldacci, „Le fonti della flora Albanese“, Bologna 1925. Fr. Nopcsa, „Albanien. Bauten, Trachten, Geräte Nordalbanien“, Berlin 1925. Fr. Nopcsa, „Zur Geologie der Küstenketten Nordalbanien“, Budapest 1925. J. B. Kummerle, „Addimenta ad floram Albaniae“, Reizeskizze, Budapest 1926. Dr H. Louis, „Albanien, eine Landeskunde“, Stuttgart 1927. Markgraf, „An den Grenzen des Mittelmeergebietes, eine Pflanzengeographie von Mittelalbanien“, Berlin 1927. Fr. Nopcsa, „Geographie und Geologie Nordalbanien“, Budapest 1928. T. Selenica, „Shqipriamë 1927“, Tirana 1928. Nowak, „Geologische Übersicht von Albanien“, Salzburg 1929. J. Swire, „Albania. The Rise of a Kingdom“, London 1929. L. M. Ugolini, „L'Antica Albania“, Rome 1929. A. Baldacci, „L'Albania“, Rome 1930. R. Almagia, „L'Albania“, Rome 1930. G. Lorenzoni, „La Questione Agraria Albanese“, Florence 1930. L. Rey, „Guide de l'Albania“, Paris 1930. G. Traglia, „L'Albania di Re Zog“, Rome 1930. F. Wallisch, „Neuland Albanien“, Stuttgart 1930. Markgraf, „In Albanien Bergen“, Stuttgart 1930. Bernatzik, „Albanien“, Wien 1931. „Albania. Edizione del Ministero dell'Economie Nazionale“, Tirana 1931. M. Chater, „Albania, Europe's Newest Kingdom“, Washington 1931. The Nat. Geogr. Magaz. vol. LIX Nr. 2. A. Baldacci, „Studi speciali Albanesi“, Rome 1932. A. G. Petrotta, „Popola, Lingua e Letteratura Albanese“, Palermo 1932. F. Tajani, „L'Avenire dell'Albania“, Milano 1932. St. Ronart, „Albanien von Heute“, Wien 1933. J. Swire, „King Zog's Albania“, London 1937.

TURCJA EUROPEJSKA

F. X. Schaffer, „Landeskunde v. Thrakien“, Sarajevo 1918. Walther Penck, „Grundzüge der Geologie des Bosphorus“, Berlin 1919. E. Obst, „Das Klima Thrakiens als Grundlage der Wirtschaft“, Breslau 1921. L. Wieckmann, „Luftdruck und Winde im östl. Mittelmeergebiet“, München 1922. B. G. Gaulis, „La Nouvelle Turquie“, Paris 1924. T. Łychowski, „Turcja. Rys stosunków geogr., gosp., polit. i wojsk.“, Warszawa 1924. T. Kowalski, „Turcja powojenna“ (Bibl. Oriental. I), Lwów 1925. Z. Vetulani, „Turcja“ (Spraw. ekon. Urz. Zagr. Rz. Pol. nr 28), Warszawa 1928. J. Mattfeld, „Die Pflanzengeografische Stellung Ostthakiens“ (Verh. d. bot. V. d. Prov. Brandenb.), 1929. B. G. Gaulis, „La Question Turquie“, Paris 1931. H. E. Allen, „The Turkish Transformation“, Chicago 1935. A. R. v. Kral, „Das Land Kemal Atatürks“, Wien 1935. Evrenol (H. Malik), „Revolutionary Turkey“, Paris 1936. St. Ronarts, „Die Türkei von Heute“, Amsterdam 1936.

Elbląg

Wojewódzka Biblioteka Publiczna

L-145 / 8 II

Biblioteka Elbląska

L-145/8/II

103-008025-00-0